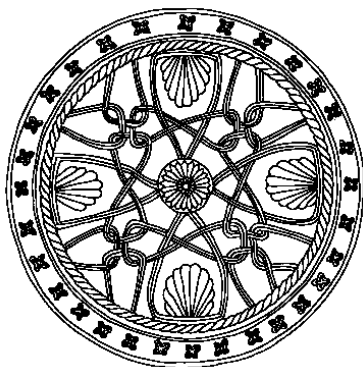

КАЛЕНИЋ

ДУХОВНО БЛАГО У НОВОМ СЈАЈУ

Одбор за обнову манастира Каленић

додељује ову књигу

у знак захвалности за драгоцену помоћ на обнови манастира
од 1991. до 1997. године

Председник Одбора
за обнову манастира

Радомир Ђорђевић

Издавач

Туристичка организација општине Рековац
Радомир Ђорђевић, директор
Републички завод за заштиту споменика културе - Београд
Милета Милић, директор

Уредник

Божидар Петровић

Редакцијски одбор

Радомир Ђорђевић
Живојин Ракић
Мирослав Симић
Синиша Темерински

Техничко уређење и прелом

Синиша Темерински

Аутори фотографија

Јован Маринковић
Синиша Темерински
Предраг Михајловић
Миодраг Ристић

Лектор

мр Бранислава Марковић

Штампа

Металограф, Трстеник

Тираж

2000

Издавање ове књиге помогли су

Министарство културе у Влади Републике Србије
Институт за истраживање у пољопривреди "Србија" из Београда
ЕПС ЈП "Електросрбија" Краљево - Електродистрибуција Трстеник

КАЛЕНИЋ
ДУХОВНО БЛАГО У НОВОМ СЈАЈУ
ОБНОВА МАНАСТИРА 1991-1997

РЕКОВАЦ - БЕОГРАД

1998

САДРЖАЈ

Божидар Петровић, дипл. инж. електротехнике

УВОДНА РЕЧ ...7

др Сава Вуковић, епископ шумадијски

ПРЕД ОБНОВЉЕНИМ КОНАКОМ МАНАСТИРА КАЛЕНИЋ ...9

Радомир Ђорђевић, директор Туристичке организације Рековца

У НАРУЧЈУ НАРОДА ...11

Живојин Ракић, дипл. правник

КАЛЕНИЋУ С ЉУБАВЉУ ...13

ПИСМО ПРИЛОЖНИКА ...22

Слободан Васић, новинар - публициста

КАЛЕНИЋ МОЈЕ МЛАДОСТИ ...25

Милета Милић, директор Републичког завода за заштиту споменика културе

САРАДЊОМ ДО ОБНОВЕ ...29

Емилија Пејковић, археолог Републичког завода за заштиту споменика културе

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ...33

Синиша Темерински, архитекта Републичког завода за заштиту споменика културе

ОБНОВА МАНАСТИРА ОД 1991. ДО 1997. ГОДИНЕ ...43

мр Слободан Милеуснић, управник Музеја Српске православне цркве

ПРОШЛОСТ И САДАШЊОСТ БИБЛИОТЕКЕ МАНАСТИРА КАЛЕНИЋ ...65

академик Никша Стипчевић, директор Библиотеке Српске академије наука и уметности

БИБЛИОТЕКА У МАНАСТИРУ КАЛЕНИЋ ...69

проф. Аника Сковран, саветник Народног музеја

ЗАМИШЉЕНА РИЗНИЦА ...71

проф. др Драган Недељковић, члан Европске академије наука, уметности и књижевности (Париз)

КТИТОРИ И ПРИЛОЖНИЦИ, ЗАДУЖБИНАРИ И ДОНАТОРИ ...89

ПОМЕНИК ПРИЛОЖНИКА ...117

игуманија Маријамија, старешина манастира Каленић

ПЛЕМЕНИТИ ДОБРОЧИНИТЕЉУ ...151

Божидар Петровић

УВОДНА РЕЧ

Овај лепоипис посвећен је окончању радова на обнови каленићке цркве и знања у њеној историји. Време од шест година је само један трен у духовном остварењу овог нашег националног сјоменика.

Обнављан је више пута у својој историји. По обиму и значају ова последња обнова није највећа, али је зато по богајству приклоњене љубави исто тако безгранична као и претходне. О тој љубави и духовној привржености сведоче и истојине дародаваца који су на тај начин обезбедили место у хроникама поколења.

Ова књига је, стога, веродостојан и драгоцен ПОМЕНИК о свима онима који су на било који начин и несебично дали и даривали за ново рухо Каленића. А ти дарови се нису одмеравали уобичајеним мерама вредности, већ светосавском мером саборне истинољубивости и православног човекољубља. Ти дарови су уколико већи јер су издвајани у времену када се тешко живело и борило са сиромашћом.

Дан 31. август, дакле, обележавамо као дан доброствора манастира Каленић. Ове године, иакође, навршавају се и два значајна јубилеја која ће достојно бити обележена: стодесет година Шумадијске епархије и пола века Републичког завода за заштитну сјоменика културе. Део тих времена налази се на страницима ове књиге.

Пријала ми је особита част да у име чланова Одбора за обнову Каленића напишем овај текст и да њиме најбоље захвалим свима онима којима је посвећена ова књига.

Божидар Петровић

КАЛЕНИЋ - ДУХОВНО БЛАГО У НОВОМ СЈАЈУ
ОБНОВА МАНАСТИРА 1991-1997

РЕКОВАЦ - БЕОГРАД, 1998

Сава Вуковић, епископ шумадијски

ПРЕД ОБНОВЉЕНИМ КОНАКОМ МАНАСТИРА КАЛЕНИЋ

Почетком петнаестог века у левачкој котлини изникао је прелепи Каленић, са својом црквом Ваведена пресвете Богородице, као вечерња звезда моравског стила. Манастирски храм Каленића је "најразвијенији и најоригиналнији тип црквене грађевине у српској архитектури овога доба". Каленићке фреске страдале су дуже времена, јер је црква била откривена око сто година у време "када су живи завидели мртвима". Па, ипак, оно што је сачувано сведочи о квалитету каленићких фресака, које исликаше првокласни уметници онога времена. Нема, ваљда, у свету историчара уметности који није чуо за фреску *Сважба у Кани галилејској* или за умрлог Богочовека у ниши проскомидије.

У историји Српске православне цркве и њенога народа манастир Каленић имао је, и још увек има, врло важну улогу. У њему су се састајали наши народни прваци за време устанака под Карађорђеом и кнезом Милошем. Побожни народ се, пак, вековима овде састајао са Богом и мирио се са Њим и са својом савешћу.

На челу манастира Каленић стајали су врсни настојатељи, свештеномонаси који су се борили крстом и мачем, а често су били и у дипломатској служби. Своје главе губили су у рату и миру, од туђинца али и од своје браће-небраће.

Под своје сводове Каленић је примао многе болеснике који су у њему исцеливани и покајнике који су оданде одлазили измирени са Богом.

Током свога постојања, Каленић је запамтио велики број приложника и обновитеља, али и оних који су га рушили и отимали му имовину. У свом вековном памћењу никога од њих није заборавио. Запамтио је он кнеза Милоша као обновитеља цркве 1823. године, као и градитеље великог и малог конака који су саграђени пре 1846. године.

Велики конак је 30. маја 1911. године уништио пожар. Старшина манастира је, у то време, био игуман Никон (Тинтор-Лазаревић), чијом заслугом је подигнут садашњи велики конак. Наиме, велики конак је подигнут средствима манастира Каленић, позајмицом Светог архијерејског сабора (50 000 динара), манастира Јошанице (5 000), Раванице (6 000), Витовнице (4 000) и јагодинске цркве (15 000). Целокупну

позајмицу вратио је манастир Каленић у року од три године.

Конак је био завршен средином 1912. године и братство, које су сачињавали игуман Никон и јеромонах др Николај (Велимировић), уселило се у њега 10. јула 1912. године. Том приликом срушени су и остаци црквене припрате, коју је подигао владика Максим, некадашњи старшина манастира, јер је и она у пожару тешко оштећена.

Између два светска рата у Каленићу је често боравио краљ Александар, који се Страсне седмице овде исповедао и причешћивао. Многи су мислили, пре рата, а још више после Другог светског рата, да је краљ подигао конак па су га назвали Краљев конак. Међутим, у време зидања новог великог конака, краљ Петар Први је подизао цркву на Опленцу и често није имао средстава да исплати раднике. Захваљујући сачуваној архивској грађи, познато је да је велики каленићки конак подигнут искључиво средствима поменутих манастира и јагодинске цркве.

После Другог светског рата манастир Каленић је опљачкан, готово сва имовина, вековима чувана, на коју нису насрнули ни Турци ни Немци, одузета је, а велики конак је национализован, јер га је "краљ зидао". Целокупан драгоцени намештај развучен је из конака и сада се може видети у неким приватним кућама. Одлуку о национализацији конака потписао је Предраг Сотировић, родом из Ратковића, председник Месног одбора из Рековца.

Архимандриту Никону, једном од највећих градитеља у Српској цркви, који је подигао у Каленићу велики и мали конак, а у Љубостињи велики конак, забрањен је био повратак у Каленић. Манастир је први пут у својој историји постао манастиром женског монаштва. Монахиње су скоро педесет година живеле под врло тешким околностима у нездравим просторијама. Биле су присиљене да гледају зло које се зацарило у великом конаку. Често ни богослужења нису могле на миру да обављају у манастирском храму.

Пре неколико година сестринство је ушло у посед потпуно руинираног конака који је био потпуно празан. Велики напор и љубав показао је Одбор за обнову великог и малог конака, као и свих осталих грађевина у манастирској порти. Током шест година све је обновљено захваљујући труду монахиња, приложника, појединаца и предузећа и чланова Одбора. Посебну благодарност изражавамо Републичком заводу за заштиту споменика културе и свима онима који су својим прилозима, малим и великим, помогли обнову Каленића.

Краљу Вау, иреа Љубо Братељ, 1997.

+ Епископ тумакујски
Сота

Радомир Ђорђевић

У НАРУЧЈУ НАРОДА

Сви средњовековни манастири у Србији као да су пројектовани са небеса! Нема равна лепоти њиховог окружења!

У нашем крају постоје три таква спокоја, три драгуља, три појила мира, лепоте и достојанства, три изворишта живота који је, како рече Доментијан: "шум несхватљив нама који смо у телу" - постоје три манастира: Раваница, Манасија и Каленић.

Остављеним народу као задужбине од њихових владара, манастирима је била намењена улога духовног гнезда које ће окупљати људе и у добру и у злу. Манастири су бивали саборишта.

Племенимом, далековидом и мудрому оку деспота Стефана Лазаревића недовољна је била само лепота Манасије, па је исте године (1407) племић Богдан започео градњу и манастира Каленић. И сам песник, деспот Стефан, аутор *Слова љубве*, лично је тражио места за зидање манастира. Ако и нисте знали да је био песник, поверовате кад први пут видите Манасију и Каленић. Као уденути руком најбоље везиље, блистају на ћилиму природне раскоши достојанством и лепотом.

Пред олтаром Каленића вековима су се смењивале радост и туга. Гореле су свеће за живе и мртве. Полагани су венци венчања и сахрана. Призиван је Бог да врати живе са бојишта, да изгна освајача, да подари новорођенче, да опрости грехе...

Али, Каленић је умео да окупи и у потаји кад треба. Своје двери је богоумилно отварао и војнику и краљу, и просјаку и домаћину, и мученику и срећнику. Његова звона су бивала мук кад су га походили богохулници, развратници и освајачи. Њихов звон није обзнањивао само верске обреде већ и лозинку у немирним временима. А народ је увек разумео поруке звонаре свога манастира.

Као и многи други манастири, и Каленић је бивао у немилости, анатемисан и хуљен од неуких безбожника. Остаће упамћено оно време када се у порту Каленића долазило кришом. Тај жиг је оставио тешке ране од којих се и данас лечимо. "Боје зру на лакој грани времена", подсећа нас песник баш у Каленићу. "Вредно ће се позлатити, ништавно иструлети..."

"Над Каленићем бди анђеол чувар" - стих је из песме *Каленић* Вукашина Костића са конкурса за најбољу песму о манастиру. Више од сто поета из свих крајева наше земље послало је своје лирске радове инспирисане чарима манастира

Каленић. Био је довољан само један скромни оглас да покрене праву бујицу осећања и трагова давнина у људима од пера.

Ваљда је исто тако одјекнула иницијатива Бративоја Марковића, директора Левачког сабора, да се Сабор народног стваралаштва "Прођох Левач, прођох Шумадију" својевремено пресели из Белушића у Каленић.

Исто тако са изузетним поштовањем и љубављу прихваћен је позив јуна 1991. године заљубљеника духовне баштине из Рековца и околних места, Крагујевца, Јагодине, Крушевца, да се приступи обнови конака манастира Каленић.

Већ је септембра исте године Туристички савез општине Рековац формирао Одбор за обнову, и као на филмској траци смењивале су се слике све лепшег и лепшег манастира. Као у лепом сну прошло је шест година прегнућа, великог рада и радости.

На крају ове књиге наћи ће се имена свих оних који су у обнову манастира Каленић унели себе на овај или онај начин. Ту ће се наћи и имена потомака Херцеговаца који су се доселили у XVIII веку после јеромонаха из Морачког манастира: Теодосија, Данила, Јанаћија и Дионисија. Али се у књизи не могу исказати сва осећања која су у току обнове доживљавали мештани околних села, завичајци и остали посетиоци. Они су се радовали сваком новом постављеном црепу, уграђеном камену и цигли, окреченој фасади, посађеном дрвету, постављеном полијелсеју, осветљеној порти, обновљеној чесми и изграђеним стазама од каменних плоча. Доласци у манастир постајали су све свечанији, како у данима хришћанских празника и богомоља, тако и у данима културних догађања у Каленићу. Посетиоци су исказивали све већу подршку напорима који се чине на обнови манастира, чешћим и све већим материјалним помоћима и прилозима. То су чинили приликом посета и министри у Влади Србије, директори предузећа, појединци који су на привременом раду у иностранству. Нису могли да остану равнодушни ни завичајци овог краја који живе и раде у разним местима Србије и Југославије, а нарочито у Београду. Преко три стотине чланова Завичајног клуба Левчана из Београда из својих скромних примања подржало је обнову.

Није изостала значајна подршка и велика помоћ наших завичајаца, нарочито мр Животе Михајловића из Новог Сада (родом из Лепојевића), мр Живадина Јовановића из Београда (родом из Опарића), Животија Јовановића из Јагодине (родом из Шуљковца), Александра Деспотовића из Београда (родом из Карановца) и др Стојана Јевтића из Београда (родом из Комарана). Они су схватили да народ овог краја, иако притиснут великим недаћама у изузетно кризном историјском времену, улаже велика прегнућа да обнови, заштити и сачува своју највећу духовну и културну вредност - манастир Каленић.

Манастир Каленић је обновљен и поновљен. Његова лепота је крунисана јединственим прегнућем и надахнућем народа, цркве и државе.

Каленић је у наручју народа.

Живојин Ракић

КАЛЕНИЋУ С ЉУБАВЉУ

*"Гради вечну задужбину која ће
надживети све што је људско и пролазно."*

Манастир Каленић - понос српске средњовековне културе и грађевинарства, величанствени споменик оригиналне уметности, предмет је не само интересовања научника, историчара културе и уметности већ и свеопштег дивљења и поштовања православног српског народа, као и страних посетилаца.

Проучавали су га српски, руски и румунски научници. Манастир се помиње у ЦВИИ, ЦВИИИ, и ЦИЦ веку у многим књигама и публикацијама, међу којима су: *Манастир Каленић* у издању Српске краљевске академије, *Пуџничка писма у Вили, Трношки летопис, Пушешесвије Јоакима Вујића, Знаменићи догађаји српске историје, Манастири у Србији, Опис манастира у Србији, Кнежевина Србија и Топографски речник Јагодинског округа*. Захваљујући великом добротвору др Михајлу Пупину издата је 1926. године монографија манастира Каленић. Црква Ваведена Богородице је тада постала у речи и слици доступна целом свету.

Током историје манастир је делио судбину свога народа. Рушен је више пута у прошлости, али је увек обнављан са љубављу и пажњом својих добротвора и приложника. Векови му нису одузели ништа. Само су лепоти и значају додали онај посебни ореол коју носе и имају све вечне вредности. Због тога се и сматрало привилегијом ангажовати се на његовој обнови.

Манастир није био поштеђен ни у Другом светском рату. Одлуком Народног одбора среза Рековац велики конак је 1946. године национализован и физички одвојен од манастирске порте високом оградом. После 43 године коришћења за потребе децјег одмаралишта Црвеног крста враћен је манастиру 1989. године.

Услед дугогодишњег слабог одржавања, грађевина је била у лошем стању: угрожавале су је атмосферске воде јер су олуци били дотрајали а црепови трули, фасада је била оштећена, а прозорска окна поразбијана. Подови по собама били су запуштени, паркет у салонима нагорео, водоводна инсталација неисправна, електрична инсталација покидана. Старешина мати Маријамија, монахиње Неонила, Теоктиста, Рипсимија, Дарија, Фотина, Синклитикија, Марина, Текла, Вера, Нектарија и монах Сава били су немоћни да сами нешто ураде.

Јуна 1991. године епископ шумадијски др Сава, у разговору са игуманијом Маријамијом и Живојином Ракићем из Крушевца, истакао је потребу да се велики конак обнови и заштити од даљег пропадања. На ову иницијативу владике Саве, сестринство манастира Каленић је схватило нужност обнове конака и уз помоћ Живојина Ракића је почело санирање великог конака.

На предлог Управе манастира и Туристичке организације општине Рековац, с благословом епископа шумадијског др Саве, одржан је 10. септембра 1991. године сас-танак на коме је формиран Одбор за обнову великог конака. Њега су чинили: Радомир Ђорђевић из Рековца, Мирослав Симић из Рековца, Живојин Ракић из Крушевца, Милан Витић из Белушића, Боривоје Антонијевић из Рековца, Бранивоје Анђелић из Рековца, Славомир Симић из Рековца, Мирослав Вишњић из Рековца, Божидар Петровић из Трстеника, Драгослав Мркић из Рабеновца, Миливоје Митровић из Аранђеловца, Малиша Миленковић из Јагодине, Милан Михајловић из Шљивице, Драгослав Веселиновић из Лепојевића, Драгиша Бабић из Каленићког Прњавора, Драгослав Николић из Калудре, Миладин Пантић из Рековца, Радослав Јевтић из Белушића, Драгиша Милосављевић из Белушића, Живорад Јовановић из Крагујевца, Добривоје Вукићевић из Опарића, Велибор Васић из Превешта, Драгослав Цветковић из Опарића, Момчило Марковић из Драгова и Мирослав Мојсиловић из Драгова.

За чланове Управног одбора изабрани су: Радомир Ђорђевић (председник), Мирослав Симић (секретар), Живојин Ракић, Милоје Митровић и Малиша Миленковић (чланови). Конституисању Одбора присуствовао је и епископ шумадијски др Сава који је истакао значај овог подухвата. Чланови Одбора су изразили задовољство што им је указана част да учествују у овом родољубивом подухвату.

Извођење радова било је поверено Владиславу Томовићу, приватном предузетнику из Трстеника и Душану Лекићу из Трмчара крај Крушевца.

Пошто су обављене све потребне припреме, радови на великом конаку почели су 10. октобра 1991. године, не везујући се за одређене датуме, прославе или обележавања јубилеја.

Прикупљање средстава

Укупна прикупљена средства од појединаца, предузећа, организација и установа за протеклих шест година износе око два милиона динара, или 500 000 ДЕМ, од чега је учешће Министарства културе око 550 000 динара, што чини 30% укупних средстава. Преко 800 појединаца и 80 организација и установа уплатило је око 1 450 000 динара, односно 70% целе суме.

Највећи прилив средстава остварен је 1991. и 1997. године. У првој години то су била средства добијена од појединаца и предузећа. У том периоду у прикупљању

прилога, сем чланова Одбора, истакли су се: Мирослава Недељковић из Београда, Никола Лазаревић из Јагодине, Душанка Ужар из Новог Сада, Добровоје Јовичић из Секурича, Љубиша Жуњић из Рековца, Милован Спасић из Београда.

У сакупљању прилога учествовали су и свештеници Шумадијске епархије: прота Радосав Мијатовић из Јагодине, Радован Ракић из Јагодине, прота Милорад Милошевић из Јагодине, прота Миливоје Ђирић из Варварина, Живота Марковић из Крагујевца, Милан Благојевић из Крагујевца, Драгослав Цветковић из Опарића, Илија Јокић из Белушића и Петар Јовановић из Драгова.

Одзив приложника био је бољи од очекиваног. Док су трајали радови на конаку, пријатни су били сусрети са нашим радницима из иностранства који су, видевши обнову, давали своје прилоге манастиру. Интересантне сусрете имала је и игуманија манастира док је у предузећима прикупљала помоћ у новцу и материјалу. Наилазила је на изузетну пажњу и подршку, често слушајући речи: "Молимо Вас, примите наш прилог за обнову манастира, јер смо ми као деца користили конак за време летовања, и реметили ваш мир." И представници Војске Југославије дали су свој допринос успешном наставку радова на обнови. А они који нису имали могућности да посете манастир, помогли су на други начин. Тако је Милева Мирковић из Драгова, после објављене радио-репортаже о обнови Каленића, написала топло писмо и послала новчани прилог поштом.

Прве значајне прилоге дали су: ЈП ПТТ "Србија", Београд, Фабрика цемента "Нови Поповац", Параћин, "Јухор", Јагодина, Фабрика каблова "Проводници Рековац" из Рековца, "Инос-Поморавка", Јагодина, пословница Рековац, СТР "Електра", Јагодина, власништво Драгана Јовановића, Војвођанска банка, Нови Сад, Славија банка, Београд, Поштанска штедионица, Београд, Тржиште новца, Београд, Комерцијална банка, Београд, Циглана "Алекс-комерц", Опарић, НИП "Политика", "Вечерње новости", Фабрика аутомобила "Црвена застава" из Крагујевца и "Крушевачпут" из Крушевца. Међу првим приложницима били су чланови Одбора за обнову конака.

У последњих неколико година а нарочито 1993, 1994. и 1995. године тешко се добијала помоћ од организација и установа због познатих тешкоћа у привреди и друштву. У том периоду наставак радова је омогућило Министарство културе Републике Србије. Помоћ је добијена после посете потпредседника Владе Србије др Слободана Унковића и министра културе Миодрaга Ђукића манастиру. Видну бригу о радовима испољавао је својим честим посетама и министар вера Драган Драгојловић. Посебну подршку у тим тешким годинама дали су: Електросрбија, Краљево, Поштанска штедионица, Београд, Србијашуме, Београд, Интерклима, Врњачка Бања, Ресавска банка, Деспотовац, Крушевачпут, Крушевац, "Бели бор", Врњачка Бања, Привредна банка, Београд, Ливница "Поповић", Београд, ДД "Хемпро", Шид, Индустија каблова, Јагодина, Јагодинска пивара, Јагодина, Скупштина

општине Рековац, Електродистрибуција, Јагодина, Електродистрибуција, Трстеник, Институт за истраживања у пољопривреди "Србија" - Београд, Предузеће за путеве, Крагујевац, Електродистрибуција, погон у Рековцу, БИП, Београд, "Колубара-Струганик", Мионица, "Липа Сил", Ђићевац, Водопривредна организација, Ђуприја, Магнохром, Краљево, "Левач", Рековац, ЈКП "Мермер", Рековац, "Модекс", ДД Експорт-импорт, Београд, "Електроинтерес", Београд, "РУЛ", Лесковац, Тржиште новца, Београд, Војска Југославије, ВП 5210 Крагујевац.

Помоћ су такође пружили Владимир Јовановић, начелник Поморавског округа, Топлица Недељковић из Београда, Драгојло Бажалац из Краљева, Ксенија Ранковић из Краљева, Милан Миленковић из Крушевца, Милан Весин из Новог Сада, Радомир Бегенишић из Београда, Живота Михајловић из Новог Сада, Александар Деспотовић из Београда, мр Живадин Јовановић из Београда, др Стојан Јевтић из Београда, Радомир Станић из Београда и Милета Милић из Београда.

Ток обнове

Санација и реконструкција великог конака почела је без унапред обезбеђених средстава и стручне помоћи Републичког завода за заштиту споменика културе, али уз стручну помоћ архитекте Гордане Петровић из Трстеника и надзор грађевинског инспектора из Рековца.

Период од септембра 1991. до маја 1992. године био је најтежи период обнове конака. Скромним средствима, добијеним од општине Рековац, Организационог одбора и једног броја приложника, изведени су следећи радови: кровни покривач и летве су замењени новим, постављени су бакарни олуци, фасада конака обновљена и обојена, а дрвени делови заштићени. Започели су радови на постављању новог развода електроинсталације. У том периоду је покренута акција за прикупљање средстава за доградњу кухињског блока као анекса великом конаку.

Активно ангажовање Републичког завода за заштиту споменика културе почело је у мају 1992. године, када је израђен програм санације и адаптације великог конака. Од тада до краја обнове израђено је 15 пројеката за обнову објеката и уређење порте манастира, а пројектант и одговорни руководилац радова био је архитекта Сениша Темерински.

У протеклих шест година успешно су реализовани планирани програми и поред тога што су се радови изводили под тешким условима због недостатка грађевинског материјала и нестабилних цена. Радови нису престајали захваљујући средствима Министарства културе и прилозима предузећа и појединаца.

У току обнове, грађани и организације финансирани су објекте за које средства планом нису била предвиђена. Тако је иницијативу за израду полијелеја у цркви

Учесници обнове манастира после добровољне акције уређења порте

Ваведња Богородице, по пројекту Сенише Темеринског, покренуо Живота Јовановић, директор Електродистрибуције у Јагодини, који је организовао сакупљање финансијских средстава. На постављању унутрашње расвете цркве, рефлектора и громбрана на великом конаку била је ангажована Електродистрибуција Трстеник и њен директор Божидар Петровић, који је и био иницијатор ових улагања.

Уређење чесме у манастирској порти финансирао је Тома Живковић из Горњег Крчина, а кречење звонаре Душан С. Лекић из Крушевца. Планско озелењавање манастирске порте организовала је архитекта Марија Јовин из Београда. Саднице су добијене на поклон од Института за шумарство и "Србијашума".

Истовремено су обављана и археолошка истраживања која је водила Емилија Пејовић, археолог Републичког завода за заштиту споменика културе.

Програм радова и улагања конципирао је и са успехом реализовао архитекта Сениша Темерински. У протеклих шест година од укупних средстава инвестирано је у велики конак 40%, цркву 25%, мали конак 15%, порту 20%. Сума од око 400 000 динара је исплаћена радницима из околних села који су радили на обнови манастира.

На успешну обнову објеката у Каленићу утицале су следеће околности:

- подршка Његовог преосвештенства епископа шумадијског др Саве;
- значајна подршка народа Левча;
- финансијска подршка Министарства културе;

- стручна и материјална подршка Републичког завода за заштиту споменика културе;
- вишегодишња подршка општине Рековац;
- одговоран рад Управног одбора у реализацији усвојеног програма;
- ангажовање сестринства манастира на стварању повољних услова за извођење радова;
- шестогодишње ангажовање Радомира Ђорђевића, управника поште из Рековца и председника Одбора за обнову манастира;
- долазак на градилиште архитекте Сенише Темеринског;
- четворогодишњи боравак у манастиру Живојина Ракића са супругом Надом и ангажовање на оперативним пословима;
- изузетно залагање инж. Божидара Петровића, директора "Електродистрибуције" из Трстеника;
- дугогодишња подршка Електросрбије, Краљево и њеног садашњег директора инж. Драгољуба Раичевића;
- значајна подршка Левчана који живе и раде у Београду и Новом Саду.

Активност Одбора

Чланови Одбора различито су се ангажовали у послу. У првој години, знатан број се видно ангажовао на прикупљању прилога од појединаца и предузећа. За непуну три месеца сакупљено је у новцу и материјалу преко 500 000 динара. Чланови Управног одбора били су задужени за: организацију градилишта, израду програма инвестиционих радова, обезбеђивање финансијских средстава и обилазак предузећа, за набавку потребног грађевинског материјала и сарадњу са СО Рековац, Републичким заводом за заштиту споменика културе, Министарством културе, као и за контакт са представницима штампе, радија и телевизије.

Један број чланова је добровољно са својом механизацијом учествовао на обнављању конака. Тако је Драгослав Николић из Калудре радио са својим комшијама Љубодрагом Т. Милојевићем, Миливојем Милојевићем и Љубодрагом Симићем. То исто су учинили Тодор Радовановић са својим синовима Миланом и Миленом, Милен Михајловић и Верољуб Прокић, сви из села Шљивице. У добровољном раду учествовали су и мештани села Каленићки Прњавор - Драган Обрадовић, Радомир Антонијевић, Драгиша Бабић, Милен Теофиловић, Мирослав Рашковић, Сава Савић и Миладин Филиповић.

Интензивно ангажовање чланова Организационог одбора трајало је до септембра 1992. године, када је завршено препокривање зграде, постављени олуци и ламперија и замењена електрична инсталација, а помоћ народа из села Лепојевић,

Поглед на велики конак и чесму њре и њосле радова на обнови

Опарић, Калудра, Драгово, Шљивица, Превешт, Белушић, Секурич и Рековца настављена је до завршетка обнове манастира.

Већина чланова Одбора сматрала је да нема више потребе за њихово ангажовање у том тренутку. Један број даље није могао, из здравствених разлога или због заузетости на својим редовним пословима, да учествује у раду.

Од друге половине 1992. год. до августа 1997. године, наставили су да раде под веома тешким условима (недостатак грађевинског материјала, годишња инфлација од 9 250% у 1992. години и хиперинфлација у 1993. години) чланови Одбора: Радомир Ђорђевић, Мирослав Симић, Живојин Ракић, Божидар Петровић и архитекта Сениша Темерински.

Дугогодишње успешно ангажовање чланова Одбора и других који су радили на обнови запазили су Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Преосвећени епископ шумадијски др Сава, Скупштина општине Рековац, сестринство манастира, Народна библиотека из Рековца и Културно-просветна заједница Рековац. Свети архијерејски синод је доделио један орден Светог Саве, а епископ Шумадијски по 20 грамата појединцима и предузећима. Скупштина општине Рековац поклонила је 15 књига, сестринство манастира 20 књига и 15 одличја "крст са полијелеја", Културно-просветна заједница две уметничке слике, Народна библиотека "Рибникар" из Рековца 10 књига.

Очекивања дародаваца су испуњена

Предани рад Одбора, монахиња, подршка Епархије и новчани прилози неколико стотина дародаваца и бројних предузећа, омогућили су да се изврше сви програми обнове манастира Каленић и тиме отклони неправда која му је у прошлости нанета. О овим резултатима најбоље говоре и следеће чињенице.

Велики конак је потпуно оспособљен за коришћење 1992. године. Сазидана је нова кухиња са новим инвентаром, изграђено је шест купатила, постојећа столарија је поправљена, урађене нове просторије за зимску капелу, три трепезарије оспособљене су за пријем гостију, урађено је и низ других нужних радова.

Око цркве је изграђен систем за заштиту од влаге, замењена електрична инсталација и постављен нови полијелеј. Оправљени су кров и фасаде. Црква је осветљена рефлекторима а фреске очишћене и освежене.

Мали конак је такође прекривен новим црепом, а просторије су преуређене за ризницу и библиотеку.

У порти је постављена расвета, посађено је ново растиње, изграђене су нове стазе у дужини од двеста метара, подигнута нова капија у претпорти манастира, санирана чесма и постављене око ње клупе, изграђен је санитани чвор, поправљен зид

Чланови Управног одбора за обнову манастира Каленић: Живојин Ракић, Радомир Ђорђевић (председник), Божидар Пејровић, Мирослав Симић и архиепископ Сениша Темерински

манастирске порте. Звонара је окречена и постављена је електрична инсталација за звона. Изведени су радови на канализационој и водоводној мрежи.

Сви радови су завршени августа 1997. године. Створени су бољи услови живота сестринству него што су их имале данас упокојене монахиње: Вероника, Теодора, Миропија, Магдалина, Софија, Јелисавета, Анатолија, Јована и мати Евпраксија.

Обновљене и новоизграђене просторије на површини од 1000 м² стављене су после 46 година монаштву на располагање и коришћење. Тако ће игуманија Маријамија са сестрама Неонилом, Рипсимијом, Марином, Теклом, Вером, Нектаријом и монахом Савом, добити свој духовни мир, молећи се Богу за спасење душа православног народа нашег и за све оне који су дали допринос да се ова светиња сачува од пропадања. Посетиоци Каленића имаће могућности да се дуже задрже на овим просторима разгледајући експонате манастирске ризнице и користећи књиге библиотеке.

Дародавци с правом очекују да ће манастир Каленић, уз помоћ милостивог Бога, и напорима сестара, постати још јачи ДУХОВНИ, КУЛТУРНИ И ПРОСВЕТНИ ЦЕНТАР овог краја, Шумадије и Србије и остати понос српске средњовековне културе и грађевинарства.

Ante Kucic

14. 3. 1993.

Novi Kasarj

Поштовани пријатељи,

Било је петбродан. Служило, зимско без
иностранца подало је добро и пријатно
слушајући сликару Ђосефову однови ковану
вашеј мавошци, духовне и материјалне
светлости свих нас.

Обишло да је то и мој сабилој, а
мишлејте јасно да се, ипак, о
историји мавошци Калевит, коју је
сликарство историка мавошци и професор
дијалог, било је својеврсно борбање на
часе моје младости.

Обишла су историја која смо слуш
ли мавошци мавошци ковану и мавошци
муди који су мишлејте на мавошци мавошци
дротој дава Велике Тосковице. Сви смо се
дакле сретали мишлејте најбоље кањине.
Ја све нас био је то најбоље сабоје.

Мавошци као да је савошци дао ребеја
авошцине савошци дротоје муди, дијалог
ребеја и каде, све мавошци Калевит.
А мавошци Калевит је најбоље даје
мавошци краја, одтрљен рукама Тредикки
Калевит. Мавошци смо гледали када је
жеда зима пекала кини, или када
смо опунети завршавали јосине радове
јер је Сунце у једра чинила.

Јако хоћу да верујем да сте сквајали
мој радост и срећу што сам још класи,
зашто верујем да је овај овај који
војско на државу и обнови кова и
иште верујем да сам да се и моја
породица пријатно јаснају баши
похваља.

Мој сугрун и ја радимо, али Владимир
и трина Јава и иште да писмо
сугрун да је наша државу јаким,
али је оа срећа и класи да је сквајали
и као моралну подршку и иште
иште што је што.

Када сам се за претходак вратио у
државу, ова не могу да одим а да
не споменим и споменим, ове родитеље
који су ми много збогом и животи:
Милошевић Јава, Јава, Јава,
Фидан и Фидан из Јава, да
својој њиховој збогом, а збогом, иште,
државу и државу моје породице
мажео сам 1.000.000. динара са класи
да радом на обнови државу и што државу.

Из захвалности што тек моје државу
да ово писмо све Јава и државу
Јава и државу државу:

Мирковић Владимир, Јава,
Јава и Јава
и. Стефана Јава 10 Нови Јава

Слободан Васић

КАЛЕНИЋ МОЈЕ МЛАДОСТИ

ВЕРТИКАЛА И ВИДИКОВАЦ ДУХОВНОСТИ

Ево ме опет, како по ко зна који пут, озарен радошћу, хитам у сусрет смерном Каленићу. И опет она иста узбуђеност ходочасника, титраји душе од миља... Слатка чежња поновног сусрета.

Давно сам се, гоњен знатижељама, отиснуо из Јагодине у свет. Но, као да никада нисам отишао из тог окружења; "пупак" ми је остао у Каленићу! Тек много година касније схватио сам да је ту негде, надамак ове задужбине, побијен "колац" мог духовног суштаства и спознаје света и да сам остатак живовања провео вртећи се око те каленићке вертикале.

Непогрешиво као пчеле, враћао сам се својој кошници, као што се ластавице поврате свом старом гнезду после много времена и много километара медитеранске плавети. Да, то је оно магнетно поље матице које вуче и привлачи јаче од свега. Никада се тој сили нисам одупирао. Напротив, прихватајући је без остатка, схватао сам је као судбу.

Педесетих година, са групом јагодинских ђака, као слабашан и болешљив школарац, боравио сам десетак дана у Каленићу. Његови конаци претворени су у спаваонице дечјег одмаралишта над којима се виорила застава Црвеног крста. А један други, много трајнији и као од злата крст, пркосио је на куполи цркве преко пута.

Нисам имао ни десет пуних година, када сам, тако, био "разапет" између два крста. По пространом манастирском дворишту, у сате "слободних активности" играли смо се "жмурке", "клица" и "између четири ватре". Иако су нам васпитачице строго забрањивале да прекорачимо праг манастирског храма и разговарамо са монахињама, ја сам обе те забране прекршио.

Али сада добро знам: не због пуче дечје радозналости и због сласти кад се узбере "забрањено воће", већ зато што сам одувек био наклоњен одгонетању тајни. А тај први сусрет с Каленићем, између два крста, за мене је био велика тајна.

Добро памтим (јер ту сам сцену касније много пута сањао), кад сам се једног касног поподнева искрао из групе и ушуњао у "забрањени простор" манастирске

цркве. Био сам опчињен непознатим светом. Разрогачених очију, занемео од силине утисака и "напада" на сва чула, кретао сам се кроз затамнели и тајновит простор поплочан каменим и хладним плочама. Са свих зидова, родитељски топло, посматрале су ме очи светитеља и јеванђелиста. Мирис тамјана и воска прожимао ми је душу.

Само у почетку, у сусрету са тим дивотним призором, осећао сам некакав страх и стрепњу. Онда се све то изгубило, да би ме заплуснуо талас богоугодне милине. Чинило ми се да сам уживо улетео у најлепшу бајку, да сам се ухватио у коло с анђелима и вилама и да за свагда одлазим у неки непознат, а тако драг свет, коме сам, можда, припадао и самим рођењем.

Највише од свега памтим изненадни сноп светлости која је долазила с висина, пробијајући се кроз уски прорез на куполи. Као да је тим зраком неко управљао, попут неког рефлектора; он је падао право на олтар и осветљавао икону на њему. Памтим и стручак босиљка на икони. Ко зна докле бих ту остао, прикован светим призором, да се није огласило звоно васпитачице које позива ђаке на вечеру и починак.

Тако сам тај доживљај у Каленићу, као генско наслеђе боје очију, као прираслину душе, понео са собом кроз читав живот. А онај зрак светлости, сада више не слутим, већ дубоко верујем у његову моћ, осветљавао ми је будуће стазе и богазе. Видео сам га касније у Хиландару, Студеници, Дечанима, Жичи, Љубостињи, Острогу, Раваници, Манасији, Хопову и Пожаревачкој цркви у Сентадреји... Свуда ме је пратио и опомињао тај светлосни сноп.

И моји родитељи волели су Каленић. Нарочито мајка. Тако, једном приликом, неколико година после мог летовања у Каленићу, на моју велику радост, саопшти ми да се лепо обучем, јер сутра идемо у манастир. Била је намерила да поклони један босански ћилим, који је као избеглица из Бањалуке, успевши да прође проклете авлије тамног босанског вилајета, пренела у Србију као једину преосталу ствар свог богатог девојачког мираза. Дуго га је чувала као драг спомен и светињу свог родног и похараног дома на обалама плаховитог Врбаса. "Светиње - говорила је - треба поклонити светињама!"

Тако смо заједно, а ја "први пут с мајком на јутрењу" прекорачили праг каленићког храма. По повратку, мајка ме је саветовала да се "никада не удаљавам од цркве". Моје две сестре и ја никада се нисмо огрешили о то завештање.

Ево ме опет - како по ко зна који пут - озарен радошћу, хитам у сусрет смерном Каленићу на крилима магнетне снаге матице, захваћен вртлогом духовне спирале. Сваки боравак у Каленићу, спокојној оазис правовеља, има терапијски учинак и лековита дејства. Под његовим окриљем, ослобађам се бремена негативне

Милуш Дедић, Манастир Каленић, 1995

енергије, која попут смога и суморних магли велеграда, неосетно и незадрживо продира у нас.

Затровани манирима похлепног и журног "прогреса", затворени у кавезе са тв-пријемницима, инфицирани вирусом свемогућег новца и допинговани учесталим инфузијама престижа и грамзивости, удаљавамо се од камена-темељца и плодова који зру, сво, већ два миленијума. Зато се, и као неизбежни грешник, враћам Каленићу. И, лепо осећам, док му се приближавам, како ме напушта свака бољка са асфалта, како ме остављају стрепња и пороци оновременске цивилизације и како ми се рађа

неодољива жеља да загрлим читав свет! Да, то је та есенција и ерупција узвишеног православља!

Сваким километром, ближе свом драгом уточишту, као да постајем надахнутији, смиренији, племенитији ходочасник. Зар је, одиста, толика моћ Његова?

Враћам се Каленићу, ето, да изнова погледам у компас мојих друмовања по узалудном и трошном земаљском шару да видим шта кажу оријентире: колико сам одступио од правца, колико се удаљио од врлине, колико запостављам заповести и колико сам се огрешио о ближње.

Слободан Васић

Милета Милић

САРАДЊОМ ДО ОБНОВЕ

Црква Ваведeња пресвете Богородице у манастиру Каленић, смештеном усред скровитогa и жупногa Левчa, представљa најраскошнију црквену грађевину моравског стила. Спољa је богато украшена наизменичним смењивањем опека и камена и бројним орнаментима исклесаним у беловодском камену пешчару. И по живописном, колористички префињеном фреско-сликарству манастир Каленић спада у ред најлепших споменика моравске архитектуре и уметности почетка ЦВ века.

Због изузетних архитектонских, уметничких и културно-историјских вредности манастир Каленић је међу првима стекао својство споменика културе, решењем Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Народне Републике Србије бр. 341/48 од 10. марта 1948. Увођењем категоризације културних добара манастир Каленић проглашен је 1979. године одлуком Скупштине Србије за непокретно културно добро од изузетног значаја ("Службени гласник СРС", бр. 14/79).

У свом вишевековном постојању (кроз десетак година испуниће се шест векова од почетка градње) манастир Каленић је доживео више већих или мањих обнова.

Велика обнова запустела манастира била је у ЦВИ веку када је обновљен захваљујући досељеним монасима из манастира Морача. У време Карађорђа, године 1806. дозидана је нова припрата. У време кнеза Милоша обновљени су конак, зидови, звонара. Године 1877. утврђено је да испод креча којим су били премазани сви унутрашњи зидови цркве постоје фреске, па су пажљивим чишћењем и скидањем креча оне и откривене, што се може сматрати првим конзерваторским откривањем средњовековног живописа.

Почетком ЦЦ века старешина манастира архимандрит Никон изградио је велики и мали конак и доградио трпезарију тако да је Каленић добио данашњи изглед.

Конзерваторско-рестаураторским радовима на цркви Ваведeња Богородице од 1928. до 1930. године, које је извео архитекта Ђурђе Бошковић према пројекту Жарка Татића, цркви је враћен првобитни изглед. За то време је то представљало велики подухват.

Обнове и поправке цркве и конака Каленића, као и осталих српских цркава и манастира, до Другог светског рата су се обављале готово искључиво залагањем монаха и средствима самих манастира. Године 1947. Влада НР Србије оснива Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе са седиштем у Београду, који ће, заједно са касније основаним покрајинским, градским и општинским заводима преузети старање о непокретним културним добрима у Србији, али и најзначајнијим споменицима српске културне баштине у иностранству.

У 1997. години се напунило педесет година рада Републичког завода за заштиту споменика културе, током којих је евидентирано, истраживано и проучавано, документовано, заштићено и презентовано наслеђе од најстаријих преисторијских и античких споменика, средњовековне сакралне и фортификационе архитектуре, народног градитељства, па све до споменика новије историје и савременог градитељства. То наслеђе данас представља драгоцену културно-историјску, уметничку и духовну вредност Србије.

Делатност Републичког завода обухвата истраживање, валоризацију, правну заштиту, обнову, ревитализацију и популаризацију споменичког фонда Србије. Завод организује и спроводи археолошка истраживања, конзерваторске и рестаураторске радове на архитектури, зидном сликарству, мозаицима и иконама. О свим непокретним културним добрима сакупља се и чува документација, а за потребе конзерваторских радова израђују студије и пројекти. Завод има и обимну издавачку делатност која подразумева редовна и посебна издања: годишњак, научно-популарне монографије, студије и монографије.

У претходних пола века је Републички завод за заштиту споменика културе обавио конзерваторске радове и истраживања на преко 250 непокретних културних добара где су, после спроведених најбитнијих интервенција, били обављани и детаљнији и садржајнији рестаураторски захвати. Конзерваторска делатност се последњих деценија успешно развијала, па радовима претходе анализе, истраживања, студије, а просторне целине се обрађују свеобухватно.

Манастир Каленић је био предмет бриге Републичког завода за заштиту споменика културе у неколико наврата. Бранислав Живковић, сликар-конзерватор, чистио је живопис 1956. и 1957. године. Под стручним надзором архитекте Доброслава Ст. Павловића 1959. године изведени су радови на кровном покривачу, мање поправке фасаде и урађен нови камени тротоар око цркве, а 1965. уведена нова електрична инсталација у цркву и стазе у порти.

С обзиром на то да је црква Вавдења Богородице, после изведених конзерваторско-рестаураторских радова и каснијих мањих поправки, била углавном у добром стању, прошло је готово тридесет година а да се скоро ништа није радило у манастиру

Каленић. Године 1991. године је на иницијативу и уз помоћ неколицине умних људи свесних културне и историјске прошлости формиран Одбор за обнову манастира Каленић чији је циљ био да се ово културно добро обнови и унапреди.

На овакву одлуку сигурно је утицала одлука Извршног већа СР Србије, донета 1989. године, да се манастиру Каленић у власништво врати велики конак, који је пре пола века национализован и коришћен као децје одмаралиште Црвеног крста. То је био једини пример да неки манастир тако дуго није могао да користи конак саграђен за његове потребе.

Имајући у виду све ово, као и стање манастирског комплекса, Републички завод за заштиту споменика културе је у сарадњи са Његовим преосвештенством владиком др Савом, Управом манастира и Одбором за обнову манастира Каленић, сачинио целовит програм обнове манастира. Програм је обухватио грађевинске и археолошке радове на цркви, великом и малом конаку и порти, као и уређење непосредне околине манастира. О изведеним конзерваторско-рестаураторским радовима који су трајали од 1991. до 1997. године детаљно извештава архитекта Синиша Темерински, а о археолошким радовима археолог Емилија Пејовић, сарадници Републичког завода за заштиту споменика културе.

Сви започети радови су успешно завршени тако да данас у погледу комплексног уређења манастир Каленић спада у најуређеније у Србији, као што су и Студеница, Пећка патријаршија, Сопоћани, Градац, Милешева, Ариље, а ускоро ће то бити и манастир Дечани и други.

Посебно је значајна околност да су на послу обнове манастира Каленић успешно сарађивали Републички завод за заштиту споменика културе, Одбор за обнову, Управа манастира, Епархија, општинске власти, појединци и предузећа. Учешће великог броја људи у обнови јасно говори о осећању народа за своју историју, културу и веру и односу према свом споменичком наслеђу. Надамо се да ће овакав начин сарадње народа, Цркве и државних институција, какав до Каленића није раније био у тој мери исказан, бити пример за обнову и других манастира.

Највеће заслуге за садашње сређено стање манастирског комплекса у организационом и финансијском смислу има Одбор за обнову манастира и његови најзаслужнији челници Раде Ђорђевић, председник Одбора и велики ентузијаста у заштити српског културног наслеђа, Жика Ракић, који се својски заложио, те је за своје заслуге од Светог архијерејског синода Српске православне цркве одликован Орденом Св. Саве другог реда, затим заљубљеник у старине и добротвор Божа Петровић, Министарство културе Републике Србије, и посебно Радомир Бегенишић, помоћник министра културе, који свесрдно помаже у свему и осећа коме треба помоћи, епископ шумадиски др Сава, који је својом заинтересованошћу за радове знатно допринео

садашњем изгледу овог манастирског комплекса, сестринство манастира које је имало разумевања за велики број радника који су радећи у порти манастира ипак реметили њихов духовни мир. Са целовитом и планском обновом манастирског комплекса манастир Каленић је ушао у нови период свог постојања. Добио је садржаје намењене верницима и посетиоцима, конак са високим стандардом становања и савремену презентацију. Међутим, оно што је највредније у овој обнови манастира Каленић не састоји се само у обнови грађевина и уређењу порте већ и у обнови духовности, и то отварањем манастирске ризнице и библиотеке, чиме манастир Каленић постаје један од духовних и културних центара шумадијског краја и Србије.

Поред захвалности Шумадијској епархији, сестринству манастира и Одбору за обнову, Републички завод за заштиту споменика културе посебно жели да истакне своју захвалност свим добротворима и спонзорима ове успешне обнове, без чије помоћи би ова обнова вероватно трајала дуже.

На крају да кажемо и то да у стручном погледу највећи удео у овим значајним пословима обнове има Републички завод за заштиту споменика културе и његови стручњаци архитекта Сениша Темерински и археолог Емилија Пејовић.

Емилија Пејовић

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Манастир Каленић, једна од најраскошнијих задужбина придворне властеле, налази се на територији општине Рековац, у селу Каленићки Прњавор, у подножју огранака Гледићких планина.

На основу оригиналних, делимично очуваних, сигнатура и позног записа монаха Герасима из 1760. или 1767. године, угребаног на ктиторској композицији у припрати цркве посвећене Ваведуњу Богородице, сазнајемо да су цркву изградили високи дворски чиновници деспота Стефана Лазаревића - протовестијар Богдан са женом Милицом и братом Петром. Петар је представљен као пратилац Милице и Богдана а носи апоконвион као атрибут великог приложника.¹

Тачно време настанка цркве није познато. Сматра се да је Каленић изграђен између 1407. и 1413, односно 1417/18 и 1420/22. године. И према најновијим научним разматрањима архивске грађе не може се са сигурношћу прецизирати време настанка цркве.² Оскудна сазнања о великодостојнику Богдану и његовој породици отварају низ питања о пореклу, животу, статусу...

Потврду овога могуће је добити тек након археолошких истраживања која би се спровела у унутрашњости цркве на местима одређеним за сахрањивање ових личности.

Расположиви историјски подаци, иако скромни, углавном се односе на време од краја ЦВИИ до ЦД века.³ То време обележено је поправкама, обновама и великом градњом пратећих објеката. Рушен и обнављан у току своје дуге историје, Каленић је у великој мери променио првобитан изглед. Од времена настанка сачувана је само црква, док су остали објекти били разграђени и затрпани, тако да се нису znale ни границе, а ни садржај старог манастира.

Сви објекти данашње манастирске целине новијег су датума: године 1840. изграђена је кула звонара, године 1845. оградни зид са источном капијом на горњој порти, 1911/12. велики конак, проширен на северној страни 1929. године, године 1922. мали конак и низ помоћних објеката у економском, западном делу горње порте.

Радови заштитног карактера које су извели монаси започињу 1877. године, откривањем средњовековних фресака.⁴ Обимни конзерваторско-рестаураторски радови на цркви изведени су у периоду од 1928. до 1930. године,⁵ целовити конзерваторско-рестаураторски радови на живопису 1956/57. године,⁶ а 1959. године конзерваторске интервенције на цркви и око ње.

Почетком деведесетих година започиње грађевинарска делатност на обнови великог конака из 1912. године. Пошто је држава вратила конак власнику манастиру Каленић 1988. године, Управа манастира започиње обимне радове на санацији, адаптацији и реконструкцији овога објекта.⁷ Од 1992. године, са прекидом 1993. године, изводе се сондажни археолошки радови у оквиру програма заштитних радова Републичког завода за заштиту споменика културе (П. И; П. И).⁸

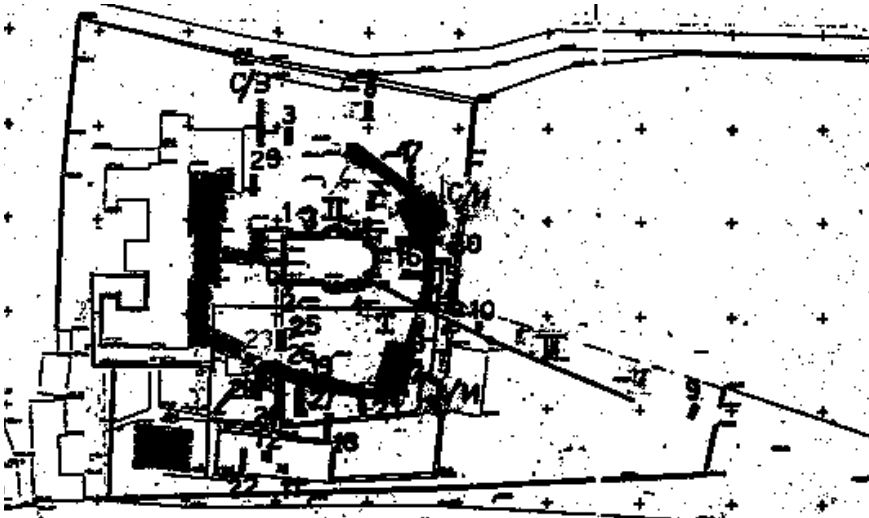
Изузетан значај Каленића, потреба да се обнови, заштити и прикаже, а истовремено да се прикупе подаци о његовом првобитном изгледу и променама настајалим временом, условили су радове који су укључивали и истраживање манастирског насеља и пратећих објеката, њихову санацију, адаптацију, конзервацију и презентацију, оспособљавање грађевина за савремену употребу и уређење непосредне околине.

Археолошка ископавања и истраживања била су основни предуслов за радове у склопу манастирске целине. Истраживањем су обухваћене површине одређене пројектима Републичког завода за заштиту споменика културе из Београда. Приоритет у истраживању имале су површине које су се грађевински затварале.

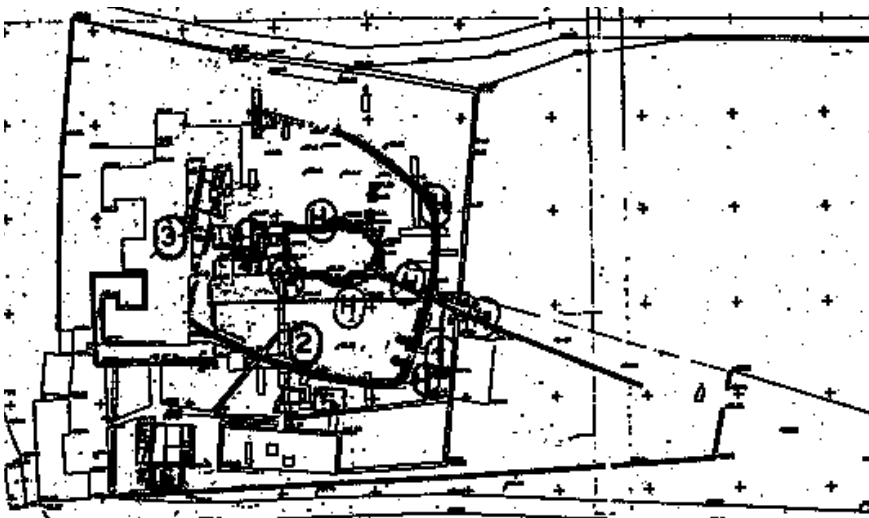
Ради добијања потребних података о геоморфолошком саставу тла и података о стратиграфији отворене су сонде у северном делу порте на највишим kotaма. Отварањем рова за полагање електричних каблова, сонди у југоисточном, јужном и југозападном делу порте добијени су подаци о рушењу и пустошењу манастира угрожаваног денivelацијама и наплавинама. Последица честих наплавина које су погађале манастир била је изградња дренажног система, који је откривен у јужном, југозападном и северозападном делу порте.

Преостали делови пратећих објеката разграђивани су у позном периоду у време ширења манастирске порте и изградње помоћних објеката. Сви објекти који хронолошки припадају најмлађој фази, саграђени су ван граница првобитне порте, на проширењу формираном кроз **ЦВИИ**, односно **ЦИЦ** век. У **ЦВИИИ** и **ЦИЦ** веку и почетком **ЦИЦ** века зидани су и рушени помоћни објекти, а над темељима неких подизани су нови који су и данас у функцији.

У јужном делу порте, испред малог конака, нађени су темељни остаци куће, затрпане позним материјалом крајем **ЦИЦИ** почетка **ЦИЦ** века. У "старој кухињи" испод нивоа данашњег пода откривени су остаци економских зграда. Једино је Милошев

П. И- Ситуациони план истражене површине манастирске њорше и објеката. Редослед истраживања: 1992. година - сонде 1-8 и ров И; 1994. година - сонде 9-21, ископ око цркве ИИи ров ИИИ; 1995. година - сонде од 22-29 и ископи за изолацију око малог и великог конака; 1996. година - западни и југозападни сектор; 1997. година - југоисточни сектор, североисточни сектор, ров на северозападној страни (цртеж Е. Пејовић)

П. ИИ- Ситуациони план некрополе и откриених објеката. Н - некропола; 1 - средњовековна југоисточна калдруга; 2 - средњовековни оградни зид; 3 - средњовековни конак; 4 - накнадно доиздана приградња из 1806. године; 5 - кућа из XVII века; 6 - њозни економски објекти (цртеж Е. Пејовић)

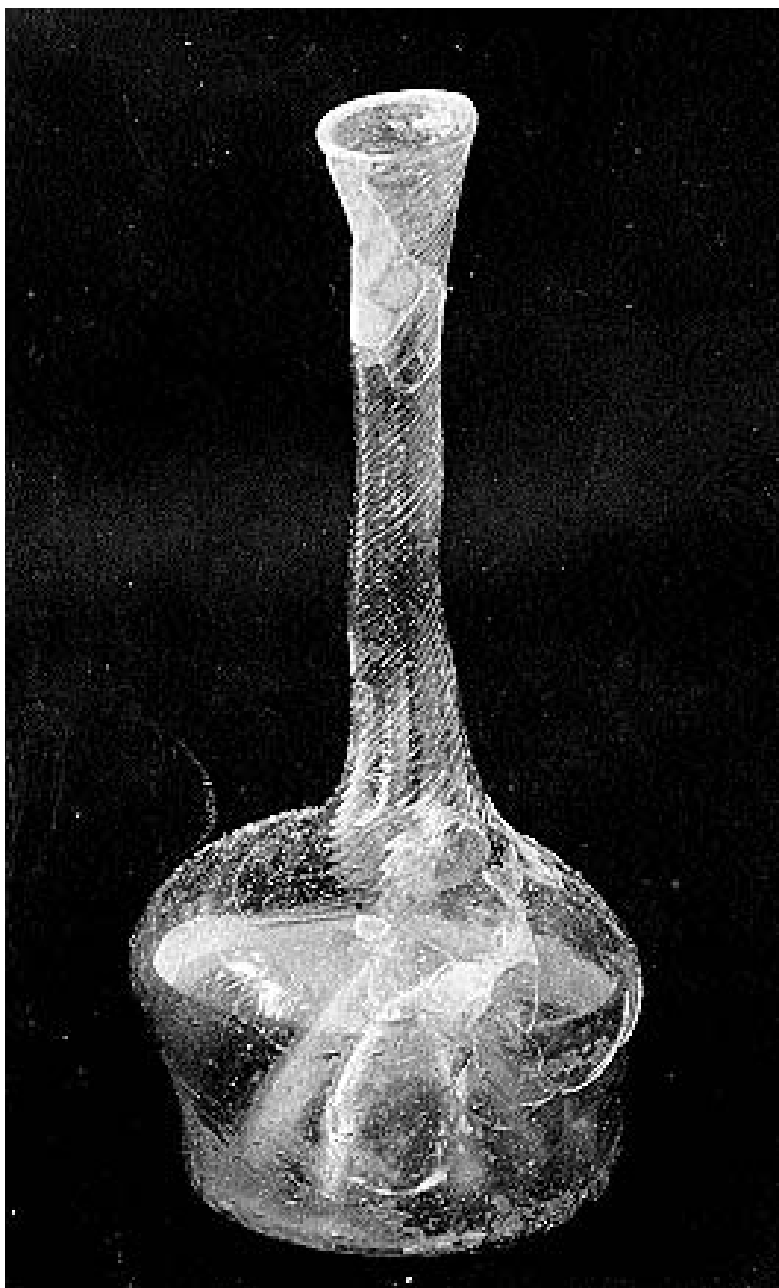
конак из 1824. године сазидан на остацима средњовековних објеката, испод данашњег великог конака.

У сондама постављеним око цркве испитана је темељна зона да би се утврдили порекло влаге, стање темеља и начин градње. Истраживање је показало да су темељи зидани од ломљеног камена, у правилним редовима, заливени кречним малтером, са проширеном темељном стопом. Прављени у рову са укошеним странама, темељи су при врху знатно шири. Дно темеља укопано је у слој жуте, компактне глине, која лежи на речном наносу од шљунка и песка, на дубини од 1,85 м од нивоа плочника. Ове сонде дале су податке и о хоризонталној стратиграфији, уобичајеној у манастирским целинама.

Наредним потезима око цркве и у југоисточном рову који је пресецао обе порте, истражена је некропола формирана на редове, са правилно оријентисаним гробним укупима, настала после изградње цркве, датована према налазу дуговрате, стаклене бочице, фиоле, откривене у најнижем нивоу гробних упока (сл. 1). Израђена је од провидног, безбојног, танког стакла са мехурићима, благо проширеног врха и закошеног грлића, витког и високог врата, бокастог трбуха са посувраћеним, високим левкасто формираним дном. Украшена је плитким, густим канелурама на врату које се на рамену завршавају. Каленићка фиола спада у ред увезених лукуезних стакларских производа и једина, за сада, као гробни налаз, има свој пандан на фресци каленићке цркве. У библијској причи *Сважба у Кани галилејској*, на зиду конхе јужне певнице, насликана је идентична фиола као део трпезног прибора. Њену појаву на средњовековном монументалном сликарству можемо пратити од **ЦИВ** века. Она се јавља у композицијама различитог карактера. Осим каленићке, приликом археолошких истраживања некрополе пећинског манастира Св. арханђела Михајла⁹ и некрополе Цркве **И** на Трговишту код Новог Пазара откривене су још две очуване фиоле.¹⁰

Некропола манастира Каленић настала је у **ЦВ** веку и била је у функцији све до **ЦИ** века. Најмлађи хоризонт обележен је сахрањивањем у гробовима са надземним надгробним обележјем од великих камених плоча, са озиданом гробном раком или формираним од великих, монолитних, камених плоча постављаних испод нивоа данашњег терена. Ови гробови су, по правилу, девастирани старије нивое гробних упока, при чему су скелетни остаци сакупљани и поново похрањивани, најчешће, уз темељне зидове цркве. Сахрањивало се и у дрвеним сандуцима, а најчешћи облик гробних упока су земљане раке, са белегом од неколико каменова поређаних око главе или ногу, без икакве ознаке или са каменом под главом.

Некропола се даље ширила и ван граница првобитне порте, у данашњој доњој порти. Осим ископа око цркве, сондом на западној страни припрате, делимично је

Сл. 1. - Стаклена фиола из гроба 10/1994

истражена некропола. На тој површини откривени су темељи приправе накнадно дозидане 1806. године. Овом сондом утврђена је граница пружања некрополе на западној страни порте. Начин сахрањивања се није променио. Гробни укопи откривени су испред, унутар и испод темеља дозидане приправе, правилно су оријентисани, укопани у земљане раке без прилога, распоређени на редове.

У јужном делу порте констатована је некропола са горњим kotaма гробних укопа на 5 м удаљености од цркве у ископу рова¹¹ који је повезивао звонару са источном капијом, преко порте цркву са великим конаком. У рову су откривени и темељни остаци зида на источној и југозападној страни порте.

У оквиру презентације порте на западном сектору истражена је целокупна површина која је данас затворена новим каменим стазама. Испред улаза у велики конак откривени су остаци средњовековног објекта, конака, из времена изградње цркве. Објекат је очуван у темељној зони, а према начину градње одговара градњи цркве. Над овим објектом констатовани су остаци зидова из времена обнове.

На североисточној, источној, јужној и југозападној страни, сондажним археолошким радовима откривани су делови трасе првобитног оградног зида из времена после изградње цркве. Према добијеним резултатима на југоисточној и југозападној страни утврђена је граница средњовековне манастирске порте, знатно мање од данашње. Важнији налази односе се на добијање података о првобитном терену на коме је саграђена црква. Плато јужне оријентације, образован на ушћу потока у Каленићку реку, на терену који је у паду од севера према југу и од запада према истоку, на јужној и југоисточној страни формиран је у виду двеју каскада по чијем је ободу укопан оградни зид.

Отварање целокупне трасе првобитног оградног зида на јужној, источној и североисточној страни, ради конзервације и презентације, условило је истраживање површина на југоисточној и североисточној страни порте на основу индикација добијених претходним истраживањима и у току њих.

У југоисточном делу порте откривена је капија са очуваним крилима на источној страни проширеним зупцима. За зидање капије, према налазима инсипу и у слоју рушења, поред камена коришћена је и обрађена сига. На основу јаких, дубоко фундираних темеља може се претпоставити да је над капијом била саграђена кула. Средишњи део капије био је девастиран савременим ископом.¹² На основу стратиграфије и дела очуваних слојева дефинисан је ниво терена ЦВ века (сл. 2).

На североисточној страни порте истражена је површина између сонди из 1992. и 1994. године. Сонда је постављена са унутрашње и спољашње стране првобитног оградног зида према индикацијама које су упућивале на постојање сачуваног нивоа пода из времена изградње манастира. Истовремено је истражен и део трасе прво-

Сл. 2. - Археолошка ископавања југоисточног сектора портије у 1997. г. - детаљ капије

Сл. 3. - Прстѐн са њочетика ЦВ века нађен током радова

битног оградног зида који је на источној и делу североисточне стране разграђен и налажен у отиску у траси укопа. Ова сонда дала је значајне податке који говоре о начину и нивоу градње ЦВ века, страдању и разграђивању.

Време ЦВ века обележено је још једним изванредним налазом сребрног прстена са сложеним, можда, хералдичким мотивом на осмоугаоној глави (типа зарубљене пирамиде). Карика је са унутрашње стране равна, споља заобљена, са дугметастим проширењем на дну, украшена по рубовима. Ребрасто ојачање на рамену завршава се у виду волуте на врату. На прстену нема натписа, печатник носи карактеристичне мотиве који га присно везују за моравску камену пластику (сл. 3).

У другој половини ЦИВИ првој половини ЦВ века хералдички знаци указују на постојање нове тежње на нашем тлу. Хералдички знак није више везан за владара, његове сроднике, печат и новац, већ постаје обележје великашких породица, с једне, и новообогашеног сталежа, представника неких нових, економски јаких, друштвених група, с друге стране. Насупрот политичким збивањима, недостатку централне власти, ово време карактерише интензиван економски просперитет. Време експлоатације старих и отварања нових рудника, развијање јаких трговачких центара, тргова, занатства, померања културних, политичких, трговачких центара према северу, оснивање престонице, везе са средњоевропским дворovima и племством створиће неки нови сталеж сложенијег укуса и захтева, који ће се, пре свега, читавати кроз ношње, украсе и накит, кроз сликарство, књижевност и уметност уопште. Накит тога времена има посебну улогу. Он доказује идентитет и друштвени положај, одређује припадност високом и витешком друштву.

Приликом сондирања североисточног сектора и у рову, отвореном на северо-западној страни порте, ради испитивања и повезивања оградног зида и могућих остатака објеката из времена изградње цркве, пронађени су остаци насеља из **III** века пре н. е. Према досадашњим резултатима, ово једнослојно равничарско насеље лоцирано је у подножју северне падине брда изнад манастира, у данашњој горњој порти. Захвата равницу на североисточној и источној страни која се пружа до корита Каленићке реке. Топографија овога насеља типична је за насеља из **III** века пре н. е. у Поморављу. Развијањем манастирског насеља у средњем веку делом су уништени трагови преисторијског насеља.

Преисторијско насеље регистровано је у слоју дебљине 0,4 м, испуњено керамиком и делимично кућним лепом. Дебљина слоја указује на његово релативно дуго трајање. Уломци керамике говоре о разноврсним облицима судова, од којих су најзаступљеније зделе различитих профилација, урне, лонци и питоси. Украшавање је изведено урезивањем, канеловањем, фасетирањем, жлебљењем и пластичним тракама.

Постоје индикације да се на овом месту налазила и преисторијска некропола.

На основу анализе материјала, утврђено је да је ово насеље напуштено на прелазу из **IV** у **VIII** век пре н. е, у прелазном периоду из бронзаног у старије гвоздено доба.¹³

Досадашња истраживања дала су значајне резултате и сасвим нове податке о прошлости манастира Каленић.¹⁴ Овим радовима, ограниченим методом сондажних археолошких истраживања, нису исцрпљене могућности научноистраживачког рада.

Напомене

¹ Е. Пејовић, *Манастир Каленић - резултати сондажних археолошких истраживања*, Гласник САД 13 (Београд 1997) у штампи.

² С. М. Ђирковић, *О ктиторју Каленића*, Зограф 24 (Београд 1995) 61-67 (са старијом литературом).

³ М. Ђ. Миличевић, *Манастир Каленић, Задужбина десјотоа Стефана Лазаревића*, Београд 1897, 6-46; В. Р. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз јовесницу српског народа*, Београд 1950, 137-141.

⁴ В. Р. Петковић - Ж. Татић, *Манастир Каленић*, Вршац 1926; *Културно наслеђе Србије и уређење од 1947-1982 године*, каталог САНУ бр. 40, Београд 1982, 58-59.

⁵ Ђ. Бошковић, *Кубе над јирјарјом манастира Каленића*, Старинар В (Београд 1930) 156-174; Ж. М. Татић, *Каленић*, Монографске студије старе српске архитектуре, Трагом велике прошлости, Београд 1929, 207-257.

⁶ Б. Живковић, *Конзервативски радови на фрескама манастира Каленића*, Саопштења **IV** (Београд 1961) 181-188; Исти, *Каленић*, Цртежи фресака, Београд 1982.

⁷ С. Темерински, *Санација и адаптација конака у Каленићу*, Гласник ДКС 18 (Београд 1994) 162-164.

⁸ Истражене површине у порти и унутар објеката означене су на ситуационом плану П. И (ров И - за полагање каблова, ископ И - некропола, ј/и ров **III** - некропола). На ситуационом плану П. И означени су откривени објекти.

Археолошким истраживањима у манастиру Каленић руководи археолог Емилија Пејовић. Техничко-теренску документацију водила и израдила Е. Пејовић.

⁹ С. Ерцеговиц-Павловиц, *Пазаристие-лоцалијий Пецина, Србие, Нови Пазар*, у: *Буллетин де л'Ассоцијатјон Интернајонале Јоурл Хистјоире ду Верре*, Но 8 (Лийге 1977-1980) 236-237, Фиг. 91.

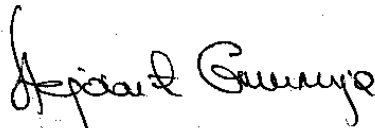
¹⁰ В. С. Јовановић, *Сјаклена фиола са абачине на Пазаришју*, Гласник САД 5 (Београд 1989) 100-107 (са старијом литературом).

¹¹ Ископ дужине 180 м, ширине 0,4 м и дубине 0,8 м отворен је за подземно полагање каблова у оквиру радова на увођењу инсталације за осветљење порте рефлекторима.

¹² Приликом истраживања потврђено је постојање јаме за гашење креча, која је, према казивању мештана, ископана пре тридесет година за потребе радова у манастиру.

¹³ М. Стојић, *Гвоздено доба у басену Велике Мораве*, Београд - Светозарево 1986.

¹⁴ Захваљујем се свим учесницима ангажованим на радовима у манастиру Каленић, учесницима вишегодишњих археолошких истраживањима, посебно Милану Тасковићу и Дејану Цветковићу на ангажовању око снимања техничко-теренске документације, екипи Геофизичког института НИС Нафтагас из Београда - Бранку Јанковићу, Снежани Коматини, Зорану Тимотијевићу и Драгиши Ђурђевићу. Екипа Геофизичког института извела је геоелектрична испитивања у порти манастира Каленић применом метода специфичне електричне отпорности. Изузетни резултати добијени овим методом и могућности примене комбинованих метода отварају нови приступ на истраживачком плану; колегама Бисенији Петровић и посебно др Милораду Стојићу на прегледу, потврди и анализи материјала из преисторијске епохе, Зорану и Александри Јосић на конзервацији и заштити археолошке грађе и предмета предвиђених за изложбenu поставку "Ризница манастира Каленић".

Синиша Темерински

ОБНОВА МАНАСТИРА ОД 1991. ДО 1997. ГОДИНЕ

Током своје вишевековне историје простор манастира Каленић мењао је изглед, прилагођавајући се новонасталим приликама и потребама. Цркву Вавдења Богородице почетком ЦВ века окруживао је оградни зид који је формирао малу порту правоугаоног облика са заобљеним угловима. Првобитна капија - можда са кулом изнад - била је југоисточно од цркве, код данашње звонаре, а конак се налазио северо-западно и западно од цркве. Овакав положај и величина првобитне порте били су условљени токовима Каленићке реке и Сејиног потока, који су на том месту формирали малу зараван.

Стање манастира пред обнову

Од првобитне мале порте је у новије време проширивањем ограђеног простора формирана данашња манастирска целина: звонара и оградни зид саграђени су у прошлом, а велики и мали конак у овом веку. На месту садашњих конака у прошлом веку постојали су објекти по габариту слични данашњим.

После Другог светског рата порта је смањена поделом јединственог простора. Комплекс је представљао несретан спој монашке заједнице и дечјег одмаралишта па су изглед и стање појединих објеката били последица таквог склопа. Простор је био подељен зидом и жичаном оградом на део око цркве - порту и део око великог конака - бетонирано двориште одмаралишта. Улаз им је био заједнички, са југозапада (данашњи економски улаз). Посетиоци су до цркве могли доћи само уском бетонском стазом поред кухиње и чесме. Простор унутар оградног зида и источни део - предња порта - били су претворени у воћњак са стаблима јабука и баштом и малињаком на северној страни.

Црква Вавдења Богородице је била углавном у добром стању, захваљујући добром фундаирању, квалитетној градњи и темељној обнови 1928-30. године, а од тада су изведени само конзерваторски радови на заштити живописа и мањи радови на архитектури. Једини значајан проблем који је црква имала била је влага у зони темеља и доњим деловима зидова.

За потребе братства манастира 1912. године саграђен је западно од цркве велики конак. То је симетричан објекат на спрат, са два крила и централним тремом оријентисаним ка улазу у цркву, веома добро пројектован и изведен, па спада у најлепше примере манастирских конака у Србији. Уз конак је 1929. године са северне стране дограђен анекс са свечаном трпезаријом на спрату и кухињска просторија под њом.

Са променом корисника, од 1946. године, у унутрашњости су изведене одговарајуће адаптације, уграђени су колективни умиваоници и тушеви и дограђена пекара. Због небриге и недовољног одржавања последњих деценија, обнову је дочекао у лошем стању. У приземљу, у доњим деловима зидова било је влаге услед пропалих тротоара и оштећења инсталација. Подови у собама у приземљу су иструлели, а на спрату је паркет на појединим местима био изгорео јер су се ту ложиле пећи. Стакла на прозорима су била поломљена, столарија оштећена, кровне летве су биле труле, кровни покривач делимично оштећен. Водоводна и канализациона мрежа углавном су биле пропале, као и електрична инсталација. Стање конака се погоршало приликом исељавања одмаралишта када су покидани делови водоводне и електричне инсталације и начињена сасвим непотребна штета.

Јужно од цркве налази се мали конак из 1922. године. Изграђен је по угледу на архитектонске облике великог конака са дрвеним тремом и издигнутим приземљем. Мали конак је до обнове служио као стамбени простор монахиња, имао је четири собе, собу за епископа и трпезарију. Инсталације су биле пропале, подови и кровне летве иструлели, а димњаци у стању опасном по кровну конструкцију.

Почетак обнове великог конака (1991-1992)

Почетак обнове је, као и у ранијим периодима каленићке историје, био везан за промену корисника - у овом случају за враћање великог конака манастиру. Служба заштите споменика културе се после вишегодишње паузе ангажовала 1988. године, када је, пред враћање конака, Републички завод за заштиту споменика културе израдио пројекат и предвидео радове за довођење објекта у исправно стање. Тада је пројекат санације и адаптације конака израђен само као идејни због недостатка релевантних података, пошто управа и особље одмаралишта нису дозволили пројектантима улаз и снимање тачног стања. Иако израђен за потребе обнове конака, овај пројекат није предат манастиру.

Конак је враћен манастиру 1989. године, али ни манастир ни епархија нису имали ни снаге ни умећа да започну реконструкцију објекта. Тек самоорганизовањем људи добре воље и формирањем Одбора за обнову манастира 1991. године започели су велики радови: кровни покривач и кровне летве су у потпуности замењени новим и постављени су бакарни олуци. Изведен је развод инсталације централног грејања.

Фасада конака је обновљена и обојена, а дрвени делови бајцовани. У априлу 1992. године почело је постављање новог развода електроинсталације.

Систематска обнова манастира (1992-1997)

Активно ангажовање Републичког завода за заштиту споменика културе у манастиру Каленић започело је у мају 1992. године, када је израђен нов програм санације и адаптације великог конака и идејно решење уређења порте.

Радови на манастирским целинама обично трају дуго, а разлог томе су недовољна финансијска средства, сложеност посла или недостатак идеје о целини. Фазу брзе и систематске обнове целог комплекса Каленића подстакли су пријатељи манастира радећи на обнови великог конака, а непосредан повод је било осветљавање фасада цркве. Да би се омогућило постављање каблова и светлећих тела, било је неопходно одмах донети све пројектантске и конзерваторске одлуке са дугорочним дејством које се тичу презентације комплекса.

У Републичком заводу за заштиту споменика културе је израђен план и програм обнове комплекса Каленића. Сем реконструкције постојећих садржаја и стамбеног простора монахиња, предвиђени су и они које манастир значаја Каленића треба да има, а који могу да подстакну његову духовну обнову: ризница, библиотека и сликарска радионица. Обухваћени су и неопходни садржаји, као што су народна трпезарија и санитарни чвор за посетиоце. Успостављено је ново решење порте са дефинисаним улазом са истока и путањама кретања посетилаца и одређена намена свих објеката у порти.

Све је урађено за кратко време: начињени су планови и програми радова за уређење порте и приступа, санације цркве, великог и малог конака, економских зграда и одговарајућа идејна пројектантска решења. Током радова су откривени првобитни облици порте манастира, па су и решења презентације одмах примењена.

Постојање идеје о целини, са потребним решењима и извођачким пројектима, уз изузетно поверење и међусобну сарадњу Републичког завода за заштиту споменика културе и Одбора за обнову било је пресудно за покретање и спровођење целовите обнове манастира Каленић. Може се рећи да је у Каленићу нађено срећно решење за излазак из зачараног круга: пошто нема пара, не раде се ни пројекти, а када нема пројеката, нико не издваја средства... За обнову комплекса Каленића су начињени сви потребни пројекти који су затим привукли и људе и финансијска средства.

Изванредна сарадња Завода и Одбора, уз разумевање и подршку епископа и Управе манастира, подстакли су приложнике и добротворе да помогну планиране радове на систематској обнови. Извођење је започело искључиво средствима прилога да би се учешће Министарства културе из године у годину повећавало.

Тако је почело, остало је историја.

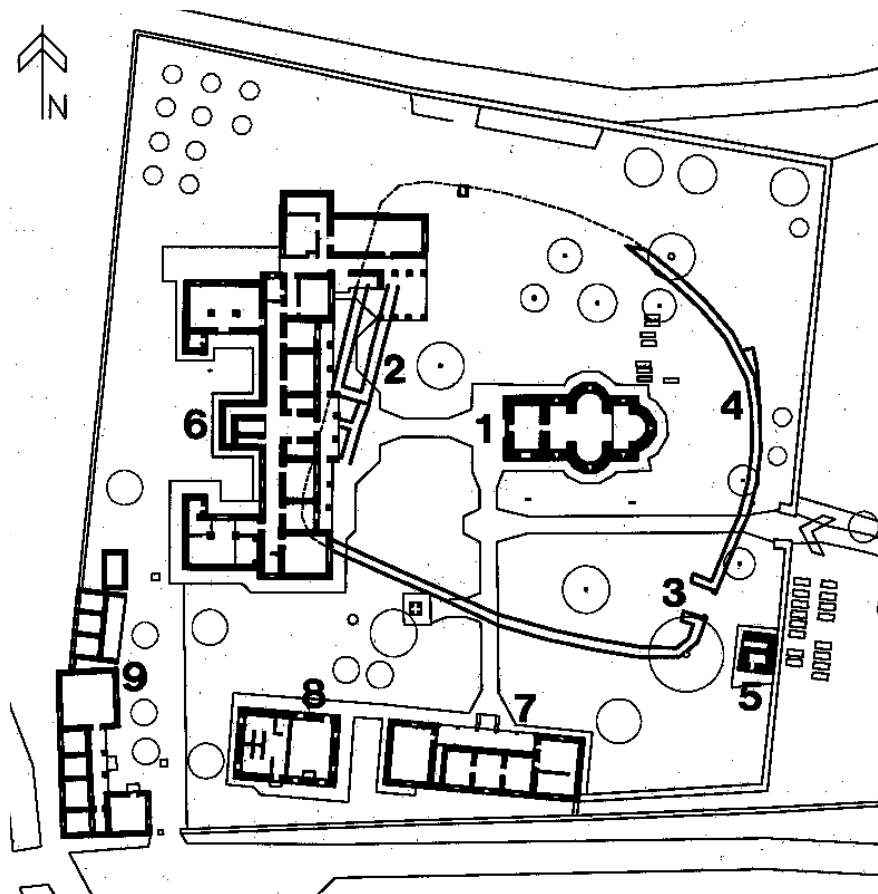
У 1992. години изведени су радови на доградњи кухињског блока, на формирању нових санитарних чворова у конаку и увођењу нових инсталација (електрика, водовод и канализација). Ископом 180 метара ровова археолошким методом изведен је развод електричних каблова кроз порту и монтирано спољно осветљење цркве. За потребе израде пројекта санације цркве од влаге, обављено је истраживање темељне зоне цркве како би се утврдили порекло и степен влаге и прикупили подаци за израду пројекта. Отворено је седам сонди, уз археолошки надзор и детаљно снимање.

У 1993. години обављено је, ради израде пројекта санације цркве од влаге, геодетско снимање порте са најужом околином. Изведене су пробе унутрашњег осветљења и испитивање првобитног места качења полијелеја и снимање куполног и поткуполног простора цркве. На великом конаку је постављена громобранска инсталација и укупано уземљење. Изведени су молерско-фарбарски и паркетарски радови на спрату конака и настављено уређење кухињско-трпезаријског блока, где су уграђене инсталације водовода, канализације и грејања.

У 1994. години настављени су интензивни радови на цркви. Тада је постављен бронзани полијелеј за осветљење унутрашњости и изведени радови на заштити темеља цркве од влаге ваздушном изолацијом са контролисаним одвођењем воде ван порте. Сви ископи су урађени археолошким методом. Изграђена је капија предње порте и стаза од камених плоча од главне капије до цркве. Изведени су грађевински радови на статичкој санацији и адаптацији малог конака. Велики конак је опремљен новим кухињским намештајем, а у јужном крилу су изведени грађевински радови на уређењу зимске капеле.

У 1995. години монтирани су развод електроинсталације и светиљке у унутрашњости цркве. У порти се наставило постављање стаза од камених плоча, и то од цркве до малог конака и чесме, изграђене степенице за улаз у мали конак и тротоар око њега, све уз претходно археолошко сондирање. Посађено је преко двеста садница украсног зеленила. На малом конаку завршени су грађевински и занатски радови, изведен развод електричне инсталације јаке и слабе струје и урађени молерски радови. На великом конаку израђена је хидроизолација темеља и зидова зимске капеле.

У 1996. години порушен је бетонски тротоар око великог конака (остатак бетонског дворишта дечјег одмаралишта) и на тој површини обављена су археолошка истраживања. Од камених плоча су изведени стаза до цркве и тротоар око конака, а на простору између цркве и великог конака такође је нивелисан терен на коме је посађено украсно зеленило. Од села до манастира положен је подземни напојни кабл. Сва оштећења на фасадама цркве су санирана, а кровни покривач је поправљен.

Ситуациони план порте манастира Каленић: 1 - црква Ваведења Богородице, XV век; 2 - остаци темеља првобитног конака, XV век; 3 - остаци темеља и зигова првобитне калнице, XV век; 4 - остаци првобитног оградног зида, XV век; 5 - звонара, XIX век; 6 - велики конак, XX век; 7 - мали конак са ризницом и библиотеком, XX век; 8 - народна трпезарија и санитарни чвор, XIX-XX век; 9 - помоћне зграде, XX век (црпкеж С. Темерински)

Камене розете су прекривене мрежом да би се спречило гњезђење птица. На малом конаку обављени су завршни занатски радови и уређен ентеријер. Изведени су грађевински радови на санацији и адаптацији зграде бивше кухиње у народну трпезарију и санитарни чвор и постављене инсталације, чему су претходила археолошка испитивања комплетне површине пода.

У 1997. години изведена је конзервација и презентација првобитног оградног зида манастира и старе капије, са претходним археолошким сондирањима. Унутрашњост цркве је детаљно очишћена. У малом конаку је уређена поставка ризнице, са претходним конзерваторским третманом експоната. Објекат је обезбеђен алармним уређајем. У библиотеци су израђене и уграђене застакљене полице за књиге, а у продавници сувенира монтиран намештај. Уређена је народна трпезарија, завршен санитарни чвор за посетиоце и изграђена септичка јама за цео комплекс. У великом конаку је завршена зимска капела. Президан је западни зид порте и уређен простор иза великог конака.

Организација порте и прилаза

Ново микроурбанистичко решење Каленића засновано је на доследном одвајању репрезентативног дела порте од економског дела манастира, па је простор источно од великог конака намењен посетиоцима, а западно од њега је интерно двоориште са економијом. Источни улаз предвиђен је за посетиоце, а испред предње порте лоциран је паркинг. Улично осветљење води кроз предњу порту до главне, источне капије. Одатле ка цркви и даље, ка великом и малом конаку воде пешачке стазе.

Велики конак постао је наново простор за смештај монахиња, а мали конак је адаптиран у простор за посетиоце, са ризницом, библиотеком и продавницом сувенира. Зграда у јужном делу порте предвиђена је за народну трпезарију, а у њој је и санитарни чвор за посетиоце. Југозападни улаз је намењен искључиво економским потребама манастира. Манастир је посматран са својим прилазом и као део окружења, па су са простора од села до манастира уклоњене бетонске и дрвене бандере напојног електричног кабла.

Пешачке стазе које повезују све објекте у манастиру израђене су од струганичког камена, веома отпорног на атмосферске услове и хабање. Одабран је због жуте и окер боје која се складно уклапа у боје камена каленићке цркве.

Сасвим нови садржај и смисао порти дат је конзервацијом и презентацијом првобитних оградних зидова откривених током радова на обнови манастира. Зидови су презентовани јужно, источно и североисточно од цркве, а положај првобитног конака приказан у нивоу тротоара испред данашњег великог конака. Остаци првобитних зидова су надзидани над површину земље тако да могу да служе и за седење, а њихова контура, са првобитном капијом на југоисточној страни, окружује цркву и доводи се са њом у логичну архитектонску везу. За презентацију првобитних облика манастира је повољно што је садашњи улаз са истока просторно близак некадашњем. С обзиром на то да до ове обнове није био познат изглед средњовековног окружења цркве Ваведња Богородице, новооткривени стари зидови, остаци конака и улазне

Порћа манастира Каленић је уређена као репрезентативни простор - са пешачким стазама, украсним зеленилом и презентацијом средњовековних зидова и капије

капије представљају и значајан податак за науку. Истовремено, ново је и сазнање да су данашњи оградни зидови, звонара и капија, који потичу из половине прошлог века, изграђени на местима аналогним средњовековним. Порта је само увећана, конак је остао на истој страни, источна капија је од првобитне капије удаљена двадесетак метара, а садашња кула-звонара од првобитне куле над капијом (?) свега десетак метара. Траса првобитних зидова, облика неправилног и закреног правоугаоника, прошловковним урбанизмом исправљена је и доведена готово до облика правилног квадрата, паралелног са осама цркве.

Обновом чесме у порти и слободнијом реконструкцијом њене ограде дата је могућност посетиоцима да се одморе у сенци дрвећа. Првобитни бетонски стубићи са гвозденом оградницом замењени су дрвеним клупама по обиму основе чесме, а сама чесма је рестаурисана.

С обзиром на то да су некада манастирске порте, захваљујући бризи монаха и њиховим честим путовањима, биле уређени и лепо неговани репрезентативни простори са наглашеном посебношћу у односу на окружење, уређење каленичке порте је употпуњено сађењем високог и ниског украсног зеленила. Планско озелењавање је

омогућило додатно усмеравање кретања посетилаца према порти и унутар оградног зида, омеђење слободних површина, неометано сагледавање главног објекта - храма и селективно сагледавање других објеката у порти, визуелно одвајање простора намењеног посетиоцима од простора за монахиње, као и заклањање наслеђених или утилитарних објеката чији изглед одудара од целине.

У порти је формирано неколико групација новог зеленила које заједно са постојећим има своје посебне карактеристике и улогу. Између великог конака и цркве посађене су вишегодишње цветнице и ниско листопадно и зимзелено жбуње. Јужно од цркве је групација са пауловнијом у центру, што су једина нова стабла унутар првобитног оградног зида. Санитарни чвор и економске зграде југозападно од великог конака заклоњени су жбуњем форсиције, као и двома постојећим високим тујама. У југоисточном делу порте посађене су брезе, питоми кестен, шљива и ниско жбуње, а дуж источног оградног зида саднице трешања, бреза, дуња и дафина. Северно од цркве посађене су зимзелене врсте дрвећа, а према трпезарији бреза, јудино дрво и пирамидална трешња. Дуж северног оградног зида, који одваја манастирску порту од шумског пута што служи за пролаз трактора и камиона посађено је дрвеће као тампон. У предњој порти, где превладавају саднице јабука, посађени су платан, храст и гинко, а до капије украсно вишегодишње жбуње и перене.

Манастир током сушних лета нема довољно питке воде јер су извор и резервоар малог капацитета, па је заливање садница решено каптажом дела потока изнад манастира, спровођењем воде до порте и израдом шахта за техничку воду.

Према токовима кретања у порти пројектовано је спољно осветљавање цркве. Пошло се од премиса да ноћни изглед цркве не треба да подражава дневни изглед, јер вештачко осветљење даје сасвим нову димензију објекту; затим, да се директно осветљава само црква, а порта одбијеним светлом од црквених фасада, као и да се за потребе монтаже рефлектора не уведе стубови у порту.

Осветљавање сваког објекта представља специфичан проблем, а за каленићку цркву одабрани су рефлектори са натријумовим сијалицама који дају светлост топлот, бледожутог тона, тако да одговара бојама пешчара и опеке на њеним фасадама. Два рефлектора широко усмереног снопа постављена су на земљу, између јужне фасаде цркве и стазе која од капије води до ње. На тај начин је фасада добро осветљена, а извор светла налази се између посматрача и објекта, чиме се избегавају заслепљивање и рефлекс од зидова. Пошто су рефлектори утилитаран, али страни елемент у порти, заклоњени су зимзеленим садницама. На звонари и под стрехом конака, на висини од осам метара, смештена су још два рефлектора уско усмереног снопа који служе за потирање сенки на фасадама. Осветљена црква се сагледава са више страна: из села, са прилазног пута, паркинга, прилазне пешачке стазе, из порте, малог и великог ко-

Заштитна шемеља цркве од подземне влаге изведена је системом ваздушне изолације

нака. Од светла одбијеног од фасада цркве добро се осветљава читав простор порте. Складне форме тримова конака осветљене су локалним светлом.

Све инсталације у порти су спроведене подземно. Напојни електрични каблови до цркве, звонаре и капије, као и они за рефлекторе, укупани су у предвиђене трасе - коридоре. Положени су и каблови за сигнализацију, па мотори за покретање звона на звонари могу да се укључују из цркве и зимске капеле у конаку. Улазна капија је интерфоном повезана за конаком. Осветљење порте и предње порте такође се контролише из конака.

Заштита и презентација цркве Ваведења Богородице

Црква је током обнове представљала предмет посебне пажње и бриге. С обзиром на уgroженост доњих зона зидова, на цркви је изведен обиман захват санације и заштите од влаге.

Са спољне стране цркву опасује сокл од тесаника пешчара, док су са унутрашње стране зидови малтерисани фреско-малтером и живописани. Тај сликани слој је готово сасвим нестао до висине од око једног метра, а делимично је пропао и малтер без живописа који је педесетих година обновљен. У доњој зони зидова је видна граница влаге (на око 60-80 цм од пода) и трагови исољавања.

Обављено је истраживање зоне темеља како би се утврдили начин зидања и њихова дубина, морфолошко-геолошке карактеристике тла и порекло влаге. Истраживање је показало да су темељи начињени од ломљеног камена у кречном малтеру и да је дно темеља на дубини од 1,85 м од нивоа тротоара. До дубине од једног метра је слој хумуса и растресита, мрка земља, док је даље, до дубине од 1,70 м, мркожута глиновита земља са мало речног облутка. Двадесет центиметара од дна темеља је жута глина, на којој и леже темељи, осим југоисточног угла цркве, где дно темеља лежи на речном наносу од шљунка и песка.

Испитивања су обављана у сушном периоду и показало се да су мрка и растресита земља сасвим суве. Међутим, слој мркожуте глиновите земље садржи влагу, а жута глина у дну темеља је сасвим влажна. Овакав састав тла уз темеље, уједначен у свим сондама које су отворене, сведочи да влага у зони темеља потиче од атмосферске воде. Иако разлика у висинској коти потока и Каленићке реке и коте темеља чини могућим и доток подземне воде, састав тла и конфигурација терена северно од цркве указују на то да атмосферска вода пролази кроз слој растресите земље и тече по површини тешко пропустљивог слоја глиновите земље, а глина у дну темеља је сасвим задржава. Једна битна карактеристика глине пресудно утиче на појаву влаге - расушивањем глине стварају се каверне кроз које продира атмосферска вода из горњих слојева тла па се, после влажења и бубрења глине, влага заробљава у слојевима при дну темеља. Једини досадашњи пут ослобађања ове влаге је био капиларним путем и испаравањем кроза зид цркве.

Атмосферска вода која потиче са крова цркве слива се и натапа земљу крај тротоара, у зони темеља. Тротоар какав је био - од клесаних каменних плоча положених на слој песка са цементом - представљао је и додатну опасност, јер је вода продирала у широку пукотину између зида и сокла, а тротоар је касније спречавао да испари.

Да би се објекат заштитио од површинских и процедурних вода које се сливају са брда, као и да би се спречило даље влажење зидова цркве и угрожавање сликарства, пројектом санације предвиђена је и изведена ваздушна изолација темеља цркве. Темелј је у комплетној висини обзидан зидом од опеке дебљине 12 цм и одвојен од земље ваздушним простором. Овај ваздушни слој између новог зида и темеља повезан је каналима са спољним ваздухом тако да омогућава проветравање и исушивање темеља. У дну ваздушног простора изведен је бетонски ригол у паду да би одвео воду која би продрла у шупљину. Од цркве се вода цевима одводи ван порте.

Око цркве је подигнут комплетан тротоар од каменних плоча. Ископ за ваздушну изолацију од преко 200 кубних метара земље изведен је археолошким методом уз стални надзор археолога и израду потпуне документације. После изградње изолације, тротоар је враћен у првобитни положај, на стабилну подлогу, са

Изглед новопостављеног бронзаног полијелеја у цркви Ваведења Богородице

пажљиво изведеним нагибима. Затворени су сви могући продори атмосферске воде која потиче са кровова цркве.

Санација фасада била је следећи неопходан захват, јер су дејством времена и птица на много места биле оштећене спојнице између блокова камена и опеке. Птице су биле посебан проблем, пошто су камене розете погодне за гнезда, а сулфати и фосфати из птичјег измета разарајуће делују на фасаду и, посредно, заједно са влагом, на живопис. Прегледане су комплетне фасаде цркве, очишћена и затворена сва оштећења кречним малтером и тонирана локалним тоном. Розете су пажљиво очишћене и прекривене мрежом како би се спречило даље гнежђење птица.

Кровна зона је прегледана, сва оштећења на оловном лиму су поправљена, а повијене окапнице исправљене. Ове окапнице, које немају ојачање од лима са доње стране, биле су узрок закишњавања фасада.

Унутрашње осветљење било је један од послова који је пресудно утицао на изглед унутрашњег простора храма, али је био везан за замену електричне инсталације. Прегледом је утврђено да је инсталација у таквом стању да може довести у опасност и цркву и кориснике. Наос је био осветљен кристалним лустером са десетак малих сијалица повезаних неодговарајућим кабловима. На певницама у конхама ста-

јале су провизорне стоне лампе, а олтарски простор био је осветљен незаштићеном сијалицом окаченом о греду изнад царских двери. Припрату је осветљавала такође незаштићена сијалица везана за зид у уложини унутар прозора. Стање електроинсталације у цркви наметало је њену комплетну замену, укључујући и опрему.

Најсложенији задатак у програму увођења нове електроинсталације било је осветљење унутрашњости цркве, јер је потребно пажљиво усагласити светло за обављање службе са осветљавањем зидног сликарства. Осветљавање наоса каленићке цркве засновано је на инверзној перспективи, која поставља посматрача у центар насликаног простора. Такву позицију извора светла, у самој жижи наоса, просторно блиску посматрачу, има полијелеј са кога се добро осветљава простор: северна и јужна конха, иконостас и западни зид наоса, као и површине сводова и куполног простора. Уз чињеницу да су све средњовековне цркве са куполом првобитно имале бронзане полијелеје, одлучујућа предност полијелеја је у томе да се концентрисањем светлећих тела на једном месту избегавају било какве интервенције на осликаним површинама зидова.

Некадашњи носач свећа и кандила данас је допуњен и осавремењен халогеним рефлекторима. Они дају светло за сагледавање сликарства, а опште осветљење простора цркве, потребно за обављање службе, добија се од осветљених зидова, уз допуну локалним светлом. Употреба рефлектора уграђених у полијелеј не искључује истовремену употребу свећа, што наглашава традиционални значај и изглед полијелеја.

При обликовању полијелеја, који је пројектован према општим принципима средњовековних модела, водило се рачуна о стилском јединству архитектуре и мобилијара. Рефлектори на полијелеју осветљавају наос, група рефлектора монтираних на конструкцији иконостаса осветљава олтарски простор, а припрату група рефлектора на надвратнику улазних врата. Локално усмерено светло постављено је за часну трпезу, проскомидију и певнице.

Чишћење цркве је значајан посао, који се ретко ради темељито и потпуно. Међутим, у склопу радова на цркви у Каленићу, детаљно су очишћени отвори, венци и зидови од прашине и паучине. Било је веома важно за очување живописа отворе розета пажљиво очистити од последица вишедеценијског птичјег становања. Преко скеле је било могуће прићи свим отворима и детаљно и пажљиво уклонили сву нанету сламу, измет, перје и прашину.

На основу стања и изгледа живописа установљено је да је данас велики проблем за зидно сликарство паљење свећа у цркви. Свеће се више не израђују од чистог пчелињег воска као некада и веома велика количина дима, чађи и водене паре развија се сагоревањем свећа. Једино решење за очување вредних зидних слика за наредне генерације јесте паљење свећа ван простора цркве или контролисано одвођење агре-

Конструкција за паљење свећа, изграђена по узору на облике каленићке цркве

сивног дима. Да би се каленички живопис трајно заштитио, изграђена је зидана засведена конструкција за паљење свећа на северном делу поплочаног простора испред цркве. Озидана је по угледу на облике и начин зидања цркве како би се уклопила уз постојећу архитектуру. Изградња горионика свећа испред цркве је можда најзначајнија међу свим интервенцијама службе заштите споменика културе у Каленићу јер ће сачувати фреско-сликарство за будућност.

Може се сматрати превентивном интервенцијом обављен преглед иконостаса и учвршћивање икона и дрвених украса, пошто рад на заштити и конзервацији иконостаса и икона тек предстоји.

Санација и адаптација великог конака

Приликом свеукупне обнове манастира било је најпрече створити повољне услове за живот монахиња како би, уз њихову бригу, и споменик културе био боље чуван. Наравно, уз претпоставку да се повећа садашњи број монахиња. Током прве године систематских радова започета је реконструкција и уређење конака у великом обиму: груби грађевински радови на доградњи кухињског блока, грађевински радови на формирању шест нових санитарних чворова, обнова инсталација (електричне, водоводне и канализационе). Велики захват представљала је санација од влаге прос-

торије у приземљу анекса, будуће монашке трпезарије. Откопани су сви зидови анекса до дна темеља, урађена хидроизолација и заштита и све враћено у првобитно стање. Због недостатка времена, сви пројекти и детаљи санације и адаптације конака израђени су на терену.

Централни део приземља конака сада заузимају собе за монахиње. С обзиром на недовољан број санитарних чворова у објекту, а постојала су само два на спрату, северни и јужни улаз у конак су затворени и крајеви подужног ходника у приземљу и на спрату претворени у купатила, а простор испод степеништа у перионицу рубља. На северном крилу конака, на споју конака и трпезарије, уређени су простори кухињског блока, монашке (свакодневне) и свечане трпезарије. Омогућена је веза конака са монашком трпезаријом у приземљу анекса, веза кухиње и економског дворишта и веза трпезарије са портом.

Сутеренска просторија у јужном крилу конака уређена је као капела, предвиђена за службу у зимском периоду, са улазом из конака за монахиње и спољним улазом са претпростором за вернике. У источном делу просторије озидан је олтарски простор, а постојећи сводови и лукови асоцирају на сакралну функцију. Око зидова капеле, која је делом испод нивоа терена, изведена је ваздушна изолација. Израђен је под од храстове кошке који капели, осим добре изолације, даје јединствен изглед. Иконостас који је постављен у капели није начињен по пројекту Завода, већ је израђен у организацији манастира и Епархије.

Централне просторије на спрату конака су и по својој структури предодређене да буду коришћене као салони, односно сале за састанке и пријеме, па је ова намена и задржана. Салони су међусобно повезани двокрилним вратима, тако да се могу у случају потребе спајати. Соба на југоисточном углу конака намењена је епископу, а соба у јужном крилу конака игуманији манастира. На оба краја подужног ходника изграђена су купатила. Постојећи клозет у дну ходника реконструисан је у купатило, а просторије са колективним тушевима у собе. У северном крилу су уређене гостинске собе, а уз њих је реконструисано купатило. Просторија на североисточном углу је пролазна и води до свечане трпезарије у анексу, тако да је добила функцију салона. Простор уз пролаз за свечану трпезарију уређен је као манастирска радионица (сликарска, као у Жичи или Грачаници, али може служити и за везење, шивење, израду ситних предмета), с тим што може добити и другу намену (перионица, пеглаоница рубља).

Свечана трпезарија на спрату анекса предвиђена је за око четрдесет места. Веома је погодан и отворени трем испред трпезарије који се може користити током топлијег дела године.

Остаци темеља првобитног конака оtkривени су током радова на простору испред данашњег великог конака

Кухињски блок је новоизграђени део објекта који повезује конак са анексом - трпезаријом. У кухињском делу су изведене нове инсталације водовода и канализације и по угледу на стари изграђен велики зидани шпорет. Мобилијар и опрема за кухињу су посебно пројектовани и изведени од храстове грађе. Кухиња је добила директну везу са трпезаријом, због достављања хране, а остварена је топла веза конака, кухиње и трпезарије, па монахиње сада не излазе из конака да да би дошле до трпезарије. До кухиње води и колски пролаз са западне стране, иза великог конака, предвиђен за снабдевање.

Око конака је уклоњен испуцали тротоар који је узроковао влажење у приземљу и израђен нови од камених плоча. И спред главног улаза у конак је формирано проширење које прелази у стазу до цркве. С обзиром на то да су археолошким истраживањем на овом месту нађени остаци темеља првобитног конака, њихови облици су приказани у равни новог тротоара.

Адаптација малог конака у ризницу, библиотеку и продавницу сувенира

Јужно од цркве налази се мали конак из 1922. године, изграђен по угледу на архитектуру великог, западног конака, са складним дрвеним тремом и издигнутим приземљем. До обнове великог конака служио је за стамбене потребе манастира и у њему су биле собе монахиња, две гостинске собе и трпезарија. После обнове великог конака, где су уређене собе за монахиње, потребно је било решити и друге потребе манастира, а пре свега уредити изложбени простор, библиотеку и простор за продају сувенира. Мали конак, са својим положајем у репрезентативном делу порте, био је идеалан за ове садржаје.

Манастир нема своју ризницу, односно нема сачуваних вредних предмета. Међутим, на простору Епархије има предмета који би могли бити изложени, а археолошка ископавања су донела и прве налазе који заслужују своје место у музеју. Библиотека манастира Каленић није постојала, а мали број књига је био неодговарајуће смештен, па је било потребно уредити простор који ће служити за чување књига. Претпоставка је била да ће се са стварањем услова за смештај књига повећати и књижни фонд. Продаја сувенира у Каленићу била је ограничена на разгледнице и брошуре које су се продавале у припрати цркве. Како припрата није одговарајуће место за продају, а нарочито не већег избора сувенира, било је потребно место продаје одвојити од простора цркве. Било је сасвим природно повезати продају сувенира и улаз у изложбени простор због лакше контроле и пријема посетилаца.

Пројектом санације и адаптације малог конака предвиђено је да се три собе у средњем делу конака претворе у изложбени простор, соба на западној страни уреди као библиотека, а собе на источној страни адаптирају као претпростор ризнице и

Мали конач је агајширан у ризницу, библиотеку и продавницу сувенира

Поглед на библиотеку са вијринама за књиже и столовима за рад

простор за продају сувенира. Три средње просторије су међусобно повезане широким отворима, а врата ка трему су зазидана.

Продавница сувенира образована је као простор за продају и претпростор изложбеног дела. Уз продајни простор је депо - магацински простор за експонате и сувенире. Из простора трема, предвиђеног за одмор посетилаца, са лепим погледом на цркву, улази се у продавницу сувенира и ризницу, у библиотеку, а степеницама силази до винског подрума.

Функционални захтеви изложбеног простора и библиотеке, као и стање малог конака, захтевали су велике грађевинске интервенције на објекту. Постојећа дрвена таваница замењена је армиранобетонском таваницом са глинеом испуном, што је значајно за безбедност експоната и књижног фонда. Објекат је ојачан серклажима, а поједини преградни зидови су президани. Дрвена кровна конструкција је санирана, обновљени делови трема и стреха, а постављене нове летве и цреп. Комплетан малтер са зидова обијен је а зидови су поново малтерисани. У свим просторијама су замењени подлоге и подови. Образован је нов степенишни простор који води до винског подрума. Изведена је хидроизолација подрума.

Ентеријер је посебно пројектован и изведен. Изложбени простор је опремљен опшивима од храстовине који истовремено служе за качење експоната. Дизајниране су и израђене витрине од каљеног стакла са месинганим спојницама. Осветљење је изведено халогеним рефлекторима, а зграда је обезбеђена решеткама на прозорима и противпровалним алармним уређајем. Овако организован изложбени простор омогућава уређење и повремених поставки: изложбе слика током трајања ликовне колоније, гостујуће изложбе других музеја или галерија итд.

Експонати за ризницу прикупљени са простора Шумадијске епархије, као и предмети нађени током археолошког ископавања, очишћени су и конзервирани пре излагања, а израђен је и каталог ризнице на српском и француском језику.

Предлог Републичког завода Шумадијској епархији да библиотеку Каленића заједнички заснују није прихваћен, па су Министарство културе и Завод сами издвојили знатна средства за реализацију пројекта библиотеке због значаја који она има за манастир. За просторију на западној страни малог конака пројектоване су и израђене од храстовине застакљене полице за око 6 000 књига. Уређен је простор репрезентативног изгледа који се може користити и као читаоница. Уз прозоре су столови за рад, а у средини просторије један већи сто за рад или састанке.

За продавницу сувенира је такође посебно пројектован и израђен мобилијар од храстовине - пулт за продају и полица за излагање сувенира. Предвиђено је да се ту продају разгледнице, књиге и оригинални, уметнички израђени сувенири.

Народна трпезарија и санитарни чвор за посетиоце

Порта манастира Каленић је простор у коме бораве монахиње а истовремено и простор у који се стичу све бројнији посетиоци манастира. То је место традиционалних окупљања за манастирску славу Велику Госпојину, а последњих година су у порти отворани сабор народног стваралаштва и ликовна колонија.

За таква окупљања људи неопходно је обезбедити хигијенске услове. Приликом организовања сабора, који је окупљао и највећи број посетилаца, није био решаван проблем санитарнија. Свим посетиоцима је био намењен један пољски клозет са две кабине испред манастирског економског улаза. Проблем је потенцирао недостатак текуће воде уз пољски клозет, што је представљало велику опасност у хигијенском смислу јер се на целом простору саборишта припрема храна.

Пројектовано је и изведено уређење санитарног чвора за посетиоце у оквиру порте јер је тиме обезбеђено његово чување и редовно одржавање. Зграда бивше кухиње у порти манастира санирана је и адаптацијом је добила двоструку функцију. Источни део зграде, окренут малом конаку, предвиђен је за народну трпезарију, док је западни део зграде, са улазом са југа, адаптиран у санитарни чвор за посетиоце.

Санитарни чвор има четири кабине и лавабос, а извод канализације је спроведен у септичку јаму. Јама је била велики грађевински захват, изграђена је ван порте и у њу је спроведена комплетна канализација из комплекса. Како би се приликом окупљања великог броја људи повећао капацитет, односно растеретио санитарни чвор у порти, пројектовани су зидани пољски клозети који би били лоцирани на саборишту изнад манастира и у близини школе.

Трпезарија за народ до сада није постојала у Каленићу, иако је била потребна. Славари, гости на венчањима и крштењима, посетиоци и путници наћи ће ту простор за одмор и послужење. Мештани се могу ту окупљати на сеоским славама, грејући шумадјски чај у зиданом камину.

После грађевинске обнове

Замисао Републичког завода за заштиту споменика културе и жеља Одбора за обнову да се манастир Каленић из стања запуштености и заборављености доведе у ред великих, значајних и уређених манастира, успешно је спроведена. Такав један манастир, да би био целовит, мора имати осим конака и ризницу, библиотеку, народну трпезарију, санитарни чвор за посетиоце и уређену порту. У Каленићу је све то створено обновом од 1991. до 1997. године.

Уређењем објеката, порте и прилаза манастиру, Каленић је започео нову фазу свог трајања. Обновљен грађевински, са условима становања бољим него у многим

другима манастирима, можда ће привући и нове монахиње... Са садржајима намењеним гостима, посетиоцима и верницима, манастир може постати културни и духовни центар не само левачког и шумадијског краја већ и један од центара Србије. Дакле, може добити улогу коју је некада имао, када су га посећивали припадници краљевске породице, чланови владе, песници и научници.

У манастиру сада постоје технички услови за одржавање свечаних скупова, предавања, симпозијума, изложби, састанака научника и уметника... Те услове сада могу користити манастир, Епархија, туристичка организација и културне институције Општине и Републике за наставак обнове Каленића - изградњу духовних и културних садржаја. Могуће је замислити да у Каленићу буде постављена изложба коју је припремио из својих збирки Народни музеј (или Патријаршијски или Јагодински) и да ђаци суботом аутобусом долазе на излет из Крагујевца (или Рековца или Трстеника), да их у манастиру примају гостољубиве монахиње, да деца разгледају цркву и изложбу и затим проведу пријатно време у очуваној природи Каленића. Могуће је замислити да у недељно преподне, после литургије, прота из Јагодине (или професор са Теолошког факултета, или учитељ из Превешта) одржи предавање у порти манастира (или под тремом малог конака) мештанима о духовним вредностима православља или средњовековној српској историји. Могуће је и замислити да се у лепом амбијенту манастира одржавају традиционални Каленићки дани...

Пројекти, пројектанти и извођачи радова

Сви пројекти по којима је изведена обнова манастира израђени су у Републичком заводу за заштиту споменика културе, или су израђени према условима службе заштите. Финансијска средства за извођење радова обезбедили су Одбор за обнову манастира и Министарство културе преко Републичког завода за заштиту споменика културе. Велики део послова изведен је добровољним радом мештана околних села или прилогом у услугама (рад грађевинских машина, превозних средстава) и грађевинском материјалу. По завршеним радовима, сви објекти су предати Управи манастира на коришћење и старање о њима.

Одговорни пројектант и руководилац радова био је архитекта Синиша Темерински, а археолошким истраживањима руководила је археолог Емилија Пејовић. Озелењавање порте спровела је архитекта Марија Радан-Јовин, а у радовима на постављању полијелеја и обнови чесме учествовао је сликар-конзерватор Владимир Рашић. Материјал за излагање је одабрала, поставила ризницу и саставила каталог на српском и француском језику историчар уметности Аника Сковран. Конзервацију и рестаурацију икона изложених у ризници обавио је сликар-конзерватор Саша Брновић, а део металних предмета конзервирао је Зоран Јосић..

Током обнове манастира израђени су следећи пројекти:

- Пројекат санације и адаптације конака у манастиру Каленић, 1988, Марија Радан-Јовин, С. Темерински;
- Програм адаптације западног конака у манастиру Каленић, 1992, С. Темерински;
- Конзерваторско-урбанистички услови за уређење порте манастира Каленић, 1992, С. Темерински;
- Пројекат осветљења цркве манастира Каленић, 1992, Владимир Чутурило и Павле Божић;
- Конзерваторски услови за пројектовање електроинсталације у цркви Вавдења Богородице у Каленићу, 1993, С. Темерински, Александра Давидов;
- Пројекат полијелеја за цркву Вавдења Богородице у манастиру Каленић, 1993, С. Темерински;
- Пројекат електроинсталације у цркви Вавдења Богородице у Каленићу, 1993, Ана Дрндаревић, Електрон - Београд;
- Пројекат уређења свечане и монашке трпезарије и кухиње, 1993, С. Темерински;
- Извођачки пројекат мобилијара за кухињу у великом конаку, 1993, С. Темерински;
- Пројекат санације цркве од влаге, 1994, С. Темерински;
- Пројекат санације и адаптације малог конака, 1994, С. Темерински;
- Пројекат уређења капеле у великом конаку, 1994, С. Темерински;
- Пројекат санитарног чвора за посетиоце у манастиру Каленић, 1995, С. Темерински, Јарослав Бевц;
- Пројекат електроинсталације малог конака и санитарног чвора у манастиру Каленић, 1995, БМ Електроник - Београд;
- Пројекат санације и заштите фасада цркве Вавдења Богородице, 1996, С. Темерински;
- План озелењавања порте манастира Каленић, 1996, Марија Радан-Јовин и С. Темерински;
- Пројекат унутрашњег уређења малог конака, извођачки пројекат намештаја ризнице, библиотеке и продавнице сувенира, 1996, С. Темерински;
- Пројекат горионика за свеће, 1997, С. Темерински;
- Теренска археолошка документација, 1992-1997, Емилија Пејовић;
- Техничка обрада археолошке документације, 1996-1997, Николина Адамовић;
- Поставка ризнице и каталог, 1997, Аника Сковран.

У радовима на обнови манастира учествовали су највећим делом радници из Прњавора, Шљивице, Превешта и околних места. То су:

Сава Аксентијевић, Душан Антонијевић, Радомир Антонијевић, Радослав Антонијевић, Славољуб Антонијевић, Саша Антонијевић, Драгиша Бабић, Данило Глишић, Радоје Глишић, Слободан Глишић, Љубиша Ђорђевић, Милен Јовановић, Драган Лазаревић, Драгослав Лазаревић, Зоран Максимовић, Љубодраг Максимовић, Радован Марковић, Драган Матић, Тихомир Матић, Дејан Миленковић, Ненад Миленковић, Срејко Миленковић, Слободан Милутиновић, Жарко Михајловић, Станко Нићифоровић, Драган Обрадовић, Ђорђе Обрадовић, Животије Обрадовић, Бојан Павловић, Драган Павловић, Милан Павловић, Миљивоје Петровић, Милован Петровић, Милутин Петровић, Стојан Петровић, Александар Прокић, Верољуб Прокић, Милан Радовановић, Милен Радовановић, Радосав Радосављевић, Милутин Рашковић, Милан Савић, Сибин Славковић, Сибин Стојаковић, Горан Тасковић, Милан Тасковић, Милован Тасковић, Мирољуб Тасковић, Славко Тасковић, Дивна Теофиловић, Драган Тодосијевић, Милан Тодосијевић, Миладин Тодосијевић, Добрица Филиповић, Драгутин Филиповић, Милош Филиповић, Милорад Филиповић, Миодраг Филиповић, Дејан Цветковић, Милутин Цветковић и други...

Такође, као извођачи радова учествовали су Владислав Томовић из Трстеника, Милутин Јерemiћ из Крушевца, Дејан Цветковић из Крушевца, Миладин Чорбић из Крагујевца, мајстори из "Благотина" из Белушића и из фабрике каблова из Рековца, мајстори из "Белог бора" из Врњачке бање, као и многи други...

Слободан Милеуснић

ПРОШЛОСТ И САДАШЊОСТ БИБЛИОТЕКЕ МОНАСТИРА КАЛЕНИЋ

Српски манастири су поседовали, поред богатих ризница, и вредне библиотеке са бројним богослужбеним и другим црквенопоучитељним књигама. У тешким временима бурне прошлости велики број манастирских библиотека је похаран, а знатан део опљачкан и спаљен. Један број преосталих "рукописних и ветхих штампаних" књига, уз сагласност митрополита Михаила, пренет је током друге половине ЦД века у Народну библиотеку Србије, да би се сачувао. Нажалост, то духовно наслеђе српског народа огњем су спалили 6. априла 1941. године Немци приликом бомбардовања Београда.

О прошлости Библиотеке манастира Каленић сведочи и један инвентар од 1. новембра 1864. године који су сачували и потписали каленићки игуман Теофило и економ јеромонах Мелетије. Ово историјско сведочанство чува се у Музеју СПЦ у Београду (Фонд манастири Србије), а пун назив гласи "Инвентар покретног имања манастира Каленића у срезу Левачком окружија Јагодинског". Посебно поглавље овог инвентара чини "Наименование церковне књиге", где су пописане 232 књиге. Један број књига, због карактеристичних наслова, као и садржаја, заслужује да се наведе онако како стоји у попису из 1864. године. У манастирској цркви налазиле су се 84 богослужбене књиге, међу којима се помиње: шест Еванђеља, два комплета месечних Минсеја, шест Службеника разног формата, три Требника, три Апостола, три нова и два стара Октоиха, три половна Триода, два Часловца, два Псалтира, два мала стара Србљака и друге. Од тих "црковних" књига коришћених у свакодневном богослужењу, 37 је било старих, 27 половних и 20 нових. Највероватније да је међу старим богослужбеним књигама било рукописних и старих штампаних, које као такве, у инвентару нису посебно означене. По лепоти и уметничкој опреми издвајају се три Еванђеља: једно сребром оковано, једно у кадифи и једно са оковом од жутог "паквона".

Манастирска библиотека поседовала је још 148 књига разне садржине, од којих 18 са богословском тематиком, као: *Књига св. Јована Златоуститога*, *Књига Јефрема Сирина*, *Руски светишћелџи*, *Толковање Символа вјери*, *словенско*, два *Нова завјешта* и још

много других. Из области књижевности, прозе и поезије, постојало је 35 књига, међу којима се издвајају: *Цјелокућна дјела Досијеја Обрадовића, Часови одмора, Забаве Јована Стеића, Иљаду и један дан, Књижевне забаве, Робинзон, Жићија св. Симеона и Саве*, као и седам књига из области језика, граматике и правописа: *Немачка грамајика, Немачки буквар, Славенска грамајика, Србска грамајика* и један речник *Разговор грчко-буџарски*. Каленићка библиотека имала је и 14 примерака *Гласника друштва Србско словенства*, и 17 бројева разних новина. Из области географије било је пет књига: *Земљоис староџ светиа, Крајки преглед земљоиса, Јестествени земљоис, Обићи земљоис*, једна *Физика* и једно *Аријметичко руководство*. Из области филозофских наука постојале су три књиге: *Нови Плућарх, Философија основне мудрости* и *Федар*. Природне и друштвене науке у Библиотеци манастира Каленић биле су заступљене са 11 књига, од којих се издвајају: *Јестествена повјестница, Сјомен фрушкогорске дрвности, Ишिका јеројолићика, Зборник јолезни наука*, две књиге *Обиће знање*, као и две књиге, *Восићашељ деце* и *Одгаишељ*, из области васпитања и педагогије. Значајан је податак да је каленићка библиотека имала седам приручника из области права и законодавства: *Објаишење грађанскоџ закона, Крајика Крмчија, Јавно право Срба, Повјестџ закона Црквеноџ, Казнишељни закон*. У манастирској библиотеци било је 20 књига са тематиком која се односила на историју: *Историја србско словенскоџ народа, Разореније Г. Троје, Почетак Револуције у Европи, Жизањ и јодвиџ књаза Милоша, Повјестница Црне Горе, Историја Цркве, Свеишћена историја стјара и нова, Славено србски народ, Славено буџарски народ, Знаменићи догађаји нове историје, Смрћ цара Душана, Бој Срба и Мађара* и друге.

Књиге су писане на црквенословенском - богослужбене, "простом србском" - "гражданске", на руском три, на немачком две и по једна на грчком и бугарском језику. Осим књига, у Библиотеци манастира Каленић постојале су и три старе манастирске тапије - тестаментна.

Укупна вредност књига ове богате каленићке библиотеке износила је 6 579 гроша, а највреднији примерак било је ново Еванђеље сребром оковано и позлаћено од 2 000 гроша, које је купљено за спомен јеромонаху Николају.

На основу ранијих пописа покретних и непокретних ствари манастира Каленић, може се установити колико је књижни фонд временом обогаћен. Године 1860/61. у манастирској библиотеци је било 55 "црковних" књига. У раздобљу од 1860. до 1864. године Управа манастира Каленић набавила је 29 црквених књига у вредности од 1 885 гроша. У том раздобљу од пет година, епископ шабачки Максим поклонил је манастиру Каленић ново "Евангелије, оковано жутим паквоном" вредно 250 гроша.

Манастирска библиотека је имала доста књига разнородне садржине, што потврђује историјску истину да су српски манастири са "монашесвујућим лицима" у дугој историји свог постојања били главни носиоци верског и културно-просветног

живота. Нажалост, од тог драгоценог културног наслеђа у манастиру Каленић, скоро да ништа није остало. То духовно благо нестало је у честим немирима и ратовима, као и другим недаћама које су задесиле Србију.

Устројење епархијске ризнице и васпостављање Библиотеке манастира Каленић означавају једно ново поглавље у историји овог манастира и Шумадијске епархије. Прибављен је знатан број књига. Углавном су то дарови појединаца и институција. Од бројних дародаваца треба истаћи САНУ, Матицу српску и Музеј Српске православне цркве, као један од стожера српске културе. Очекује се да ће њиховим примером поћи и други, посебно веће издавачке куће и установе културе које стварају књиге или брину да оне заживе у народу. То је и прилика да се покаже наша традиционална дарезљивост која је красила наше претке и прилика да се посведочи однос према манастиру Каленић, том духовном средишту, културном станишту и народном зборишту Шумадијске епархије и васцелог српског народа.

Никша Стипчевић

БИБЛИОТЕКА У МАНАСТИРУ КАЛЕНИЋ

Реч на свечаном отварању, 30. августа 1997. године

Манастири су очували континуитет европске културе, и на Истоку и Западу. Веште руке преписивача, у временима када су се рукописи са трошног папируса преносили на пергамент, сачували су нам списе и грчке и римске, добар део њихов. Било је то доба раног хришћанства, када се на мозаицима између **IV** и **VI** века могу видети ликови Христа, Јеванђелиста, апостола, или других светаца који су у руци, махом левој, држали отворену књигу. Књига је била Јеванђеље, или нека друга литургијска књига. На једном мозаику у Равени насталом око 500. године гледао сам Христов лик с књигом која има испис: "Ја сам пут истине и живот". После **VII** века настаје иконографија затвореног Јеванђеља. Представа књиге отада бива затворена. Алгоритмска егзегеза Светог писма требало је да бива протумачена, што су тадањи црквени оци и доказивали. "Света књига", Јеванђеље у Источној цркви нарочито је свечано поштовано. Св. Јероним је тврдио "Пер тогас Ориентис ешлесиас љуандо легендум ест Евангелиум ашчедунтур луминариа иам solle рупиланте" (Патр. Лат. **ЦЦИИИ**, 361). Светост Јеванђеља чинила је да се књига види и као симбол васељене. Хришћанство је створило сопствено поимање сакралности писма и књиге да би могло да шири верску поуку. Истина, појам "свете књиге" био је раширен и у античком свету, и у старом Египту, и у паганском Риму, и у јеврејском свету. Хришћанство је ту традицију творачки обновило.

За многа дела антике не бисмо знали да их монаси, од Ирске до Палестине, нису преписивали. Цела једна цивилизација - етрурска - пропала је, зато што нико није умео, ни у време Римског царства, да препише текстове, исписане етрурским писмом, са папирусних ротулуса. Велика је истина у исказу: "Литерис срвбиатур орбис". Књигом се свет чува.

Српски манастири су сачували оно што је Димитрије Богдановић назвао "стара српска библиотека". Његов сјајан рад, објављен под тим насловом 1971. године у "Летопису Матице српске", најбоље показује колики је труд био потребан, у тешким и мучним временима, да се књигом очува духовност српског народа. Не бисмо данас имали око 6 000 рукописних књига, што у земљи, што у иностранству, које сведоче о континуитету српске духовности и знања, не само теолошког. Нису се у српским

манастирима писали и преписивали само апракоси и псалтири већ и апокрифна књижевност, хагиографије, литургијска песничка књижевност, као и *Александрида*, *Прича о Троји*, *Прича о девојци без руку*, роман о *Варлааму и Јоасафу*, омиљена лектира средњовековног човека. Повест наших средњовековних манастирских библиотека јесте и сведочанство о патњама људи, у доба "када су живи завидели мртвима". Манастири већ одавно немају своје преписивачке радионице. А ретки су они који имају и штампарске. Али манастири јесу средишта из којих зраче духовност и вера. "Ученост, добродетел и култ" јесу и даље три основна начела око којих се окупљају манастирска братства и сестринства.

Зато је мисао преосвећеног епископа шумадијског господина Саве да се отвори библиотека у манастиру Каленић од прворазредне важности. Уз обновљени конак, ова библиотека би помогла да се у Каленићу окупљају учени људи, који би помоћу књига у Библиотеци могли да довршавају своје научне радове, да у перипатетичким шетњама у кругу манастира размењују гледишта, и да се у манастиру одржавају мањи научни скупови. Каленић је у средишту Србије: и околна места би могла користити присуство српских научника како би се од њих сазнавало што би било неопходно знати. Учени би се примакли верском озарењу, које није дато свима, а Црква би се приближила ученом свету у већој мери него сада.

Већ видим како би ова библиотека имала да изгледа. Она би морала да има консултативно обележје, како би се лако међу књигама у полицама могао проверити податак, година, име, порекло идеје. Имала би важне енциклопедије, велике речнике, историје, историје књижевности, целокупна дела писаца, комплете важних српских часописа до којих се још може данас доћи, издања наших научних установа. Научници би за време боравка у манастиру могли да доврше свој научни рад, да припреме научну конференцију, да се договоре о научном пројекту. Сећам се како смо тако издвојени, под председништвом Младена Лесковца, давно, написали *Превила за критичка издања српских писаца*.

Манастир Каленић би на тај начин постао и у нашој савремености једно од делотворних културних средишта Србије.

Могу да обећам: Библиотека Српске академије наука и уметности помоћи ће свесрдно да се библиотека у манастиру Каленић обликује по мери која доликује овом светом месту. Библиотеке расту споро, спорије од човека. Потребне су деценије да једна библиотека "сазри". Али почетак је начињен и сигуран сам да ће иницијатива Преосвећеног господина Саве бити и остварена.

За почетак: ова два нарамка књига Српке академије наука и уметности, као скроман почетни дар, нека уђу у Фонд Библиотеке.

Аника Сковран

ЗАМИШЉЕНА РИЗНИЦА

Најновија обнова манастира Каленић, започета деведесетих, која траје већ шесту годину, остварена је захваљујући бризи епископа шумедијског господина Саве, раду стручњака Републичког завода за заштиту споменика културе Србије, а посебно залагању Одбора грађана - пријатеља Каленића. Она ће учинити да овај значајни сакрални споменик средњовековне Србије буде представљен на прикладан начин управо о педесетогодишњици Шумедијске епархије и у петој деценији делатности модерног конзерваторства код нас.

Предузети конзерваторски радови обухватили су и археолошка испитивања споменичког комплекса, чији су резултати донекле расветлили првобитно простирање овог, још увек умногоме загонетног споменика.

У оквиру обнове Каленића успостављају се при манастиру поново манастирска библиотека и ризница, које су у прошлости биле похаране и развучене без трага.

Чин обнове манастирске библиотеке треба схватити као израз поштовања књижевног и преписивачког рада у Моравској Србији, где се и у близини манастира Љубостиње и Каленића налазио скрипториј у коме су се, по жељи деспота Стефана Лазаревића, преписивале и украшавале књиге. Ту настаје низ књига које је за деспота Стефана урадио један образовани преписивач, калуђер, који је на деспотов позив дошао још као младић из Свете Горе. Именом непознат, хиландарски монах назван је Инок из Далше. Верује се да је он 1417/18. године, у љубостињском крају преписао *Четири књиге о царевима*, а исто тако и да је саставио *Историкије о проишцању година*, један од најстаријих српских летописа, који је завршен крајем 1438. године и сачувао се у библиотеци рукописа манастира Хиландара. У летопису се, између осталог, говори и о смрти духовника кир Висариона, за кога је Инок из Далше преписао чувено Санктпетербуршко, српско јеванђеље 1429. године, а које је минијатурама украсио сликар Радослав, пошто је претходно насликао фреске у Каленићу, као један од његових најзначајнијих и најбољих мајстора.

Одлука епископа господина Саве да при манастиру Каленић буде епархијска ризница Шумедије, достојан је омаж високој духовној и материјалној култури која је

у средњем веку негована при овом племићком споменику. У време Моравске Србије (1371-1459), када настаје и Каленић, уметност и начин живота у српској држави су на високом нивоу и не разликују се од витешког и аристократског Запада тога доба.

У кнежевини Лазара Хребељановића и деспотовини његових наследника, Стефана Лазаревића, Лазаревог сина и унука му Ђурђа Бранковића, као и земљама њихове властеле, крајем ЦИВ и почетком ЦВ века уметност је у новом полету, означена као моравска школа.

Услед турског надирања центар Србије помера се око 1375. на север и смешта између Косова и Дунава. Побожни оснивачи манастира, међутим, и у време борбе са Турцима граде своје цркве. За време, или после битке, чак и пораза, подижу се цркве и украшавају фрескама. Тако се задужбина Мрњавчевића, црква - маузолеј Марковог манастира завршава после 1371. године и несрећне битке на Марици. На фресци крај улаза у цркву сачуван је лик краљевих Марка, чувеног јунака српске епске поезије. Принц Андреја, брат Марков, 1389. године, у којој се одиграла најтрагичнија битка српске историје, завршава градњу и украшавање цркве свога манастира посвећеног светом Андрији, на Тресци код Скопља.

Владари и њихова властела веровали су да подизањем задужбина отварају себи пут до раја, а својим земним остацима обезбеђују сигурност након смрти.

Моравска Србија - једна од последњих хришћанских земаља Балкана, постала је прибежиште најугледнијих људи од пера тога времена, учених и скромних монаха синајита и исихаста, као и преживелих велможа, који су, изгубивши своју отаџбину, у земљу спасења донели најбоље традиције Византије, Бугарске и негдашњих српских земаља на југу.

Григорије Цамблак, биограф Стефана Дечанског и Константин Филозоф, биограф деспота Стефана Лазаревића и реформатор ресавског правописа, угледни књижевници и историчари, избегли из Бугарске, наставили су свој плодни рад у Србији која их је прихватила. Исто тако византијски писци Антоније Рафаил Епактит и Димитрије Кантакузин у својим делима величају Србију тога доба. Она постаје уточиште православног света Балкана, придошлих књижевника и уметника, који култури тадашње Србије дају интернационални карактер.

Дубоке промене које су се десиле на Балкану и политички нереди, нису, зачудо, пореметили културне токове, који су, тежећи напретку, нашли нову снагу. Иако је земља била с времена на време рушена и харана, религиозни живот, литература и уметност су цветали. Писменост доживљава свој процват, за шта највећу заслугу имају бројни монаси Срби и Грци дошли из Свете Горе, који раде на преписивању и превођењу значајних књига.

Преводиоци, који су исто време и прерађивачи, често уносе у романе и приче детаље из савременог живота који им је пред очима. Некада помињу само називе, а по некад дају читаве описе уметничких предмета, тако да ови преводи некад представљају документе о начину живота, духовној култури, одевању, оружју и накиту а не само превод догађања у прошлости.

Моравска Србија је крајем ЦИВ и почетком ЦВ века била оаза уметничког стварања византијских облика, када је онемоћала Византија, изнурена унутрашњим сукобима, већ скоро престала да гради и слика велике храмове.

Моравска уметност има племићки карактер, јер је настала на двору владара и блиске му властеле која одржава везе са Цариградом. Везе породице Лазаревић су са византијском престоницом посебно блиске почетком ЦВ века.

У градитељству, величина архитектонских остварења и раскош минуциозно резаног каменог орнаментa уз полихромну кићеност, често су упоређивани са лепотом мотива минијатурног украса књига. Храмoви Поморавља, међу којима Каленић изнад свих, по љупкости и складу облика, сликовитости фасада, поетичности украса и варијетету розета, спадају у врхунце српске средњовековне уметности. На каленићкој фасади, у плитком рељефу машта уметника дочарава хришћанске и старе паганске мотиве: Богородицу са Христом окружену серафимима, рајске птице и Кентаура Хирона, Аполоновог лекара и учитеља музике, одевеног у монашку расу!

У српском сликарству с почетка ЦВ века, више него у византијском, преовлађује идеја о једнакости земаљског и небеског света. Каленићке фреске се од осталих споменика моравске школе издвајају изразитом тежњом ка трансценденталном. Скоро етеричне, својом лириком која иде до елегичности, оне се разликују од снажног ритерског утиска који зрачи са зидова Ресаве, чије сликарство има одсјај раскоши и богатства свога времена. У злату које трепери на ресавским фрескама скупочених боја, рефлектује се напредак замље обдарене рудницима сребра и злата и трговине која цвета у њеним градовима. Године 1412. деспот Стефан Лазаревић доноси Закон о рудницима и Статут за град Ново Брдо.

У то време градови се нагло развијају. Крушевац, Београд, Ново Брдо, Смедерево и други, имали су катедралне цркве украшене фрескама које нису допрле до нас, као ни њихове богате ризнице. Недавно на Калемегдану ископан део надвратника Београдске митрополије са ктиторским натписом деспота Стефана Лазаревића, сведочи о деспотовом залагању на обнови и изградњи Београда, који тада први пут постаје престоница српске државе.

Владар деспот Стефан Лазаревић (1389-1402, 1402-1427), храбри ратник, мудри политичар, мецена уметности и сам песник и књижевник (*Слово љубве, Стихови на косовском сџубу...*) последњи је представник ритерског времена које нес-

таје и весник новог ренесансног доба. Као турски вазал (до 1402, када се у чувеној бици код Ангоре испољеном храброшћу ослободио вазалства) и угарски палатин (од 1402, поштован од краља Сигисмунда, који му за оданост и савезништво поклања и извесне поседе), наш трагични витез извршава своје тешке обавезе настојећи да у бурним временима очува и унапреди српску државу. У ретким годинама мира, многе нове, ненасељене области његове државе, зарасле у шуму, требало је култивисати.

Деспот Стефан је пропутовао многе земље и био пријатељ европских краљева. Учесник је витешких турнира у Будиму и члан ритерског реда "Змај", с правом да и сам додељује то звање. Он је једини од окупљених на турнирима води борбу са највећим освајачем Тамерланом, и то у бици која се сматра једном од најчувенијих.

Својом образованошћу и односом према уметности, као и у опхођењу са људима, деспот Стефан се сасвим приближио Петраркином идеалу владоца - пријатеља интелектуалаца. Константин Филозоф, биограф деспота Стефана Лазаревића, помињући његову образованост, беседништво, свеколику храброст, лепоту и понашање, описује и углађеност манира на деспотовом двору, који он уређује по угледу на небеску хијерархију, разликујући чинове и, сразмерно звању, одређује и дели одећу дворјанима: "...А сви са страхом беху као анђели... а сви један према другом са добрим редом и добрим стидом, а још више они унутрашњи (чинови) који су били оним оком надгледани, одређени и осијавани. Вика или лупање ногама, или смех, или неспретна одећа, није се смела ни поменути, а сви беху одевени у светле одеће које је раздавао сам он..." Идеја описа преузета је из житија Светог Василија Новог, из сцене када Христос окупљеним праведницима у рају раздаје драгоцене хаљине у сразмери са њиховим заслугама. Слично чине и византијски цареви приликом свечаности *цороне црмџалис*.

Управо таква префињеност одевања и украшавања, лепота манира и склад геста и одеће представљени су на сликарству моравских споменика.

Сликари манастира Раванице (око 1375), Каленића (око 1413) и Ресаве (око 1418), као и минијатура Санктпетербуршког српског четвотројеванђеља (из 1429), која се чува у Публичној библиотеци Санктпетербурга, и икона Светог Саве и Симсона Немање из Хиландара, да поменемо само најлепше међу преосталим споменицима моравског сликарства, били су добро упућени у уметничка остварења савременика у Солуну и Цариграду, где су се можда и сами образовали.

Битне особине фреско-сликарства новог "моравског" стила су враћање монументалној форми, која има више декоративни карактер. Цртеж је мекан, мелодичан, колорит префињен и раскошан, покрет фигура пробран и смео. Нова схватања у моравском сликарству одликује природнији однос фигура према околној архитектури и пејсажу. Нов је и декоративни систем, у чијем размештању композиција на зидови-

ма истакнуто место имају параболе и чуда Христова, свети ратници и попрсја светих мученика у медаљонима, у Ресави уоквирених сплетом дугиних боја.

Уметници у илустрације библијских збивања уносе одећу и ентеријер свога времена, дајући нам драгоцене податке о богатству трпеза, лепоти хаљина и материјалне културе тога времена. То је уметност нежних лирских осећања и богатог унутрашњег живота једне цивилизације која се ближи крају. У ликовима светих ратника на фрескама које заузимају највиђенија места у цркви, представљени су последњи српски витезови, "наоружани оружјем у десницама и левицама", како сликовито описује Константин Филозоф. Војници каленићке небеске војске, за разлику од ресавских светих ратника који подижу мачеве, стоје мирно, отмени и тихи и без покрета очекују битку. Уздржаност у изразу једна је од основних карактеристика ликова приказаних на каленићком живопису.

У иконографији тема сликаних у Каленићу, припадале оне библијским или апокрифним текстовима, хагиографијама или хришћанској поезији, или пак својим симболичним садржајем упућивале на расправе о хришћанској догми (лик Христа Милосрђа у гробу - *Имаџ Платијинс*), све до тумачења анђеоски лепих каленићких младенаца из *Свадбе у Кани галилејској*, као апотеозе људске земаљске среће, осећа се суптилни смисао и жеља једног образованог друштва, богатог али беспомоћног, да се у небеским просторствима настани са више среће.

Лепота нежности и изражене осећајности каленићке сцене *Свадбе у Кани*, пореди се са чувеном сликом *Светле тројице* - анђела из *Гостиољубља Аврамово* Андерсеја Рубљова, славног руског иконописца прве половине ЦВ века. На оба ова дела, као и на савременим фрескама у принчевској цркви посвећеној светом Николи у Куртеа д' Арђеш у Румунији, осећа се племенити утицај цариградске уметности која је на издисају пред коначном катастрофом.

Формално слично компоноване трочлане групе каленићке *Свадбе у Кани* и *Тројице* Рубљова, носе различите поруке. Док каленићка фреска својом тананом лепотом касног српског ритерства одише лириком *Слова љубве* деспота Стефана, Рубљов слика визију недокучиве тајне еухаристије.

Каленић се у европском сликарству моравске школе поред тежње ка трансценденталном издваја и посебним, светлим колоритом: светлоцрвене, светлозелене, кестењасте, жуте, у савим особној хармонизацији коју обасјава специфична, нестварна светлост. Нежни каленићки свет обавијен је благом измаглицом која му даје зачаран изглед у композицијама без строге структурне. У току целог средњег века лепота видљиве светлости сматрана је основним чиниоцем лепог у уметности и тако је остала у дискретном односу према објективизму, за који није било разлике између уметности и природе. Луминозност је важила за основно обележје лепоте.

Каленић спада у споменике чија се историја сазнаје из њих самих. Не постоји ниједан изворни податак о ктиторима, ни о времену градње цркве, ни о датуму осликавања. У ишчитавању записа, легенди и историјских чињеница насталих у **ЦВИИ** веку, сагледа се и порекло топонима Каленић, који се јавља тек у **ЦВИИ** веку. Нема оснивачке повеље манастира, ни типика, као ни забележених некадашњих поседа, нити помена у летописима који би говорили о каснијој судбини храма и манастирског братства.

Каленићка црква је посвећена Ваведену Богородице. Њена архитектура и сликани украс, пре свега ктиторска композиција, па и она само делимично сачувана - једини су извори за одгонетање историје овог изузетног и раскошног споменика, подигнутог у Левчу близу Јагодине. Један каснији запис из **ЦВИИ** века, угребан у јастуку насликаног испод ногу деспота Стефана, каже: "Сеи више споменути ктиитор Петар, брат протодовијара, госпођа Милица, протодовијарица, Богдан протодовијар, сему храму ктиитор бист благочестиви Стефан деспот Лазаревић, Герасим писао, Амин 1767."

Приказ ктиторске композиције на северном зиду црквене припрате као једини извор за тумачење настанка цркве Ваведенја Богородице дуго испитиван и од многих тумачен, још увек крије многе непознанице.

Представљене су четири фигуре, од којих прве три представљају донаторску породицу Богдана, вероватно протовестијара на двору деспота Стефана чији идентитет још треба расветлити: брат Богданов Петар и жена Милица. Они следе Богдана, који, судећи по положају фигуре, заједно са деспотом држи модел цркве, данас непостојећи. Изнад модела је био насликан сегмент неба са ликом небеског заштитника.

Присуство деспота Стефана на ктиторској композицији, место и положај у коме је насликан, упућују и на његово донаторство којим је помогао подизање цркве Ваведенја Богородице. Благочестиви деспот Стефан стоји на црвеном јастуку, по византијском обичају представљања владара. Тако је насликан у Милешеви византијски цар, идентификован као Јован **ИИ** Ватац.

Деспот Стефан, због високог стаса назван Стефан Високи, одевен је у пурпурни златом украшени сакос са лоросом и црвени огртач по коме су златни кругови, постављен белом свилом на дну оперваженом орнаментом стилизоване палмете. На глави окруженој нимбом, носи златну круну.

Костими три друга донатора, и поред оштећености фреске, пружају довољно података о раскоши и лепоти њихове израде. Светлих боја, богато орнаментисани флоралним и геометријским шарима, у гами пурпурноружичасте и небескоплаве, које се смањују, они се кројем сасвим разликују од костима српске властеле тога времена. Позлаћени флорални мотиви виртуозно испреплетани по свили и кадифи на огртачу

госпође Милице, чији лик као и Богданов није очуван, употпуњени су и бисерним колутовима. Млади Петар, брат Богданов, још голобрад, обучен је у широки огртач декорисан геометријским цикцак разнобојним шарамма, преко којих су постављене златасте вертикале. О руци му виси торбица са сребрним затварачем. Испод огртача који сеже до глежњева виде се црвене чизме. Мотиви слични каленићким - флорални, као и геометријски срећу се на костимима италијанске уметности ЦВ века у Венецији и Сијени, те је њихово западно порекло сасвим извесно. Раван и широк крој представљених огртача подсећа на огртаче западних племића.

Прилике у феудалној Србији ЦИВ и ЦВ века ишле су у сусрет достигнућима европског препорода. На дворовима српских владара и племића окупљали су се образовани и угледни људи, писци, филозофи и уметници, који су стизали са разних страна, доносећи различита искуства и обичаје. Говорећи о градитељској активности деспота Стефана, његов биограф каже да је за зидање Ресаве тражио уметнике на све стране, и по њих "шиљаше чак и на острва и свуда".

Исто тако биограф Константин саопштава да је деспот слао посебна посланства на дворове источних владалаца - Тамерлана, султана Мусе, султана Мухамеда. Можда је у тим посланствима учествовао и Константин, јер он на другом месту, у *Књизи о правојиси*, помиње... "Послао ме је да идем светом граду цара великога, Јерусалиму" ... из Јерусалима је прошао "многе стране", "трудећи се да сагледа у свакој све". Ова посланства су носила драгоцене дарове, а и доносила поклоне са свих страна увећавајући деспотову ризницу.

Богатство деспотово, његових племића и наследника Бранковића, било је огромно. Велика количина чистог сребра, хиљаде дуката и много скупоцених златних и сребрних посуда, чаша са монограмима, кондира, свећњака, тањира, кандила, сребрног и златног накита, скупоцене одеће и других драгоцених предмета домаће, грчке, угарске, франачке, турске, а нарочито дубровачке и млетачке израде, налазила се у дворским ризницама.

У време осликавања Каленића, двадесетих година ЦВ века, српска деспотовина је политички зависила од свога северног суседа Мађарске. Тада њене друштвене везе са Византијом слабе, али су оне у култури и даље постојане. Извесни западни утицаји долезу из Италије, преко Далмације. Истим путем одвија се и веома жива трговина, захваљујући експлоатацији сребра и злата Новог Брда и Сребрнице, којим се преко Дубровника тргује са Млечима.

По многим тадашњим, а и каснијим изворима, сазнајемо о богатству српских земаља тога времена, коме се диве страни посланици и путници. Описујући велику смотру европских феудалаца на двору краља Сигисмунда у Будиму, познатог као љубитеља раскоши и свечаности, пољски летописац међу присутним племићима

помиње и богато одевене властелинке, међу којима се нарочито истицала сестра деспота Стефана Јелена Сандаља Хранића, раније балшићка кнегиња зетска. Јелена, једна од најдаровитијих кћери кнегиње Милице, образована и мудра, добар дипломата и радо виђена на европским дворovima, имала је колекцију одабраног накита украшеног бисером и драгим камењем, које је украшавало и њен свечани плашт.

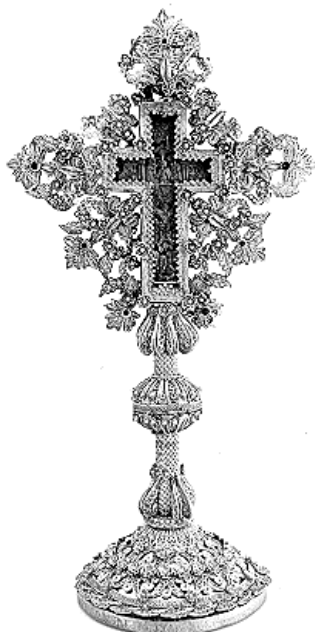
Крајем ЦИВ и почетком ЦВ века српски мајстори златари стварају најлепша дела. Тада је српско златарство, неговано при дворovima и богатим градским срединама, добило свој особени лик који га издваја и разликује од златарства Истока и Запада. У њему се огледају елементи који га повезују са богатом и маштовитом каменом пластиком моравског градитељства, о чему сведочи, поред раније знаних, и недавно пронађени сребрни прстен из почетка ЦВ века у Каленићу. Златарство тога времена показује исто тако блиску повезаност са савременим минијатурним украсом књига и орнаментиком на фрескама.

Све богатство и драгоцености као сведоци високих уметничких достигнућа материјалне културе у средњем веку, посебно времену у Моравске Србије, нестаје у вихорима ратова који су опустошили српске земље. Пред најездама освајача негде су ризнице закопане у земљу да се из ње више никада не ископају, сем у случају ризнице манастира Бање прибојске, која потврђује да приче о закопаном благу нису измишљене, или су склањане у Дубровник на привремено чување, одакле се више нису враћале. Митрополит београдски Григорије пред пропаст Србије 1459. драгоцености београдске цркве депонује код поверљивих људи у Дубровник. Богатство дубровачких цркава у златним и сребрним реликвијарима у које су склањани из српских земаља у залеђу, потврђују извештаји француских путника Анри де Бовоа и Франсоа Пулеа из средине ЦВИ века. Они су их видели на процесији о Светом Влаху у Дубровнику када су ношени заједно са реликвијама дубровачким, сведочећи о лепоти златарства и богатству српских краљева, племића и манастира. Између осталих, у Дубровнику су се налазиле две милешевске реликвије - део руке Светог Саве и честице светог крста, који је Свети Сава донео са собом са Истока као дар византијског цара на повратку из Никеје. Данас се реликвијар са честицама часног крста чува у цркви Светог Игнација у Дубровнику где су га исусовци у ЦВИ веку уградили у раскошан барокни оквир, пошто их је од Турака, који су га из Милешеве опљачкали, својевремено откупио и исусовцима поклониио Божо Бошковић, син дубровачког трговца Николе Бошковића, брата Руђера Бошковића (Д. Медаковић: *Ризница манастира Милешева*, Милешева у историји српског народа, научни скуп у Милешеву 1985, Београд, 1987, 223-229).

Пред освајачима неки угледни људи и калуђери одлазе у суседне земље носећи са собом драгоцености из ризница. Тако се у Румунији нашао један од наших најлепших средњовековних везова плаштаница монахиње и песникиње Јефимије с

Ручни крст, ЦД, дар њ. Саве, епископа шумадијског, емајл, сребро, филигран и полудраго камење

Ручни крст, 1903. њ, дар краља Пејтра И Карађорђевића цркви у Тојоли, дуборез, сребро, филигран

краја ЦИВ века. На Јефимијину везаност за Каленић и Левач упућује и податак да је село Јабучје у Левчу, које је добила од кнегиње Милице на дар, поклонила манастиру Хиландару као метох.

Скупочено посуђе на трпези ЦВ века поред злата и сребра красили су и предмети од стакла. Једна мала фиола, облика сличног оном насликаном на трпези сцене *Свадбе у Кани* у манастиру Каленић, нађена приликом археолошких ископавања у каленићкој порти, као и слични налази на Новом Брду, потврђују присуство и употребу оваквих стаклених предмета у Србији ЦВ века. Трговина стаклом разгранала се током ЦВ века, а Дубровник је био један од ретких стакларских центара на Балкану који се развио уз помоћ стаклара из Мурана, који ту раде.

На једној сребрној тамјаници из 1523. године, како се из натписа на њој чита, рађеној у "славном граду Смедереву" за манастир Раваницу где почива тело кнеза Лазара, владара - мученика који је погинуо на Косову пољу 1389. године, види се колико орнамент и представљене фигуре чине неразлучиву целину сплета источњачких утицаја ослоњену на српску уметност с краја ЦИВ и почетка ЦВ века.

Тамјаница у облику навикуле покривена је лозицом у коју су уплетене птице и композиције везане за хришћанску симболику: једнорог, мајмун са скиптром и јабуком, извор живота са птицама. Ова тамјаница - лађица, на свој начин представља и симболизује мост између старе и нове уметности, која ће током ЦВИ века постепено прихватити исламске мотиве стапајући се у нове облике.

Манастирске ризнице - скровишта драгоцености, настајале су истовремено са оснивањем манастира. Ктитори су своје задужбине опремали предметима потребним за вршење култа. Како су ови предмети били често веома скупоцени и уметнички обрађени, или их је било више, најдрагоценији су склањани у ризнице.

Још од времена Светог Саве и првих немањићких ктитора, српски манастири су даривани скупоценим реликвијарима са светим моштима, сребром окованим јеванђељима, иконама сликаним на злату и другим украшеним богослужбеним предметима.

По угледу на прве ктиторе владаре, и познији оснивачи манастира из редова племића и мање властеле, богато су даривали своје задужбине али и друге цркве, о чему постоје многе даровне повеље. Временом су тако манастирске ризнице испуњене драгоценостима уметничке обраде постајале стецишта лепоте, којом су се донатори поносили.

Нажалост, ни манастирске ризнице нису биле поштеђене ратних разарања, пустошења, паљевина и крађа, поред све религиозности и сујевernih страховања средњовековних људи од казне бојје. Будући на путу освајача, највише су пострадали моравски споменици, од чијих ризничких богатстава није остало скоро ништа. Забележено је, да су Турци из "многострадалног манастира" Раванице, на дванаест камила одвукли опљачкане драгоцености. Потом обнављана ризница поново је страдала.

Када, после губљења државне самосталности, више није било владара и властеле, ктитори потичу из народа. Могућности су скромне. Некада читаво село помаже да се манастиру поклони једна књига, или се за куповину једног кандила залаже цео еснаф. Еснафи поручују у славу својих светитеља заштитника, иконе. У старој јагодинској цркви сачувано је пет великих икона које су поклонили ковачки, капацијски, терзијски, казанцијски и други еснафи, посвећујући их својим заступницима на небу.

Ризница манастира Каленић, од које данас нема ни трага, судећи по угледу његових ктитора, изузетној лепоти скупоцености градње цркве и отмености фресака, морала је бити добро опремљена драгоценостима.

Замирање монашког живота у манастиру Каленић најболније се одразило на његовој ризници. Напуштеног током два века, манастир су обновили почетком ЦВИИ

*Пуџир, ЦИЦ, дар Панџе и Павла
Вуличевића из Азање, емајл, сребро,
филигран и полудраго камење*

*Пуџир, ЦИЦ, дар г. Саве, епископа
шумадијског, сребро, позлаћена, гравир-
рање, емајл*

века морачки калуђери, о чему постоје извори. Манастир Морача, данас у Црној Гори, некада за време Турака припадао је Старој Херцеговини. Он се након обнове Пећке патријаршије током ЦВИ века веома успешно обнавља, залагањем црквених великодостојника и морачких калуђера који су притекли у помоћ напуштеном Каленићу, а и ресавском манастиру чије су цркве биле прекречене и затворене. Из тога времена има мало података, али изгледа да су Морачани са собом у Каленић донели и неке драгоцености намењене цркви Вавдења Богородице.

На то можда упућује једно сребрно кандило херцеговачке израде из ЦВИ века, са записом у коме се помиње храм Вавдења Богородице, са именима приложника.

У каленићке драгоцености након обнове манастира сигурно је спадао дрвени изрезбарени и сребром оковани крст из ЦВИ века, украшен позлаћеном филигранском жицом и разнобојним емајлом, са полудрагим камењем, рад херцеговачке златарске радионице. Крст је поломљен, рекло би се насилно преломљен, а имао је дршку и стопу, које нису очуване. Доспео је највероватније у каленићке крајеве са

морачким калуђерима за којима је дошло и више морачких породица чији потомци и данас ту живе.

Каленићки калуђери су се за време Кочине крајине видно експонирали против Турака који су запалили манастир, а братство је, носећи своје драгоцености, пребегло у манастир Хоново, одакле се враћа тек 1795. године. И. Руварац у *Српском Сиону* наводи списак ових предмета, којима се, нажалост, замео траг.

Каленићки игуман Нићифор, који је "умео молвати иконе", за време Хаци-Проданове буне 1814, у страху од Турака, побацао је у хлебну пећ сва документа и рукописе из овог манастира. Турци су га посекали 1815. Те исте године, када је букнуо Други устанак, у Каленић се склањају студенички монаси, који, из манастира Фенека, где су раније избегли, доносе са собом и мошти Светог краља и ризницу понету из попаљене Студенице, у коју се враћају тек 1839, пошто је манастир поново обновљен.

Осврћући се још једном на питање првобитне каленићке ризнице и замисли о њеном изгледу, у светлу чињеница да су јој оснивачи били сам деспот и његов протовестијар, кроз чије руке је текло сребро и злато рудника Новог Брда и Сребрнице, као и трговина са Дубровником, а свакако и пословање са угарским, влашким и молдавским земљама, верујемо да је ризница при цркви Ваведена Богородице управо због сјаја свога богатства уметнички обрађених богослужбених предмета, била прва и на удару освајача који су је опљачкали.

О књигама које су свакако чиниле значајан део манастирске ризнице посредно можемо размишљати на основу ретких података, као што је, да се у ризници Пећке патријаршије, међу рукописним књигама налази *Диоитира-зрцало*, учени теолошки спис византијског писца Михаила Псела, који је преписао, а можда и превео Радич "грешни" за деспота Стефана Лазаревића, почетком ЦВ века. Рукопис је украшен биљним орнаментима и птицама. По Стефановом налогу, преведене су између осталих и *Беседе* Јована Златоустог и *Историја светиа* од византијског писца ЦИ века Јована Зонаре. Записано је на две књиге које су једино преостале из библиотеке деспотове "Ово је књига благочастивога деспота Стефана", а данас се чувају у светогорским манастирима Кастамонити и Светог Павла. Једна од њих је *Лествица светиоџ Јована Лествичника*, а друга *Тумачење јеванђеља* од Теофилакта, архиепископа охридског, некадашњег ученика Михаила Псела, који је предавао филозофију на обновљеном универзитету у Цариграду половином ЦИ века. Теофилакт је својим тумачењима јеванђеља утицао на размишљања умних људи ренесансе, када грчка теолошка мисао допире до Запада. Теофилактов утицај уочљив је у делу Еразма Ротердамског, у *Тумачењима Новоџ завешта* и *Парафразама*, а нарочито у његовом најпознатијем спису *Похвала лудости*. Идеја божанске лудости која се налази у одељцима тога списа била је, по признању самог Еразма, преузета непосредно из Теофилактових тумачења писама светог апостола Павла. Она је у складу са традици-

Сребрно канџило са посвећеном цркви Ваведења Богородице, XVII век

јом посебно наглашеном у Источној цркви, која почива на првој посланици светог Павла Коринћанима (Д. Оболенски, *Теофилакт Охридски: Шест византијских портрета*, Београд 1991, 45-89 стр).

Недавно објављена монографија о Каленићу Драгиње Симић-Лазар, *Каленић и његова сликарска уметност* (Каленић и његов период византијског сликарства) у издању Матице македонске из Скопља, 1995. године, исцрпном студијом иконографских стилских одлика каленићких фресака доприноси сагледавању престижног места које Каленићу припада у историји српске и византијске уметности. Међутим, и сама ауторка књиге у закључку каже да се постављају још многа питања

на која треба тражити одговоре, о идентитету Богдана који је подигао споменик, као и о уделу два патријарха Каленика, који су га обновили у **ЦВИ**веку и дали му његово данашње име. Назив Каленић се у записима појављује тек од **ЦВИИ**века, те изгледа да је споменик у почетку називан другим именом за којим треба трагати.

Трагајући за личношћу каленићког ктитора "протодовијара" Богдана, како је у графиту Герасимовом, уместо протовестијара означен његов друштвени положај, Сима Ђирковић је на темељу дубровачких архивских докумената и проучавања наших и мађарских историјских извора, као и турских дефтера, закључио да је међу високим дворјанима деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића било више личности на високим дужностима челника и протовестијара са именом Богдан (С. Ђирковић: *О ктитору Каленића*, Зограф 24, Београд, 1995, 61-67).

На основу подударности ктиторских имена манастира Каленић и црква молдавског војводе Стефана Великог и његових блиских сродника, насталих у Молдавији током **ЦВ** века, а на темељу породичних, културних и политичких веза Србије, Молдавије и Влашке тога времена, Оливера Милановић-Јовић указује на могућности разрешења питања ктиторства нашег манастира на овој страни ("Политика", 23. јули 1995).

Ктиторска композиција цркве Ваведења Богородичиног, најбитнији извор за разрешење каленићких непознаница, и даље остаје загонетна. Зна се да је обавеза племића била да сликају лик владара у својим задужбинама. Сlikом се тумачила владарска идеологија колико и писаном речи. Улога слика као медија у средњем веку била је од изузетног значаја, кроз који је изграђено веровање у моћ светитеља заштитника. На то упућује Теодосије, средњовековни писац из **ЦИИЦИВ**века, када се обраћа слици Светог Саве и Симеона: "Ваше свете ликове гледајући, радујем се као живима." Сачувани лик сјајне фигуре деспота Стефана, као и младог племића Петра, брата загонетног Богдана, главног ктитора Каленића, пружају не само историјски извор и изванредну слику уметничког стварања већ и жељу њених творца, а и наручиоца да своје постојање у пролазном животу обележе лепотом уметности.

Новоустављена ризница манастира Каленић

У оквиру целовите обнове манастира Каленић образован је простор намењен ризници и библиотеци. С обзиром на то да манастир није имао ни један сачувани предмет из своје некада свакако постојеће ризнице и библиотеке, идеја је била да се у Каленићу, као најзначајнијем споменику на овом подручју, прикупи са територије Шумадије материјал за нову ризницу. Један од мотива за успостављање ризнице је да се вредни предмети са овог подручја конзервирају и заштите.

Изглед новоуспостављене ризнице у манџиру Каленић

Залагањем господина Саве и свештенства прикупљени су предмети уметничке вредности из цркава Шумадијске епархије. Предмети новоуспостављене ризнице, међу којима су и они од посебног историјског и уметничког значаја, до сада нису никада излагани, а сада су конзерваторски обрађени, рестаурисани и заштићени.

Ризницу су успоставили и креирали конзерватори - историчар уметности, професор Аника Сковран и архитекта Сениша Темерински, а на обради материјала су учествовали археолог Емилија Пејовић и сликар-конзерватор Саша Брновић.

У ризници су изложени:

1. Сребрно кандило са посветом цркви Ваведeња Богородице, XVII век, висина 50 цм, чаше 15, отвор 8 цм
2. Ручни дрвени оковани крст, XVII век, 15x10x2,5 цм, сребро, позлата, емајл, украсно камење
3. Каленићки путир, 1854. г., висина 25 цм, отвор чаше 10 цм, стопа 15 цм, сребро, позлата, аплицирани медаљони, нијело. Угравирани запис "Рука Гома и браће"
4. Каленићки сребрни тањираћ, 1847, пречник 14,5 цм. Угравирани орнамент и запис приложника Максима, епископа Шабачког
5. Каленићко кандило, 1850. г., висина 55 цм, чаша 22 цм, сребро, запис приложника Хаџи Ристе Чуљбаше

6. Празнични минеј Божидара Вуковића, штампан у Венецији 1538. г. Својина Српске православне парохије у Конатицама.
7. Служабник јеромонаха Пахомија "От Црне Горе, от Реске", друго издање штампано у Венецији 1554. г. код Вићенца Вуковића
8. Молитвослов, 1747. г., штампарија Светотројичка, или Илијинска Черногорска
9. Царске двери, 1829. г., темпера на дасци, висина 162x95x3 цм, представа благовести и четири јеванђелиста у медаљонима. Прилог кнеза Симе Радојковића из Селевца.
10. Ручни крст, 1903. г., висина 49 цм, дуборез, сребро, филигран. Дар краља Петра Првог Карађорђевића цркви у Тополи.
11. Ручни крст, 1835. г., висина 31 цм. Дуборез, сребро, позлата, филигран, корали. Дар кнеза Милоша Обреновића јереју Теодосију (Рача).
12. Ручни крст, 1843. г., висина 41,5 цм. Дрворез, сребро, позлата, филигран, корали и стакло. Дар кнеза Александра Карађорђевића тополској цркви.
13. Кадионица, 1885. г., висина 55 цм, сребро. Дар Катарине Николић крагујевачкој цркви.
14. Кадионица, 1886. г., висина 55 цм, сребро. Поклон Милије Павловића ман. у Рачи.
15. Антиминс, 1851. г. митрополита београдског и целе Србије, Петра Јовановића
16. Ручни крст, XIX век, висина 29 цм, емајл, сребро, филигран и полудраго камење, Дар г. Саве, епископа шумадијског.
17. Путир, XIX век, сребро, позлата, гравирање, емајл. Дар г. Саве, епископа шумадијског.
18. Ручни крст, XIX век, висина 29 цм, дуборез, сребро, филигран, тиркизи, корали. Прилог Радована Арнаутовића павловачкој цркви.
19. Путир, 1855. г., висина 25 цм, сребро. Прилог Цаке А. Прокић рачанској цркви.
20. Путир, XIX век, висина 32 цм, стопа 15 цм, сребро, позлата, гравирање
21. Путир, 1844. г., висина 30 цм, стопа пречника 17 цм, сребро, позлата. Прилог Панте и Павла Вуличевевића из Азање.
22. Грб Карловачке митрополије, XIX век, 8,5x7 цм, бронза
23. Панагија, XVIII-XIX век, пречник 9 цм, дрворез, злато, рубини. Дар г. Саве, епископа шумадијског.
24. Рукописни минеј манастира Вољавче, XVII век, 30x20 цм
25. Илуминирани грчки рукопис, XVII-XVIII век, минијатура св. Јована Хризостома, 20x15 цм
26. Јеванђеље, 1930. г., 45x33 цм, оковано позлаћеним сребром, украшено емајлом. Дар манастиру Каленић краља Александра I Карађорђевића.
27. Митра митрополита српског Димитрија, из 1905. г. Дар цара Николаја I Романова. Златовез са аплицираним иконама и драгим камењем.
28. Митра епископа шумадијског Валеријана, XIX век. Златовез са медаљонима у емајлу.

29. Кандило, XIX век, ливено, бронза, висине 9 цм
30. Ручни крст, 1901. г., висина 29 цм, дрворез, сребро. Прилог Перке Живковић крагујевачкој цркви.
31. Напрсни крст игуманије каленићке Евпраксије, XIX век, 9x7 цм, сребро, емајл
32. Ручни крст, 1864. г., висина 25 цм, дрворез, сребро, позлата. Приложио Петар Лукић цркви у Корачици.
33. Путир, XIX век
34. Јеванђеље каленићко са металним апликацијама на сомоту, XIX век
35. Ручни крст, XIX век, дрворез, сребро, филигран
36. Чита, свештеничка капа, XIX век, из Старе цркве у Крагујевцу
37. Пафта, део појаса, XIX век посребрена
38. Крст проскурник, XIX век, фрагмент
39. Путни диптих, XIX век, 10x5 цм, дрво, метал
40. Венчила, сребрне венчане круне кнеза Милоша Обреновића, XIX век
- 41а. Дискос, XIX век, пречник 15 цм. Христос Агнец са анђелима, сребро, гравирање
- 41б. Омофор, XIX век, зелени брокат
42. Икона св. Арханђела Михајла, 1841. г. Рад грчког сликара Михаила, 60x45, темпера на дасци, са рељефним рамом од седефа (Богородичина црква у Великој Крсној)
43. Иконе са иконостаса цркве Св. Петра и Павла у Бадњевцу, XIX век, престоне иконе Богородице и Христа, царске двери и иконе са темплоне, темпера на дасци
44. Иконе св. Јеванђелисте Луке, XIX век, темпера на дасци
45. Икона Богородице са Христом, тип Богородице Утешитељке коју крунишу анђели развијајући свитак са текстом из *Акаџисџа Богородичиног*, XIX век, домаћи мајстор, 65x45, темпера на дасци
46. Икона *Рођење Богородице*, 1828. г., рад домаћег сликара, 65x45, темпера на дасци
47. Икона *Св. Георгије на коњу* са попрсјима светих врача Кузмана и Дамјана, XIX век, темпера на дасци
48. Коптски молитвени ротулус, XIX век сликан на пергаменту 200x10 цм
49. Путир, XVIII век, бронза
- 49а. Стопа кадионице из цркве у Прерадовцу, XIX век
50. Три триптиха, XIX век, св. Георгије окружен светитељима (а и б) и св. Никола са светитељима (в)
51. Два кандила из цркве у Прерадовцу, XIX век, бронза
52. Ускршња јаја
53. Икона св. Илије, 1844. г., прилог јагодинској цркви еснафа поткивача, 69x60,5 цм, темпера на дасци
54. Икона св. Харалампија и св. Спиридона, 1824. г., прилог калпаџијског еснафа, 103x54,5x2 цм, темпера на дасци

55. *Светија три јерарха*, зографски рад XIX век, прилог еснафа бојаџијској, 101x81x2,80 цм, темпера на дасци
56. Икона св. апостола Петра и Павла 1807. г., прилог терзијског еснафа, 100x71 цм, темпера на дасци
57. Икона св. Луке Еванђелисте, 1867. г., прилог еснафа баштованског, 70,5x52 цм, темпера на дасци
58. Икона св. Георгија, 1862. г., рад Илије Димитријевића, прилог светој обитељи каленићког архимандрита Макарија, 89x58,5 цм, темпера на дасци
59. Икона св. Георгија, темпера на дасци, домаћи рад, XIX век
60. Уломци лонца питоса и здела, реконструкција могућег изгледа, прелазни период из бронзаног у старије гвоздано доба од IX до VIII пре н. е.
61. - Сребрни прстен, XV век
- Стаклени окулуси, фрагменти прозора, XV век
- Фиола, стакло, XV век
- Оловни крст, XV век
- Мум маказе, гвожђе, XV век
- Стаклена перла, XV век
- Бронзано дугме, XVI век
- Бронзани прстен, XVI век
- Апликација са дрвеног крста, лискун, XVII-XVIII век
62. - Баглами, XVI-XVII век
- Брава, ковано гвожђе, XVI-XVII век
- Срцолики катанац, средњоевропски рад, XVIII век
- Нож са коштаном дршком XVII-XVIII век
- Украсне бронзане игле за косу (9) XIX век
- Месингани жетони, секундарна употреба (3) XVIII век
- Перлице од ћилибара, XIX век
- Апликација, гвожђе, XVIII-XIX век
- Мађарски новац, сребро, кован, 1729. г.
- Сребрне турске паре и аспре, секундарна употреба, VIII-XIX век
- Крст проскурник, бронза, XIX век, из цркве Св. Симона у Прерадовцу
63. Каленићки игумански сто, дрво, XIX век.

Аника Сковран

Драган Недељковић

КТИТОРИ И ПРИЛОЖНИЦИ, ЗАДУЖБИНАРИ И ДОНАТОРИ

Племенита традиција вековима негована у српском народу

"Радити мукотрпно читавог живота и стицати богатство да би се оно затим великодушно поклонило народу а не, као што би се очекивало, наследницима, представља појаву која код других народа или не постоји или је врло ретка" - читамо у дивној књизи Мире Софронијевић *Даривали су своје ошечествеу*, коју је издала 1995. Градска библиотека Београда.

Ту врлину су издигли, незаборавни почетни тон и историјски путоказ дали српски средњовековни владари, особито Немањићи. Њихов пример је столећима деловао заразно, у најплеменитијем смислу. Народни певач их је такође овековечио, песмом која је имала дубоког одјека и трајног утицаја:

"Куд се ђеде цар-Немање благо,
Седам кула гроша и дуката?
Ваља да је расковао благо
На нацаке и на буздоване
И добријем коњма на ратове."
Ту се деси Немањићу Саво,
Па говори господи ришћанској:
"Не лудујте, господо ришћанска!
Није бабо расковао благо
На нацаке ни на буздоване,
Ни добријем коњма на ратове,
Већ је бабо похарчио благо
Све градећи многе задужбине...

...

Остало је благо похарчио
Зидајући по калу калдрме
И градећи по водам' ђуприје,
Дијелећи кљасту и слијепу,

Док је души мјесто ухватио,
Седам кула блага похарчио:
Ето, бабо куд похарчи благо!"

Та тема се понавља у српском народном песништву, јер се узор велича и негује: тако, на пример, и у *Зидану Раванице*, где госпођа Милица опомиње славног кнез-Лазара да следи пут Немањића, да брине о души својој, да ствара задужје, то јест - да и он, попут великих претходника, гради задужбину.

Неопрезно је тврдити да у великих народа та традиција није толико укорене-на као у српској повести. Оно што на Западу задивљује то су катедрале грађене вековима, од више поколења, која нису заборављала дуг прецима, да наставе онде где су они стали. Тај незаборав и тај дути дах генерација сигурно треба високо ценити и опонашати.

Шта у том контексту значе извесне супротне изјаве појединаца! Њихови парадокси могу да нас збуне или заведу својом индивидуалистичком критичношћу, иронијом или цинизмом. Дидро лепо каже: "Није ли много боље стварати незахвалнике него пропустити да чинимо добро?" Лабријер, изучавалац карактера, додаје: "Већина људи употребљава највећи део свог живота да другога унесрећи." А Маркиз де Сад је баш циничан: "Добročинство је много више порок гордости неголи истинска врлина душе." "Идеја о Богу је, признајем, једина кривица коју не могу да опростим човеку."

У ослобођеном српском народу, у новоствореној држави у деветнаестом веку традиција задужбинарства опет је васкрсла у новим условима. У двадесетом столећу то је већ типична појава. Оно што очарава и разочарава, у исти мах, то је чињеница да је међу модерним задужбинарима било мало интелектуалаца: већином су то полуписмени људи, из скромних друштвених средина и из заосталих крајева; али људи који су нагонски схватили пресудну важност духовног живота, културе и стваралаштва - научног, књижевног и уметничког.

Револуција је пресекла то најплеменитије предање, као што је оспорила вредност милосрђу и добročинству. У Малој Просветиној енциклопедији налазимо ово објашњење: "Данас задужбине имају мањи значај због велике делатности државе и заједнице на том пољу." Задужбине су једноставно национализоване, што је апсурд: јер оне су и настале у намери да оно што је било приватно постане јавно добро, народно, национално и државно.

Можда се претерује када се каже да је задужбинарство особеност српског поимања морала и погледа на свет, као што су то поштовање крсне славе и бадњака. Крсно име је свако славио и бадњак је свака породица уносила, а задужбину је могао

да гради само моћан и имућан човек. То, пак, не важи за добротинство шире схваћено, у коме је пресудно мерило наглашено у јеванђељу (по Марку и по Луки), у Христовој причи о удовичиној лепти: "Заиста вам кажем: ова сиромашна удовица метну више од свију који међу у Божију хазну. Јер сви метоше од сувишка својега; а она од сиротиње своје метну све што имаше, сву храну своју."

У средњем веку, у доба христијанизације Срба, битно је било градити храмове и манастире, огњишта вере, писмености и културе. То је постало особито значајно кад су се осамосталиле и Држава и Црква. Високи тон дао је сам оснивач династије, велики жупан Стефан Немања, ктитор више манастира: после Ђурђевих ступова код Новог Пазара, Богородичиног манастира и Светог Николе у Топлици, са сином Савом подиже Студеницу, "мајку српских манастира", и Хиландар на Светој Гори. Немањин син Стефан Првовенчани саградиће Жичу, прво седиште архиепископа српског. Сви Немањићи, надахнути примером Стефана Немање и духом Светог Саве, дизаће задужбине: Радосав припрату у Студеници; Владислав Милешево, чувено са својих сасвим изузетних портрета, а нарочито по лику Белог анђела; задужбина краља Уроша Првог су Сопоћани, са фрескама највише вредности не само у српском и византијском средњем веку него у врху свеколике европске уметности тога доба. Урошева супруга краљица Јелсна Анжујска ктитор је манастира Градац. Њен син, краљ Драгутин, подигао је цркву Св. Ахилија у Ариљу, са фреско-живописом из 1296, на ком су ликови Драгутина и Милутина, а приписује му се и више других цркава; Драгутинов брат, краљ Милутин, подигао је више десетина цркава, не само у српским земљама, међу којима се истичу Грачаница, Краљева црква у Студеници, Богородица Љевишка у Призрену, Бањска, Свети Ђорђе у Старом Нагоричану код Куманова, као и, крајем тринаестог и почетком четрнаестог столећа темељно обновљени и проширени Хиландарски храм, посвећен Богородици Одигитрији (Наставници), а уз цркву и цео комплекс манастирских зграда у Хиландару, великом верском огњишту, културном, књижевном и уметничком светионику Срба изван Србије. Стефан Дечански ће оставити вечан спомен дижући велелепне Високе Дечане, а цар Душан - Свете архангеле у Призрену. Тај пут ће постати беспуће у доба Душановог сина, цара Уроша Нејаког, који се није одликовао дизањем задужбина; али у његово доба краљ Вукашин и особито Марко Мрњавчевић неће да изостану у неговању предања: Марков манастир, посвећен св. Димитрију, сведочанство је ревности Краљевића Марка, који довршава очево дело. У том већ сумном времену ипак доминира лик кнеза Лазара Хребељановића, ктитора Раванице и, после њега Милутина, градитеља припрате у Немањиним и Савиним Хиландару.

Не само владари него и чланови владарске обитељи, као и црквени великодостојници, властелини и монаси траже места души градећи задужбине. Син Вукана Немањића, кнез Стефан, ктитор је манастира Морача (1252); а пре њега Немањина

браћа Страцимир и Мирослав оставили су спомен: први манастиром Богородице (у данашњем Чачку) а други - Светог Петра у данашњем Бијелом Пољу.

Почетком **ЦИИ** века архиепископ Арсеније саградио је цркву Светих апостола у Пећи; архиепископ Никодим (1316 - 1324) призидао је са северне стране Светог Димитрија, а архиепископ Данило Други је, око 1330, подигао са јужне стране цркву Свете Богородице, и уз њу параклис Светог Николе. Најзад је саградио и припрату испред све три црквене фасаде.

Жупан Брајан (1332-1337), у доба цара Душана, подиже у Карану "Белу цркву" посвећену Благовештењу, са чувеном фреском Тројеручице и једним од најлепших распећа.

Манастир Велуће је крајем **ЦИВ** века, по предању, основао Јован Бранковић, унук деспота Ђурђа; али живопис цркве, посвећене најпре св. Николи, па Ваведенју, указује на ктиторе нејасног порекла: Оливера, Дејана, Брајана и Константина.

Из исте епохе, из доба кад је грађена Лазарица у Крушевцу, биће да је и манастир Наупара или Неупара, посвећен Рођењу св. Богородице. Градитељи су монах Доротеј са сином Данилом, некадашњи властелин, који је даровао и знатна имања, али му је световно име остало непознато.

Ако су последња два манастира из доба кнеза Лазара, дивни Каленић, посвећен Ваведенју, грађен је за владавине деспота Стефана Лазаревића (1407-1413), а оснивач његов биће да је протодовијар Богдан. Сам Деспот, један од најпросвећенијих српских владара, упркос смутном времену, подигао је једну од најлепших задужбина у свеколиком Српству: манастир Манасију или Ресаву, који је утврђен, као и Раваница кнеза Лазара - доказ да је опстанак био тежак у то доба, после Косовске битке 1389, кад су Турци често упадали и пустошили. А Лазарева удовица, кнегиња Милица, у монаштву названа Јевгенија, уз коју је била њена рођака Јелена, односно монахиња Јефимија "ћерка господара Дrame и жена деспота Угљеше у миру", подигла је, недалеко од данашњег Трстеника, своју задужбину, женски манастир - у моравском стилу прелепу Љубостињу.

У истом смутном времену, неколико деценија пред коначну пропаст Србије, велики челник Радич Поступовић диже под Рудником манастир Враћевшницу, године 1428, посвећујући је св. Ђорђу. Претпоставља се да су Враћевшницу градили исти неимари који су радили на Манасији. Деспот Ђурађ Бранковић потврђује својом повељом да је Враћевшница баштина њеног ктитора. Уколико су владари били слабији, утолико су великаши и витезови јаче истицали своју вољу да продуже славну традицију.

Сасвим на истоку, код Криве Паланке је манастир Св. Николе, који су подигли 1358, у доба цара Уроша Нејаког, кнез Паскач и његов син севастократор

Влатко; и живопис је из ЦИВ века, на коме су и ликови цара Уроша и краља Вукашина, као и ктитори са породицама. А далеко на западу, између Книна и Шибеника, налази се манастир Крка, чија је црква посвећена св. Архангелу Михаилу. Први помен је из 1350, а верује се да га је основала Јелена, удовица кнеза Младена Трећег Шубића, сестра цара Душана.

Наводимо само неке примере да бисмо показали да су задужбине подизали, уз владаре, и чланови владарских породица, као и властелини, владике и монаси.

После косовског пораза 1389, па чак и после великих сеоба, крајем ЦВИ и током ЦВИИ века, традиција се, и у најтежим приликама, наставља. Карактеристичан пример је, несумњиво, Фрушка гора, као и цела Војводина. Изгнани и избегли Срби у Панонској низији пре него што сазидају сопствене домове граде, захваљујући мноштву приложника, цркве у новим насељима, удружујући све своје снаге и врло скромна средства, али вазда свесни да не могу опстати без духовности. Тако у малој вароши Сентандреји на Дунаву изнад Будима, изгнани Срби граде седам цркава. Слично је у Араду, Темишвару, Новом Саду, Сремској Митровици, Иригу, Руми, тако рећи у свим насељима, како сеоским, тако и варошким. А Фрушка гора је и пре великих сеоба под патријарсима била српски Атос, са тридесет пет манастира у периоду турске власти у Срему (од 1521. до 1717), од којих се сачувало седамнаест (као што је исто била, на југу, Овчарско-кабларска клисура, чији су манастири, углавном, настајали у време турске владавине, због које је и изабран тај тешко приступачан крај у планинама око Западне Мораве, јужно од данашњег Чачка. Очигледан је утицај рашке школе, особито Ариља и Беле цркве каранске, али је приметан и уплив моравског стила. То што је подизано, дограђивано, обнављано, живописано у доба турске окупације ослањало се на ранију традицију: тако је манастир Благовештење основан још у ЦИИ веку; Никоље се помиње од 1489; Јовање је из ЦВИ столећа; Преображење потиче, вероватно, из ЦИВ века; Света тројица се помиње од 1594; а Сретење од 1623).

Фрушкогорско-сремске манастире, који се преко сремског краља Драгутина, легендама, непосредно везују за Немањиће, особито су подржавали као сопствене задужбине српски деспоти Бранковићи. Упркос поразу и губитку царства, Срби су у то доба били јак, виталан народ, дубоке самосвести и са неугашеном вером у будућност, у ослобођење и обнову државе. И поред тада високог наталитета, преживети се није могло без духовности, без огњишта вере и културе. У најтежим околностима, у сталним сеобама, појављују се као задужбинари и ктитори, донатори и приложници људи из различитих слојева, али исте визије. Радован Самарцић нам је приближио тај дух: "Од почетка ЦВ века подунавски Срби су својом улогом у три велике државе, једну за другом, принудили на верску трпеливост - и у томе су темељи фрушкогорских манастира. Срби су једнако били потребни и Угарској, и Турској, и Аустрији - свима је било нужно становништво у полупразним равничарским краје-

вима, а тек потом су настојали на образовању крајина. И за све то време трајала је симбиоза Срба који су се сливали с југа са Србима старинцима у Панонији. У овом дуготрајном процесу Срби који су се досељавали увек су то чинили под условом да им се дају одређене повластице; свој долазак и своју службу наплаћивали су добијањем посебног друштвеног статуса и правом на своје православно вероисповедање. Упркос томе, услед потоњих погрома и ратова, Срби су у Панонији највише затирани али су се највише и обнављали сталним досељавањем. И, упоредо су настављали да васпостављају старе и подижу нове задужбине."

О тим задужбинама најмериторније су писали Дејан Медаковић и Динко Давидов, а недавно су Бранка Кулић и Недељка Срећков објавиле лепо илустровано дело *Манастири Фрушке горе* (Нови Сад, 1994), које представља освежење после већ превазиђене, али корисне, књиге Бошка Стрике *Фрушкогорски манастири*, штампане у Загребу 1927, у релативно још нормално доба, кад ћирилица у Хрватској уопште није била реткост.

Динко Давидов се огорчено борио за обнову порушених манастира Срема, истичући да никад и нигде није на тако малом простору извршен толико грдан геноцид, монструозан злочин над духовношћу и културом једнога народа. Војвођанске власти у Титово доба, опијене туђинским идејама и бесловесним аутономаштвом, које је у суштини антикултура, оглушивале су се о апеле стручњака. У последње време нешто је, ипак, урађено на обнови порушеног (Хопово, Гргетег, Раковац, донекле Велика Ремета, а почети су радови и на обнови Шишатовца) или оронулог (Фенек, Крушедол и др.).

Срем је вазда био на удару освајачких сила. Та "стара панонска област Сирмија" - Срем, коју омеђавају Дунав и Сава у доњем току, припадала је у средњем веку угарској држави. Убрзо после Косовске битке, Турци су већ крајем ЦИВ века у једном налету упали у Срем, порушили неколико недовољно утврђених средњовековних градова и опљачкали феудална добра. После овог догађаја, угарски краљеви су осетили опасност од незајажљивог противника чије су освајачке намере расле из године у годину. Да би обезбедили јужну границу, призивали су српске деспоте и племство и давали им велике поседе и повластице.

У ЦВ веку српски деспоти Стефан Лазаревић, а потом и његов нећак Ђорђе Бранковић, држали су у Срему одбрамбене тврђаве Земун, Сланкамен, Митровицу и Купиник, али и велике феудалне поседе на којима су живели Срби досељени из Деспотовине. Још тада су са српским народом пристизали и калуђери из древних манастира, и у Срему почели да оснивају монашка братства, да граде келије и мање манастире. Сматра се да су у другој половини ЦВ века саграђене првобитне цркве и скромни коначи познатих фрушкогорских манастира Бешенова, Старог Хопова, Велике Ремете, Раковца, Јаска, Врдника.

Позносредњовековни манастири су се приљубили уз шумовите обронке Фрушке горе, која је тада постала уточиште калуђера са Балкана, али и добро место за развој пресађене православне културе матичних српских земаља Немањића и Лазаревића.

Нов и веома снажан подстицај за подизање манастира у Фрушкој гори дали су првих деценија **ЦВИ** века сремски деспоти Бранковићи, потоњи сремски светитељи. Тада се у "деспотовој земљи, лепом граду Купинику" обрела деспотица мајка Ангелина, са моштима Стефана Слепог Бранковића, и синовима Јованом и Ђорђем. На даљу судбину дома Бранковића утицала је одлука младог деспота Ђорђа да се замонаши, године 1496, којом приликом је добио име Максим. Уз богат духовни живот и смисао за црквену организацију, хиротонисан је за епископа, а убрзо је добио архиепископско достојанство. Заправо, он је најзаслужнији за препород монаштва и духовно буђење у Срему, уочи турског освајања, као и за градњу манастира и обнову Београдско-сремске епархије. Његов ктиторски подвиг је монументална црква манастира Крушедол.

У време подизања Крушедола архиепископ Максим је имао резиденцију у Београду, у тада чувеном Успенском манастиру, одакле је често долазио да надгледа радове и даје потребна упутства. По његовој зналачкој замисли, црква је подигнута по угледу на задужбине Моравске Србије. Манастири Српске деспотовине били су, нема сумње, стваралачко надахнуће сремским деспотима, али је баш историјско памћење Бранковића и осталих ктитора фрушкогорских манастира досезало и у дубљу прошлост нације, до самих почетака српске средњовековне културе. То памћење су штедро чували најугледнији духовници, а брижно су га преносили монаси који су пристизали из удаљених немањићких задужбина. Јер, не треба заборавити, духовне нити сремских манастира са манастирима на Балкану нису никада прекинуте, чак ни истањене.

По високој вољи архиепископа Максима Крушедол је проглашен седиштем Београдско-сремске митрополије, али је постао и породични маузолеј породице Бранковић. Тако је, градњом манастира Крушедол, настављена традиција српског владарског задужбинарства... Оснивањем Крушедола, обновом митрополије и градњом осталих манастира, Срем је у етничком и културном смислу постао саставни део Србије. Такав статус су на најбољи начин неговали фрушкогорски манастири и после пада Срема под Турке (1521), а особито после обнове Пећке патријаршије (1557). С разлогом је речено да се од те године "цео српски народ нашао у јединственој духовној организацији".

У непосредној близини раније основаних манастира тада су подигнути Ново Хопово, Беочин, Кувездин, Мала Ремета, Ђипша и Петковица, па је у **ЦВИ** веку Фрушка гора постала сремска Света Гора, како је често називана.

Фрушкогорски манастири су и у **ЦВИ** веку предано неговали верско-етничка осећања свог народа, по чему су уживали велики углед у Срему и у читавом Подунављу. Тако су дочекали ослобођење од Турака, Велику сеобу Срба (1690) под патријархом Арсенијем Трећим Чарнојевићем, и улазак у састав Хабзбуршке монархије, што је за даљу судбину било од пресудног значаја.

Све је то била једна велика историјска драма, која је од српског народа тражила изузетну снажљивост и пожртвовање. Круг задужбинара, ктитора и донатора неизбежно се ширио, јер су грађене нове цркве, а манастире је требало после свакога рата обнављати. Зато се уз класичне ктиторе појављују дародавци из разних слојева народа. Велика солидарност је била неопходна да би се у непогодама историје опстало и чувало наслеђено.

Манастир Беочин, посвећен Вазнесењу, помиње се у турским документима од 1566. Више ктитора је заслужно за подизање и одржање манастира. Ктитори садашње цркве су Миливој Милаковић из Футога и његов син Петар из Глојана, али кад је новца понестало, притекли су у помоћ прилозима народа и монаси. Ктиторства у изградњи звоника прихватио се Обрад Радонић из Новог Сада, али је и у том подухвату била неопходна солидарност верника-приложника. Конак је започет о трошку игумана Хаџи-Стефана (западно крило) и проигумана Христифора (јужно крило). Градња је трајала од 1728. до 1765.

Манастир Бешеново, посвећен архангелима Михаилу и Гаврилу, по предању је основао крајем века краљ Драгутин; али први сигуран податак о манастиру налази се у турском попису Срема из 1546. Као ктитор цркве помиње се Михаило Монах.

Велику Ремету, посвећену св. Димитрију, по предању је основао краљ Драгутин, крајем **ЦИИ** столећа. Под именом Ремета помиње се 1541. и касније. Ктитор северног конака је архиепископ Вићентије Поповић. За звоник (1735), највиши у Фрушкој гори, ктитори су били Андреја Андрејевић из Петроварадина и брат му Јаков из Бешке. Кад је дошло до поновне обнове цркве 1850, као ктитор за нови иконостас и живописање зидова истакао се Карловчанин Максим Николић (Мишковић). После усташког пустошења у Другом светском рату, делимичну обнову помогла је држава.

Сремска Раваница у Врднику, чија је црква посвећена Вазнесењу Христову, а храмовна слава Видовдан, основана је пре доласка Турака у Срем, дакле пре 1521, а по легенди оснивач је извесни сремски митрополит Серафим. У турским пописима манастир се помиње 1566. Године 1697. раванички монаси су пренели из Сентандреје тело кнеза Лазара, као и раваничку ризницу, где ће мошти свеца остати све до Другог светског рата. Отада се манастир Врдник назива Раваницом. Игуман Стефан Зорановић је ктитор иконостаса, дела зографа Станоја Поповића из 1743, а ктитори конака су извесни "господар" Ђура из Врдника (1723), као и Ненад Томић, "племени-

тородни господар" из Футога. Футожанин Обрад се помиње (1757) као ктитор позлаћеног и богато украшеног кивота за мошти косовског мученика Лазара.

Манастир Гргетег, посвећен св. Николи (22. маја), по легенди је задужбина Змај-Огњеног Вука, а по другом усменом предању ктиторство се приписује деспоту Гргуру Бранковићу. Као година оснивања помиње се 1471. Током турске окупације Срема (1521-1717) Гргетег се више пута помиње у пореским и катастарским књигама. Аустријски цар и краљ Леополд Први покљонио је 1691. Гргетег са селом Нерадином и пустаром Банковци епископу Исаији Ђаковићу, који је обновио манастир. Ктитори нове гргетешке цркве, грађене између 1766. и 1771, били су митрополити Павле Ненадовић, Јован Ђорђевић и Вићентије Јовановић Видак.

Манастир Дивша или Ђипша, у близини села Визић, посвећен св. Николи, по легенди је задужбина деспота Јована Бранковића са краја ЦВ века. Турци га помињу 1566-1567. Оштећени конак и црква обновљени су 1743, захваљујући китору Петру Јовановићу из Новог Сада. Ктитор нове обнове, новог конака, звоника и иконостаса (1762-1766) био је дившански монах познат под именом пустињац Матеј.

Стари манастир Јазак, посвећен Силаску Светог духа, у коме су почивале мошти цара Уроша, према предању задужбина је деспота Јована Бранковића, млађег сина деспотице Ангелине и деспота Стефана Слепог. Први помен у једном кијевском рукописном "Триоду" је из 1522. Као ктитори и приложници новог манастира Јазак, грађеног од 1736. до 1758, помињу се богати грађани: Стојић Богдановић из Новог Сада, Арсеније и Тодор Веселиновић из Баје, господар Рацки из Варадинског Шанца, Јефтимије Георгијевић из Шида, Стефан и Антоније из Шашинаца, Теодор Димитријевић из Осека. За храмовно кубе, јужно крило конака и звоник, грађене између 1759. и 1805, донатори беху богати грађани: Атанасије Јанковић из Мохача, Филип Танурцић из Новог Сада, као и Мијат Јанковић из Биоре, који је и ктитор барокног трона цара Уроша, а вероватно и барокног иконостаса, који је сликао између 1759. и 1769. Димитрије Бачевић са дружином. Манојло Крстић из Пећинаца ктитор је Богородичиног трона из 1779, са иконом чији је творац можда Теодор Крачун. Архиепископски трон, дело Григорија Давидовића Обшића, завршен је 1774. захваљујући ктиторству Симеона, Максима и Филипа Поповића.

И ови непотпуни подаци показују колики је углед био манастира Јазак због моштију цара Уроша, као и колико се проширило и колико је корен ухватило у српском грађанству, сељаштву и монаштву - ктиторство, донаторство и приложништво.

О Крушедолу, посвећеном Благовештењу, већ је нешто речено, али никад довољно. Кад је ту задужбину породице српских деспота градио владика Максим Бранковић, од 1509. до 1516, имао је знатну подршку влашког војводе Јована Њагоја. Крушедол је постао породични маузолеј свих Бранковића: св. Стефана Слепог и св.

Јована, оца и брата владике Максима и св. Мајке Ангелине. Године 1706. ту је сахрањен и патријарх Арсеније Трећи Чарнојевић.

Манастир је требало одржавати, а историја је тражила и наметала промене и доградње, као и нове ктиторе. Тако је половином **ЦВИ** века живописана западна фасада цркве призорима Страшног суда. Ктитори су јереји Мишко и Михаило из банатског села Елемира. Под утицајем барока обновљени су и коначи, најпре са јужне стране: београдски митрополит Викентије Поповић Хађилавић дао је средства за изградњу летње трпезарије, кухиње и подрума. Печујски владика Никанор Мелентијевић био је донатор за обнову цркве и изградњу гостинских соба у конаку са северне стране. У источном крилу конака изграђена је капела, посвећена владици Максиму (1722-1725). Западно крило конака грађено је 1724, а две године касније започело је подизање барокног звоника, који ће бити модел за звоник сеоске цркве и за манастир Велика Ремета. И за тај подухват су се нашли ктитори: Недељко Богдановић са браћом Василијем и Стојићем, трговци из Новог Сада. Они су платили и покривање цркве шиндром. За сликарске радове у припрати (1750-1751) ктитор је био Рацко Јовановић, трговац из Новог Сада, а за оне у олтару - Георгије Поповић, владика темишварски. Наос је живописан 1756. захваљујући помоћи Јована Георгијевића, владике вршачког, "великог ктитора" и донатора манастира Крушедол. Ако бисмо набрајали ктиторе и донаторе других сремско-фрушкогорских манастира, особито Шишатовца и Кувездина, који по легенди слове као задужбине војводе и последњег српског деспота Стевана Штиљановића, лепеза дародавалаца би се само ширила. По народном предању, Старо Хопово, Ново Хопово и Фенек задужбине су Ђорђа Бранковића, док је манастир Раковац, према легенди записаној 1704. у манастирском Летопису игумана Теофана, задужбина извесног Раке, коморника деспота Јована Бранковића, који је манастир саградио 1498, на месту где је срећно устрелио јелена. А манастир је добио име по ктитору.

Шта кажу документа, а шта предање, ко је касније притицао у помоћ кад је требало обновити порушено - до појединости је описано у поменутом и овде коришћеном делу *Манастири Фрушке горе* Бранке Кулић и Недељке Срећков. Ми смо овим приказом, ослоњеним на поменуте радове, хтели само да покажемо да је континуитет традиције задужбинарства, ктиторства и донаторства одржаван и у најтежим приликама, да веза са средњовековним подвижницима није прекинута, а да се круг задужбинара, ктитора и донатора само ширио са развојем друштвених односа и, особито, настајањем грађанске класе, трговаца, занатлија, имућнијих ратара и земљопоседника. Побожни појединци су неговали и у наше модерно доба старински дух: патријарх Герман је, усред социјализма, подигао своју задужбину у Великој Дренови. Персида Миленковић је 1935. саградила на Топчидерском брду у Београду манастир посвећен Ваведњу. Црква Светих архангела у Београду је такође задужбина

међуратног доба: ктитори су Милан и Радмила Вукићевић - Милан родом из села Светлић код Рековца, са старином из Васојевића; Радмила пореклом од Пожаревца.

* * *

Средњи век је у нас, силом прилика, био продужен, али је - у Војводини раније, у Србији нешто касније, развојем капитализма, настајала грађанска класа, која је задужбинарску традицију, у исти мах, продужила и преобразила. Манастири и цркве више нису били једина огњишта духовног, културног, уметничког и књижевног стваралаштва. Књаз Милош Обреновић је, опонашајући старе српске владаре, био ктитор и приложник више десетина цркава, а помогао је и изградњу у Студеници и у Враћевшници. Цркву Св. Ђорђа манастира Враћевшница Милош је обновио, а даровао јој је и нове четири престононе иконе.

Стил задужбинарства се, међутим, неминовно мењао, мада је и средњовековне традиције било и у нашем веку. Тако Краљ Петар И Карађорђевић диже цркву на Опленцу код Тополе, посвећену св. Ђорђу, маузолеј династије. Саграђен од венчачког мермера, Опленцац је сав у мозаицима, замишљен као антологија српског средњовековног манастирског сликарства.

У северном панонском Српству пример је дао Сава Текелија (1761-1842), велики и вишеструки добротвор, родом из Арада, један од твораца Матице српске, њен доживотни председник од 1838, када је сву своју имовину завештао бечким и будимпештанским високим школама и академијама за школовање Срба. У Пешти је основао Текелијанум, интернат за српске студенте Будимпештанског универзитета, превасходно сиромашне, али са одличним дипломама. Матица српска, која је управљала Текелијанумом, смештена је у истом здању. После смрти Саве Текелије 1842, сва његова имовина, покретна и непокретна, припала је Текелијануму: 100 000 форинти у сребру, велика библиотека, две куће у Пешти, три куће у Араду, 28 јутара земље. Године 1909. подигнута је у средишту Пеште монументална зграда Текелијанума, интернат за студенте у мађарској престоници, у којој је тада било много Срба. Стипендије Саве Текелије примало је до 1918. преко 500 српских ђака-питомаца. Зграда је национализована у социјалистичкој Мађарској 1952: Текелијанум је престао да постоји, као и многе задужбине у Југославији.

Срби изван Србије, као и они из неослобођених српских земаља, имали су јаку националну свест. Сима Андрејевић Игуманов (1804-1883), трговац из Призрена, није доживео ослобођење свог завичаја од Турака, али је много учинио за духовно ослобађање и раст националне самосвести. Странствујући пространим светом, боравећи и радећи у Цариграду, Одеси и Кијеву, никад није заборавио Косово и свој српски род у завичају, који је још стењао под турским јармом. Године 1872. основао је у Призрену Богословско-учитељску школу. Да би јој омогућио безбедан рад и осигурао будућност, подигао је усред Београда, на Теразијама, велику Игуманову палату, задужбину за

издржавање призренске школе. Ових година је та задужбина враћена Српској православној цркви да настави служити својој намени.

У ослобођеној Србији задужбинарство је имало јаке корене. Највише добротвора имали су Српска академија наука и Београдски универзитет. Занимљиво је порекло тих задужбинара: по правилу су то скромни људи, често из забити, који су храбро кренули у свет без икаква иметка. Изузетно вредни, водили су мукотрпан живот, упорно штедели, откидајући од сопствених уста, да би се обогатили, а онда су сав плод својих одрицања даровали отаџбини. Полуписмени, али и свесни да је спасење нашег многострадалог народа у просвети и култури, они су стварали задужбине, намењене школовању даровитих а сиромашних, ширењу књиге и стварању услова за научно, књижевно, уметничко стваралаштво. Њихови животи су драматични, јер су то прави подвижници, често пустолови у племенитом смислу. Књига Мире Софронијевић *Даривали су своје отечеству*, коју је издала Градска библиотека Београда 1995, обасјава те животе, у много чему узорне, а свагда узбудљиве и, рекао бих, романескне. "Посебно је занимљив податак да је управо међу највећим задужбинарима било врло мало интелектуалаца. Често је реч о полуписменим људима. То су, међутим, биле пронишљиве личности, поникле из народа, углавном из најзаосталијих крајева, које је красила велика радна енергија, упорност и штедљивост. Сви су они умели да оцене значај културе, нарочито књиге и књижевности, за развој свога народа. Отуда су највећи број добротвора стекли Српска академија наука и Универзитет у Београду. Захваљујући завештањима и добротворствима, Универзитет у Београду је између два светска рата био један од најбогатијих универзитета у Европи."

У том сазвежђу задужбинара и добротвора има великих и малих звезда: од подунавског Ротшила, капетан Мише Анастасијевића, преко добротвора српске просвете Илије Милосављевића Коларца, српског Нобела Николе Спасића, па Михајла Идворског Пупина, чије име и без задужбине, коју је створио, служи на понос Српству, до највећег добротвора Београдског универзитета Луке Ђеловића Требињца. Мање су гласовити, али не мање пожртвовани, творци скромнијих задужбина, јер скромнијих могућности, као што су Никола Чупић, оснивач "Књижевног фонда", Мијаило и Марија Миливојевић "Фонда за помагање сиромашних списатеља", Радован Лазић, трговац из Ваљева, који ја такође створио "Књижевни фонд", Милутин В. Лацковић "Фонд за одевање сиромашних ђака", Љубомир М. Михаиловић "Награду за лепу књижевност"; ту су и романескни ликови: ратника-задужбинара Боке Влајковића, Милана Кујунџића Абердара, Велимира Михаила Теодоровића, оснивача "Велимиријанума", и др Јована Јовановића са задужином "Јованијум"; то је, најзад, и архимандрит Нићифор Дучић, добротвор Српске краљевске академије.

Није увек битно колико је висок улог, него колико је велика жртва. И ту важи она Христова прича о сиромашној удовици која даје мало, али све што има и последње што има. Зато је тешко неке издвојити, а друге само споменути или изоставити. Битно је подсетити наше савременике какви су некад Срби били да би и данас следили узвишене примере. И ово је доба колико сиромаштва, толико и наглих богаћења. Они који су много стекли, могли би да нађу места души, понашајући се попут капетан Мише Анастасијевића, Николе Спасића, Илије Коларца и Луке Ђеловића. А оне у дијаспори, који су углед стекли интелектуалним радом, могао би да надахнује велики српски родољуб и, истовремено, грађанин света - Михајло Пупин.

Да ипак почнемо од скромнијих, које можемо назвати херојима, јер су учинили онолико колико су могли, и тиме дали пример малој сабраћи, сваком од нас. "Међу најстарије задужбине спада свакако Задужбина Николе Чупића - Змаја од Ноћаја, оставио је сву своју имовину српском народу са изричитом жељом да се она користи за издавање књига и награђивање писаца. Наравно, у тестаменту овог скромног артиљеријског официра кнеза Михаила није било ни помена о штампању његове фотографије на корицама књига које ће издавати његова задужбина; али ми данас можемо само да захвалимо Управном одбору те задужбине што нам је, на тај начин, сачувао и приближио његов лик." Потпором Задужбине Николе Чупића издата су многа значајна дела. Да поменемо само нека имена: Милана Ђ. Милићевића, Стојана Новаковића, Мите Ракића, Чедомиља Мијатовића, Ђорђа Малетића, Андре Гавриловића, Марка Миљанова, Веселина Чајкановића и других.

Никола Чупић је умро 1870, од туберкулозе, у тридесетчетвртој години, у афричком граду Орану, одакле никад није пренет у отаџбину. Последња његова порука гласила је: "Све моје имање нека се употреби за издавање моралних научних књига." Пред саму смрт упутио је ово задихано писмо свом пријатељу, ђенералу Протићу: "Час је ту: мрети се мора; лека ми нема; да се кући вратим; ах српско сунце, српска земљо... Хитам да направим расположење мојим имањем док још ово мало душе у мени траје; кад не би среће да као моји стари будем од користи својој отаџбини; на бојном пољу; са сабљом у руци; за шта се увек спремах. Оставићу све своје имање на просветне цели те да на овом пољу бар својој земљи помогнем. И просвета је оштра као бојни мач; и она може да погњави Турке и освети Косово."

Карактеристична је судбина Илије Милосављевића, познатог по надимку Коларац, по селу Колари у коме је око 1800. рођен. Колари тад беху на царском друму за Цариград. Још помешани са Турцима, Срби су од њих "трпели велика зла". Илијин отац Аба-Милосав учествовао је у Карађорђевом устанку; у бици за Београд био је тешко рањен у главу. Како је рат дуго трајао, деца су се ослањала на мајку. Колари су имали школу у којој се Илија описменио. Године 1813. Турци су угушили устанак: настала је велика бежанија. Дечак Илија се са породицом нашао у мноштву избегли-

ца негде око Смедерева, на Дунаву, где их је скела, вазда препуна, превозила у Банат. Дечак никако није хтео да се одвоји од ждробета које су повели са собом. Везао је ждробе за скелу, па су се заједно с тешком муком пребацили преко Дунава, у Аустрију. Настанили су се у Црепаји. Илија је од рибара куповао рибу, разносио је таљигама у које је упрегао своје ждробе и продавао је пребеглим Србима.

Када су Турци објавили амнестију, Илија се са својима, као и многи изгнаници, вратио на огњиште. Брзо сазрео у великој невољи, није хтео да остане у Коларима, где му је било тесно. Његов немирни и радознали дух вукао га је у Београд. Обрео се у граду са тридесет пара у цепу, тек толико да неколико дана купује лепињу за ручак. Схватио је да ће убрзо остати и без последње паре, па се опет пребацио преко "велике реке" и стигао у Панчево, код рођака Ђорђа Јовановића - Сервијанца, који га шаље у Вршац да учи трговину. Рођак је опазио да дечак има незгодну нарав, па га није хтео задржати у сопственој радњи. Стекавши извесно трговачко искуство, Илија се године 1817. враћа у Београд, запошљава у неколико дућана, да би се задржао код угледног београдског трговца Милутина Радовановића. С њим је нашао заједнички језик и убрзо се оженио његовом ћерком Синђелијом, пошто је створио основу да отвори сопствену трговину у својој кући.

Синђелија је била жена натпросечних способности, кадра да самостално води дућан. Илија ју је изузетно поштовао и волео. Тај жустри, пргани човек понашао се према супрузи узорно, сматрајући је себи потпуно равноправном. Кад би поручивао књиге Матице српске, уз своје име би редовно стављао и женино име. Срећа није дуго потрајала: Синђелија се разболела, ни пештански лекари јој нису могли помоћи, Илија је остао удовац, без жеље да се поново жени.

У пролеће 1828, већ довољно обогаћен, прешао је опет у Панчево, с документом београдског везира у ком је стајало да је Илија београдски грађанин, да му је 28 година, да је ожењен, да је средњег раста... да се носи сервијански, да је занимањем трговац и да је, према свом казивању, пренео из Београда у Панчево 12 000 форинти у сребру.

Тешко је одгонетнути разлог Илијиног одласка из Београда. Једни кажу да је побегао од понижавајуће Милошеве казне: самовољни кнез је наредио да се двадесет пет батина удари сваком младом човеку који носи капу са златним ширитом. По другом тумачењу, кнез Милош је отео Коларцу кућу коју је Илија управо био купио, што је овога толико озлоједило да је напустио Београд. А у Панчеву се говорило да је једини разлог Илијиног доласка у Панчево намера да ту развије своју трговину храном и свињама, све до Сиска, Бера, Пеште, Беча. Тако је постао познат широм Аустрије.

Због преке нарави, и у Панчеву је имао карактеристичних незгода. "Задеси се једном на панчевачкој улици која је била веома блатњава. На сокаку су прављене

некакве ђуприје да се људи не би каљали. На такву једну ђуприју наиђе Коларац баш кад и један аустријски генерал на коњу. Коларац штапом заустави коња рекавши:

- Ти си, господине, на коњу, а ја идем пешке, лакше ти је но мени, зато гледај те се уклони или терај по благу!

Та га је дрскост после стајала много мука и новца док се избавио из невоље, али против своје нарави није могао."

У Београд се вратио после женине смрти 1856, иако је у Панчеву био нека врста одборника у Магистрату, у својству вањског саветника. Имао је и аустријско држављанство.

Предосетивши да Турци морају убрзо заувек напустити Београд, Коларац је куповао имања на најпрометнијим местима, па и на онима које су Срби избегавали због близине Турака. Убрзо му се то веома исплатило. Постао је угледни грађанин, окружен пажњом. Ипак је, почетком 1878, био оптужен, без јасног разлога, за велеиздају. Било је то повезано са Тополском буном крајем 1877. Коларац није крио своје симпатије према Карађорђевићима. Требало је да одлежи на робији у Пожаревцу пет година, иако никаква кривица није доказана, нити ју је он признао. Како је 10. августа 1878. проглашена независност Србије, многи осуђеници су помиловани, па и Илија Коларац. "У затвор је Коларац отишао здрав и крепак, а вратио се болан и скрхан. Томе се не треба чудити јер је тада имао скоро осамдесет година и тешко је поднео оно кроза шта је још морао да прође."

Оног дана када је спроведен на суђење у Аранђеловац, 26. јануара 1878, предат је суду Коларчев тестамент. Умро је 6. октобра исте године у својој кући на Стамбол-капији.

Према тестаменту, који је родбина покушавала да обори, Коларчеву задужбину чине два главна фонда: Књижевни фонд Илије Милосављевића Коларца и Фонд за подизање српског универзитета. "Све имање своје завештавам на корист мог народа, и то на овај начин: да се из свега имања образује Фонд из кога ће се временом имати подићи српски универзитет. Универзитет има да се зове: Универзитет Илије М. Коларца основан сопственим трудом на корист свога народа. - Да се од готовине новца издвоји 10 000 дуката царских и да се даде моме књижевном фонду који већ постоји под именом: Књижевни фонд Илије М. Коларца.

- Ја желим да овај Фонд подмирује најпрече народне потребе у књижевности. Зато ће Одбор имати дужност и право да према потребама времена одређује који ће род књижевности и у којој мери потпомагати. - Из овог Фонда да се награђују добра књижевна дела не само Срба из данашње кнежевине него добра књижевна дела Срба из свију предела српских, но и то само дела писана ћирилицом. - Ја желим да ове моје наредбе остану непромењене док је Српства и Србије, и да не може ове моје наредбе

преиначити ни закон, ни власти државне, ни ма ко други." "Моје сахрањивање да буде обично... На споменику да се напише: Овде почивају Илија Милосављевић Коларац и супруга његова Синђелија... Они су целог свог века текли и чували да оставе спомен своме народу."

Још 1857. створен је први добротворни фонд - "Фонд за помињање оних који су изгинули за отаџбину", да не би пали у заборав они који су се у устанцима жртвовали за ослобођење Србије.

"За живота Илија М. Коларац учествује у оснивању још једне задужбине у оквиру Матице српске, чије седиште је до 1864. било у Пешти. Године 1861. у Новом Саду славила се стогодишњица Саве Текелије, бившег доживотног председника Матице српске. Том приликом је Светозар Милетић позвао присутне да помогну оснивање Правне академије у Новом Саду. Коларац се одмах одазвао том позиву прилажући 400 дуката за ту намену." До остварења Милетићеве замисли није дошло, средства су остала у Матици српској.

Фонд Задужбине Илије М. Коларца износио је: 9. октобра 1878. године 724 508,60 динара у злату; 1. октобра 1895 - 1 294 220,09 динара у злату.

Године 1927. Одбор Коларчеве задужбине донео је одлуку о подизању Коларчевог универзитета у Београду. Према овој одлуци, Коларчев универзитет би имао да се схвати "као установа која би држала средину између Државних и Народних универзитета."

Књижевни фонд је објављивао дела највећих научника и књижевника. У његовој библиотеци налазимо имена И. Андрића, М. Ђурића, Р. Димитријевића, М. Ибровца, М. Будимира, А. Белића, И. Секулић, В. Вучковића, В. Ђоровића, К. Тодоровића, И. Ђаје и др.

Коларчев универзитет је преживео ратове и револуцију, а недавно му је враћен статус задужбине. Имовина није враћена - поступак је у току. Опширније податке читалац ће наћи у делу Мире Софронијевић *Даривали су своје отачесћу*.

У поменутом делу дата је сажета али узбудљива биографија "подунавског Ротшилда", капетан-Мише Анастасијевића, рођеног 1803. у Поречу (данас Доњи Милановац), у скромној породици земљорадника Анастаса, који се узгред, као многи Подунавци, бавио и ситном трговином. Мати Ружа је умрла на порођају, а Анастас се убрзо оженио удовицом без деце Миљом, која је била добра помајка, а Миша њој до краја веран син. Једва је навршио три године кад је изгубио и оца, наследивши мали виноград, десетак јутара земље с кућом-плетаром и прескромним дућаном. Ратна срећа се током Карађорђевог устанка мењала, па је Миља са дететом не једном бежала преко Дунава. Година 1813. донела је велике невоље - ново избеглиштво и срећу у несрећи. Дечак и његова помајка су наилазили на добре људе. Са десет годи-

на Миша је био увелико писмен јер је у Поречу постојала школа. Кад се, после опште амнестије, вратио у Пореч, већ је могао да замењује несталог учитеља. Имао је шеснаест ђака, а сви су били од Мише старији и јачи. Писмени људи су у Србији били ретки, па је једанаестогодишњи дечак стекао углед. Турски ага узима Мишу за свог писара и добро га плаћа, али он, згађен турским зулумима, бежи у Пореч, жељан својих и помајке Миље. Ради као трговачки помоћник за знатно мању плату. Утом избија Други српски устанак: Пореч улаз у састав Београдског пашалука. Када је књаз Милош дошао у Подунавље, он именује своје чиновнике, а ови, сазнавши за способности младог Мише, постављају га за ђумрукцију на скели добровачкој: то је значило имати власт и везе са утицајним људима, пре свега са богатим трговцима. Напуштајући ту службу, данас бисмо рекли царинску, Миша Анастасијевић је већ имао 300 гроша уштећевине, па се могао латити трговине у којој су се испољавали његов дар, пронишљивост, смисао за организацију. После годину дана трговања, двадесетогодишњи Миша је један од богатих људи Србије, са капиталом од преко 6 000 гроша. Оженио се 1825. Христином, ћерком српског попа с оне стране Дунава, чији је брат Сима Урошевић, био један од секретара књаза Милоша, што је била значајна веза са правим и највећим трговцем у Србији, самим књазом. Миша Анастасијевић не ради више на мало него прелази на велетрговину, нарочито стоком и роговима, које извози у Аустрију. У Поречу зида нову двоспратну кућу, а као симбол пословног успеха на димњаке ставља јеленске рогове. Он који је као младић теглио, попут бурлака, лађе уз воду, постао је 1827. године старешина кормилара. Некако у то доба Аустријанци врше регулацију Дунава, што подиже водостај и изазива поплаве. Пореч се сели са истоименог острва на обалу: ново насеље је названо Милановац по старијем сину српског књаза.

Новим хаџишерифом 1833. године економске могућности Србије бивају знатно проширене, промет појачан, број становника у Подунављу повећан, а тиме и потребе за разноврсном робом, нарочито сољу. Миша Анастасијевић је именован за дунавског капетана, што је био чин врло угледан и омогућавао је богаћење. Сам Милош је дошао у Милановац, где је издао акт о именовану којим поверава Миши Анастасијевићу нову значајну дужност, која овога уводи у област дипломатије и међународног судства. Касније је капетан Миша добио чин мајора (књаз Михаило га тако титулише, а Матија Бан пише оглед *Живот мајора Мише Анастасијевића*) али се популарни Миша новим звањем није китио: био је довољно виђен као капетан.

Када је књаз Милош, који је својом деспотском владавином и монополем у трговини изазивао велико незадовољство, био отеран са престола и приморан да напусти Србију без игде ичега, капетан Миша му је позајмио за пут 400 дуката.

Стављајући родољубље, пријатељство и дарезљивост изнад дневне политике, Миша Анастасијевић се спретно укључивао у међународне трговинске послове, па је

убрзо постао свемоћни чинилац у трговини сољу на европском југоистоку: имао је искључиви монопол на извоз соли из кнежевина Влашке и Молдавије, као и монопол на увоз соли из Аустрије. Не без разлога говорило се о капетан-Мишиној "империји", "првој српској мултинационалној компанији", која је имала око 10 000 људи. Поседовао је 23 филијале у варошима на обалама Дунава и Саве, најмање 74 брода за превоз соли; том треба додати девет спахилука у Влашкој са масом обесправљених влашких сељака на тим велепоседима. Главна канцеларија "империје" била је у Букурешту, а управа у Београду.

Кримски рат је увећао могућности богаћења. Цене су скочиле, потреба за робом, особито сољу, порасла. Србијанске мршаве свиње, краве и козе продавале су се за дотад невиђене паре, а златни наполеон се виђао као никад раније. Сметње које су му две царевине, Аустрија и Турска, које су га сумњичиле и хтеле оборити, капетан-Миша је пребродио уз помоћ француске дипломатије.

Тешко је рећи колико је хектара поседовао овај српски Ротшилд и колико му је новца доносило девет спахилука. Зна се само да је у једном тренутку располагао сумом од милион и пет сто хиљада дуката, што је за оно доба била голема сума. Кад се нашла у кризи, кнежевина Молдавија узела је позајмицу (пет милиона деја) од капетан-Мише, уз камату од 10 и 12 процената. Удајући својих пет кћери за политички утицајне људе, капетан Миша је увећавао сопствену моћ. Поменимо само да је Јелена била удата за синовца Илије Гарашанина, а Персида за Јована Мариновића, председника српског сената, првог министра и посланика у Паризу; Сара је постала жена Ђорђа Карађорђевића, Вождовог унука, претендента на престо.

Као човек широке руке, Миша Анастасијевић је стицао велику популарност. До смрти је био председник Друштва за читалиште, које је издашно помагао: давао је, често и више него ико пре њега, добровољне прилоге за Народно позориште, за цркве, школе и сиромахе. Кад би се појавио у Милановцу, поручио би код терзија свим девојкама јелеке, невестама либадета, бабама шкуртељке. На свом спахилуку у Влашкој основао је две школе, за мушку и женску децу.

Не једном је потврђивао своју великодушност. Министар Илија Гарашанин дуговао је Миши Анастасијевићу око 10 000 дуката, које није био у стању да му врати, чак и ако би своју породичну кућу продао. Анастасијевић се на најнесебичнији начин одрекао сваког потраживања - опростио је дуг. Бечком банкарку Куртију опростио је дуг од 40 000 дуката. Може се навести више оваквих случајева. Често би помогао да се девојке без мираза добро удоме, даривајући их спремом и миразом од по стотину дуката.

Кад је дошао у сукоб са кнезом Александром Карађорђевићем, маштао је о замени једног Карађорђевића другим: зет му је био Ђорђе, Вождов унук. Зидатући

монументално здање на Великој пијаци, данашњем Студентском тргу, као да је зидао нови двор за новог српског владара. Кад су се та маштања изјаловила, и кад је као председник Светоандрејске скупштине доживео и горка искуства, Миша Анастасијевић је одлучио да напусти Србију. Дана 12. фебруара 1863. написао је писмо министру просвете у коме своје раскошно здање завештава своме отечеству. Кнез Михаило му је лично одговорио и обишао велелепно здање. Ту су смештене Велика школа, Гимназија, Министарство просвете, Народна библиотека и Музеј. Ту је одржана и Велика госпојинска скупштина у августу-септембру 1864. године.

За своја добра дела био је одликован: Таковским крстом другог реда, руским Орденом светог Станислава, турским, румунским и немачким ордењем.

У Влашкој и на путовањима по Европи, са својом породицом и свитом родбине, организовао је балове, позоришне представе, лов за племство и крунисане главе. Није се случајно за капетан-Мишу говорило: "Где год се појави, из њега је цурело злато." Кнез Михаило је рекао: "Да није било мајора Мише који се свуда јављао као Србин - богаташ, свакад просте руке, данас би мало ко и знао за Србију и српски народ..."

Умро је у осамдесет и другој години у свом дому у Букурешту 27. јануара 1885, а сахрањен је у Клежанима, највећем спахилуку, у цркви која је била његова задужбина.

"Још давне 1909. основан је Одбор који је имао задатак да се земни остаци великог добротвора српске просвете и културе Мише Анастасијевића пренесу у Београд. Од тада је протекло преко осамдесет година а капетан Миша и даље почива у земљотресом рунираној цркви у Клежанима, готово сасвим заборављен од 'свога отечества'."

Никола Спасић, београдски велетрговац, чије име још видимо на неким од најлепших београдских здања, завештао је сву своју имовину отаџбини, у добротворне и привредне сврхе. Умро је у јесу рата, 1916, и тад је његова имовина, постајући имовином српског народа, вредела скоро као и Нобелова задужбина.

Син Спасе Стојановића, београдског трговца, Никола Спасић, рођен је 1838, пореклом из јужне Србије, одакле су његови побегли, у тек ослобођени Београд, од турских зулума. Његов отац је рођен у збегу, око Лесковца: име Спаса дато му је да би се породица спасла од свих зала на опасном путу, јер устанак је био у јесу. Никола је од очевог имена створио и усталио презиме Спасић, никад не заборављајући одакле су му преци изнели живе главе. Без мајке је рано остао: браћу и сестре стекао је по оцу који се, као удовац, поново оженио. Учио је више заната, док се није везао за кожарски и опанчарски, као уносници од воскарског и лицитарског.

Желећи да се осамостали, мукотрпно радећи, успео је да уштеди 200 дуката, што није било довољно за отварање радње. Први и једини пут Никола Спасић тражи позајмицу, 500 дуката, од брата прве супруге, трговца Ђоке Јовановића, некадашњег повереника капетан-Мише Анастасијевића. Тако је 1865. у Васиној улици осванула нова кожарска радња Николе С. Спасића. Ђоки Јовановићу је остао доживотно захвалан; и кад је овај у послу пропао, Никола Спасић га је до краја верно помагао.

Посао је сјајно кренуо, зарада је била знатна, али је Никола после шест година среће у браку изгубио верну сарадницу, супругу Лепосаву, с којом није имао порода. Сав се посветио раду. Осим опанчарског заната, привлачила га је трговина платном, које се ткало у сеоским домаћинствима, као и прерађеном кожом. Куповао је на хиљаде рифова платна, не само по Србији него и у Бачкој и Банату, данима путујући излоканим путевима. Знао је да се одриче, да штеди у свим околностима, али пре свега на себи. Своје кочијаше је добро хранио и вином појио, а сам би на колима јео само лепињу и пио воду, не залазећи у механе као остали трговци. Није хтео ни да троши ни да дангуби. Од својих начела није одустајао: зарада је била минимална, а промет огроман, јер је успевао да задобије поверење купаца; водио је рачуна и о њиховим интересима. Путовао је до Хамбурга и Антверпена, био задивљен количином, квалитетом и разноврсношћу робе, али јужњачки опрезан и штедљив, није се упуштао у веће послове. Довољне су му биле иностране поруцбине из Земуна и Осека. Живео је повучено, вазда у послу, скромно, без луксуза који је продирао у трговачке куће. У чаршији је уживао велики углед као мудар и поштен човек.

Морао је поново да се ожени: његова изабраница била је Станка - Џаја Спасић, с којом је годинама складно живео. Са њом је стекао огромно богатство и саградио породичну кућу у Кнез-Михаиловој улици 33, једну од најлепших у Београду. Све је било поручено у Бечу, и столарија и стилски намештај. Рођени естет, тај штедљиви човек је целог века куповао драгоцене ствари. Београдски јувелири када би добили нову робу из Беча, прво би изузетне примерке понудили Николи Спасићу.

У српско-турском рату 1876. учествује као редов коњаник. У другом рату држава га ослобађа униформе, јер јој је био потребан као војни лиферант: српској војсци је испоручио 25 000 пари опанака. Кад је влада Србије запала у тешкоће, јер јој нико из иностранства не хтеде дати зајам, Никола Спасић откупљује део српског државног дуга, чиме је немало помогао привредни развој земље.

Није волео лако зарађен новац. Никада се није судио. Своју робу је продавао само за готово, по вазда умереним ценама. Схватајући важност модерног банкарства, Никола Спасић је био председник Берзе, председник Прометне банке и члан Управног одбора Народне банке.

Уколико се више богатио, утолико је мање заборављао сиротињу. Београд је био пун бедне деце, чији су родитељи ишли у надницу од изласка до заласка Сунца. Жалећи што су та, често гладна, деца препуштена улици, постао је један од оснивача и донатора Друштва дејчјих склоништа. У дворишту Палилулске основне школе подигао је зграду за "ђачко склониште", осигуравајући годишњу новчану помоћ, као и награде истакнутим ученицима. Држао се гесла: "Не мораш све потрошити што данас зарадиш. Остави нешто и на страну. Нека се нађе злу не требало. Нико не зна шта носи дан, а шта ноћ."

Под сам крај века, кад је напустио рад у својој радњи, опседнут је мислима о завештању своје велике имовине. Неослобођене јужне српске крајеве, одакле му је дед избегао, никад не заборавља, иако никад у њима није био. Кришом од Турака, стално шаље помоћ српском народу који се још мучио у ропству. Прво црквено звоно, симбол слободе, у Призрен је кришом послао Никола Спасић. И у друге вароши српског југа слао је, тајним везама, не само звона него, уз новчану помоћ, свештеничке одежде, црквене књиге, крстове и свете сасуде. Старосрбијанци, који долазе повремено у Београд, уживају разумевање и подршку Николе Спасића и његовог круга. Организује се велики рад за ослобођење Јужне Србије и Македоније. Године 1902. основан је и Главни одбор четничке организације, у коме је и Никола Спасић, уз Луку Ђеловића, др Милорада Гођевића и друге. Одбор се састајао најчешће у кући Луке Ђеловића Требињца. Прва чета, добро опремљена, кренула је на југ средином априла 1904. Никола Спасић је био сујевieran човек: упорно је захтевао да та чета не креће у уторак, јер се у уторак ништа не почиње. Сви су му се смејали. Међутим, чета је заиста цела изгинула, на челу са својим војводом Алексом Алексићем, у првој бици једног уторника. После ове несреће Никола Спасић се повукао из политике.

Балкански рат 1912. испуњава га надом у ослобођење јужних српских крајева. По наговору своје супруге Анастасије-Наке Спасић, организује помоћну болницу, у згради Управе монопола, где је данас Филолошки факултет, коју је снабдео лековима, храном и инвентаром, а лично је позвао и плаћао једног тада познатог лекара из Немачке. Спасићева жена, која је окупила супруге и кћери виђених Београђана, била је главна болничарка. У Спасићевој кући спремао се храна за болницу. Он је свакодневно облазио рањенике, очински се бринући за свакога. Излечене је испраћао и обасипао навчаном и другом помоћи. Благодарност рањеника и њихових родитеља примао је с великом nelaгодношћу, јер је сматрао да није ништа нарочито учинио, осим што је обављао своју природну дужност. После рата је сав болнички инвентар поклатио српском Црвеном крсту. Јавно мњење је тражило да се Никола Спасић одликује. Он је то одлучно одбио.

Анастасија - Нака Спасић, кћи трговца и почасног конзула Србије у Оршави, утицала је на мужа да постане један од највећих српских добротвора. Кад је избио

Први светски рат, Анастасија је рекла мужу: "Спасићу, немаш у војсци ни сина ни брата, добро би било да некако помогнеш толиким унесрећеним војницима." Зато се Никола Спасић, већ 24. августа 1915, обраћа министру просвете и црквених послова: "На овом што још увек живим и што моје имање опет гледам захвалан сам прво Богу, па иза Бога одмах српској војсци. Зато хоћу српској војсци да захвалим, на нашем спасењу и на нашој слави коју нам је донела, на тај начин што одмах предајем своје имање у Београду на углу Кнез-Михаилове и Вука Караџића број 37 као своју задужбину, као свој прилог Српском народном инвалидском фонду 'Свети Ђорђе'."

Кад је дошло до голготе 1915, и Никола Спасић се повлачи. Умире на Крфу 28. новембра 1916. Супруга ће га пренети у отацбину 1923, и сахранити у цркви на Топчидерском гробљу коју је некада подигао као своју задужбину.

Сву своју имовину наменио је српском народу. Супрузи је осигурао добру пензију и, доживотно, породичну кућу. Кад су је пријатељи и адвокати наговарали да тражи своја права по закону, та племенита, мудра и хумана жена је одговорила: "Спасићева жеља је закон за цео свет, па зар може да не буде и за његову удовицу?"

Из тестаментa Николе Спасића можемо поменути само фрагменте:

"Кад буде подигнут храм Св. Саве на Врачару да се купи највеће звоно и тој цркви поклони као мој дар... да се подигне болница на општинском земљишту за болести које одреди Санитет, а кад буде готова да се преда Општини београдској... (То је и сад Градска болница под Звездаром.) Да се подигну још две болнице, где је најпотребније, као и један дом за изнемогле и сироте грађане... Сву моју покретност, као хартије од вредности и готовину, и непокретности остављам за Опште привредне циљеве..." Било је много и непокретне имовине и вредносних папира, акција. Непокретну имовину су сачињавале три велике Спасићеве куће у Београду, у Ул. Кнез-Михаиловој бр. 19, 33 и 47, у којима је било за издавање 36 дућана, 46 великих и мањих станова и две канцеларије.

Градска болница у Београду, у народу позната као Спасићева болница, свечано је освешћена и предата Београдској општини 15. септембра 1935, а прве пацијенте примила је 11. децембра исте године. Исте године је освешћена и отворена за пријем болесника и Болница у Куманову. Болница у Крупњу је заршена 1936, а Дом за сироте и изнемогле грађане у Књажевцу примио је прве штићенике у јулу 1935. Зграда у Кнез-Михаиловој 47, започета 1929, завршена је и издата 31. децембра 1930. Тиме су приходи задужбине повећани. Приступило се надоградњи и проширивању осталих зграда, пре свега оне у Кнез-Михаиловој бр. 19 и другог дела према Обилићевом венцу бр. 17.

Испуњавајући Спасићеве завете о унапређивању српске привреде, задужбина је дејствовала у десет праваца: оснивање покретних домаћичких школа; приређивање

једне сталне покретне пољопривредне изложбе сваке године; заснивање сортиментних воћњака; сађење винограда стоним сортним грођем; мере за побољшање израде разних врста сирева и кајмака; грађење сило-јама за укишљавање сточне хране и ђубришта за ваљано неговање стајског ђубрета; приређивање течајева за разумно и напредно пчеларство; приређивање течајева за производњу раног и позног поврћа и воћа; помагање српског привредног друштва "Привредник"; издавање "Привредног летописа Задужбине Николе Спасића".

Како је све ово у појединостима спровођено речено је у поменутој и овде коришћеној књизи Мире Софронијевић, која на крају поставља питање: "А како ми данас извршавамо тестамент великог добротвора Николе Спасића?" Догодио се апсурд: национализовано је оно што је дато нацији!

Највећи добротвор Београдског универзитета Лука Ђеловић - Требињац, рођен је на дан Св. Луке 1854. у селу Придворици код Требиња. Умро је у Београду 15. августа 1929. Универзитет је, по тестаменту, једини покојников наследник.

Лука је у Београд приспео 1872, као осамнаестогодишњак, немајући баш ништа. Помоћ је затражио од архимандрита Нићифора Дучића, родом из Херцеговине, који га препоручује једној галантеријској радњи. Лука ослушкује збивања у своме завичају и на глас Невесињске пушке, то јест Босанско-херцеговачког устанка 1875, лети у своју Херцеговину као добровољац и укључује се у одред Ђоке Влајковића. Бива лакше рањен, али од борбе не одустаје. А кад је и Србија ушла у рат са Турцима 1876, Лука се са другим добровољцима враћа у Београд да би учествовао у оба српско-турска рата.

Сазревши у ратовању, почиње да се самостално бави трговином од 1878, ослањајући се на своје земљаке. Трује житом, шљивом, стоком, храном уопште. Без школе и без искуства, али природно бистар и надарен упоран, Лука успева и напредује. У двадесетосмој години он је већ угледни београдски трговац. Постаје члан Задужбинског савета при Министарству просвете, што је остао до смрти. Један је од оснивача, а затим и доживотни председник Београдске задруге, намењене малим и средњим трговцима, занатлијама и чиновницима, за штедњу и међусобно помагање, да би се избегле замке зеленаша. Касније ће Београдска задруга имати филијале у Скопљу и Задру. Хонорар Лука Ђеловић није примао али га је улагао у хипотекарну банку, да би пред смрт наредио да се једна половина искористи као помоћ за домове слепих у Земуну и Инђији, а друга је дата Одбору госпођа за заштиту слепих девојака у Београду. Овај Ђеловићев пример деловао је заразно.

Схватао је колики је значај банака за привредни развој земље: за члана Управног одбора Народне банке Србије изабран је 1912. Кад је букнуо светски рат, Народна банка Србије се сели у Крушевац, да би се касније евакуисала у Солун, па у

Марсељ. На целом путу трезор прати Лука Ђеловић са Ђорђем Вајфертом и Марком Стојановићем, који су такође били добротвори Универзитета у Београду. Трезор Народне банке Србије и имовина Београдске задруге враћени су у Београд 1919, у пратњи Луке Ђеловића и осталих чланова Управног одбора.

Лука Ђеловић се много заузимао за уређење и улепшавање Београда. Породичну кућу је подигао у Ул. Краљевића Марка бр. 1 и цео тај запуштени крај, Савамалу, преобразио је учествујући у изградњи хотела "Бристол" и палата Београдске задруге и Берзе. На свом имању је подигао и Београду даровао парк у Карађорђевој улици према Железничкој станици, данас умањен и недовољно негован.

И Луку је узбуђивало стање у Јужној Србији, односно Македонији, где су дејствовале бугарске комите. Он је један од најјутицајнијих у Главном одбору четничке организације, који се састајао у његовој кући. Шкрт кад је сам у питању, великодушан је према другима, а особито ако је реч о националном интересу: за ослобађање српског југа давао је по 50 000 динара годишње. "Иако нешколован и једва писмен, Лука Ђеловић непогрешиво схвата да се на обалама Вардара не решава само судбина Јужне Србије и Македоније већ и судбина његове Херцеговине, па и свет Српства."

С великом надом посматра великошколску омладину и студенте Београдског универзитета. Јасно му је да Србија нема перспективе ако не створи довољно интелигенције: веровао је да је наука темељ будућности. Сам је искусио колико је спутан јер нема довољно образовања. Тиштале су га празнине у знањима и култури, због којих је често морао да буде повучен из културних и политичких збивања. Школовање је било његова опсесија. Ако он није могао да се школује, треба створити услове за нове нараштаје. Зато већ 1911. саставља свој први тестамент у коме сву своју имовину оставља Универзитету у Београду. Тад је имао преко педесет милиона динара.

Чим се завршио Први светски рат, прослављање Светог Саве је обележавано и наградама које је Лука Ђеловић давао за најбоље темате из области које се изучавају на Универзитету. Године 1927, на дан Светог Саве, основао је и Фонд у корист Академског певачког друштва "Обилић", које је основано још 1884, и које је Лука од самог настанка здушно помагао. Дружио се с младим студентима-певачима, који су му долазили у дом, а за славу су му обавезно, уз честитке, певали омиљену песму *Хеј, шрубачу, с бојне Дрине...*

Лично је био прескроман. Себи није угађао, нити је имао ствари од вредности. Не без разлога упоређиван је, као контраст, са Јованом Дучићем: "Из Требиња су пореклом два знаменита али толико различита Београђанина, Лука Ђеловић и Јован Дучић. Обојици су се често обраћали младићи из родног краја који су тек приспели у Београд. Обојица су их примали, али сваки на свој начин. Дучић их је примао врло

љубазно, али им је одмах уручивао повратну карту за Херцеговину, јер је био свестан да је у та кризна времена романтика могућа још само у поезији. Лука Ђеловић, међутим, који у своме животу можда никада и није размишљао о романтици, прихватио је те младиће и налазио им посао у београдским трговинама исто онако као што су и њему помогли земљаци при првом сусрету са Београдом."

Највећи добротвор Београдског универзитета умро је 15. августа 1929, оставивши Тестамент и Основно писмо о оснивању Задужбине Луке Ђеловића Требињца. Покојник захваљује "Богу и свим добрим пријатељима који му помогоше да стекне своје имање у Србији која га је примила за свог грађанина. Уверен да наука и привредни рад уз неговање младог нараштаја најбоље обезбеђују културну и политичку будућност народа", он сву своју имовину завештава Универзитету, с тим да Задужбином управљају ректор, проректор, декани и продекани свих факултета Београдског универзитета. Још за живота је предао своје имање у Јаворској улици бр. 7 и 9, а све остало улази у фонд Задужбине после оставиочеве смрти. То остало су чинили: двоспратна кућа у Ул. Краљевића Марка бр. 1, која има 4 стана и 4 дућана у партеру; палата на углу ул. Карађорђево бр. 65 и Загребачке бр. 1, у којој су 24 стана са три лифта и 6 дућана са 3 теретна лифта; палата дуж целе Загребачке улице у коју улазе бројеви 3, 5, 7, и 9 и Босанске (данас Гаврила Принципа) ул. бр. 16. Ова зграда има 31 стан и 7 дућана са 4 теретна лифта.

Те некретнине су 1930. године доносиле месечно приход од 260 000 ондашњих динара. (У то доба је плата редовног професора, министра или генерала износила 5 000 динара.)

Задужбина је финансирала штампање многих научних студија, међународних конгреса и симпозијума, студијских боравка наставника у светским и домаћим библиотекама, институтима и архивама. Током 1931. у састав Задужбине ушла је и кућа у Добрињској ул. бр. 2 (данас Андрићев венац). Исте године су исплаћени легати за фондове српских основних школа у Требињу, Бањој Луци и у манастиру Дужи. Следећих година дата је помоћ Геолошком институту Универзитета за сређивање велике збирке мезозојских корала из Источне Србије; осим редовних Светосавских награда, дате су награде студентима свих факултета, као и награде за најбоље положен дипломски испит између две прославе; Минеролошко-метрографском заводу купљен је специјални микроскоп за рад у лабораторији; Зоотехничком институту Пољопривредно-шумарског факултета купљена је фотокамера за фотомикроскопска снимања; Скопском факултету дато је 10 000 динара за штампање факултетског годишњака; Универзитетској библиотеци додељено је 40 000 динара за претплату на листове и часописе; Биолошкој станици Вардарске обнове у Охриду дато је 20 000 динара за набавку инструмената. И тако даље.

После Другог светског рата огромно здање у Загребачкој улици претворено је у студентски дом "Милован Ђилас", касније "14. децембар"... Година 1970-1971. Београдски универзитет је заменио поменуте непокретности за неколико усељивих станова "нимало не хајући за вољу оставиоце, као ни за помоћ коју су од њих несумњиво добијале наука и култура". Мање битни догађаји из живота Универзитета су се памтили - овај преокрет су наставници Београдског универзитета једва регистровани. "И тако име Луке Ђеловића Требињца, његов допринос развоју универзитетске науке, као и све одредбе његовог тестаментa, полако падају у заборав."

Животи и дела других задужбинара и донатора такође су занимљиви, узбудљиви и поучни. Шира обавештења, не сва, читалац ће наћи у овде коришћеном делу Мире Софронијевић.

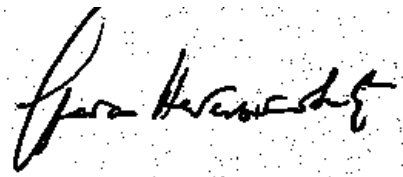
Шта је изникло на гробљу задужбина? Држава је после Другог светског рата преузела све обавезе - од стипендирања студената, финансирања научног рада до обнове и заштите манастира и других историјских споменика. Не треба порицати ни тај рад, јер је урађено много; али би кудикамо боље и честитије било да су задужбине сачуване и да се традиција задужбинарства, ктиторства и донаторства није прекинула.

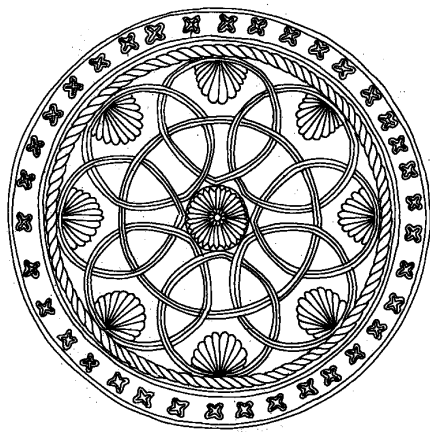
Посебно разматрање заслужују задужбине створене после смрти великих савремених писаца, за неговање успомене на њих: Иве Андрића, Милоша Црњанског, Десанке Максимовић, а уз њих - Вукове задужбине, која је развила врло значајну делатност. Задужбинарство и ктиторство у дијаспори такође је све већа и све значајнија тема. Премало рекосмо о задужбинарству Срба у западним српским земљама, све до Трста, па у Мостару, Сарајеву и Бањој Луци, а ништа не казасмо о задужбинама Срба муслимана. Посебна су тема градитељи мостова: од Душановог у Скопљу, преко Соколовићевог у Вишеграду, до Павловића ћуприје на Дрини.

Данас је помодно говорити о спонзорима. Има их у свету. Има их и код нас. Наша предузећа, а сад и приватници, помажу многе манифестације у науци и култури, у књижевности и уметности. Ко финансира Дисово пролеће у Чачку? Делимично Република и Град, а све више локални предузетници. Ко је подигао нови конак у Студеници? У највећој кризи, материјал и средства су поклонила предузећа Србије. Ко омогућава две манифестације у Трстенку - Јефимијине дане поезије и Дане српске прозе? Уз симболичну помоћ Републике, сам град Трстеник са својим предузећима, пре свега Електродистрибуцијом. Како је, усред кризе, могућа она величанствена манифестација, ехо "Ресавске школе", у манастиру Манасија и градињу Деспотовцу? Просвећени председник општине, човек добре воље, све усклађује: Државу и Цркву, приватни и друштвени сектор, локалне снаге са онима из Српске академије и Универзитета. Могли бисмо тако набрајати још много примера солидарности и разумевања кад су посреду збивања у савременој српској култури.

Све, наравно, зависи од људи, а у Србији је немало просвећених личности на челу градова, установа и предузећа. Велико је њихово разумевање и племенита им је жеља да помогну. Како би скромни и небогати манастири као Велуће и Наупара дошли до нових конака? Како би се Каленић темељно обновио? Без помоћи предузећа и појединаца ништа не би било. Један просвећени директор као Божидар Петровић, који је на челу Електродистрибуције у Трстенику, може много да учини и учинио је. Не моле се случајно за њега монахиње и игуманије околних манастира. Тај, мени најближи, пример није усамљен.

Ма колико све то још недовољно било, појава је узбудљива, јер сведочи да дух приложништва и донаторства, ктиторства и задужбинарства у српском народу још живи. И уколико нам је теже, тај дух је утолико живљи.

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Jovan Petrović", is centered on the page. The signature is written in a cursive, flowing style with some ink bleed-through from the reverse side of the paper.

ПОМЕНИК

ЗАСЛУЖНИХ ЛИЧНОСТИ, ПРЕДУЗЕЋА И УСТАНОВА НА ОБНОВИ МАНАСТИРА КАЛЕНИЋ 1991-1997. ГОДИНЕ

СВЕТИ АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
ДОДЕЉУЈЕ ЗА ИЗУЗЕТАН ДОПРИНОС НА ОБНОВИ МАНАСТИРА
ОРДЕН "СВЕТОГ САВЕ"

Живојину Ракићу, из Крушевца, дипломираном правнику

ЊЕГОВО ПРЕОСВЕШТЕНСТВО ЕПИСКОП ШУМАДИЈСКИ
ГОСПОДИН ДР САВА ЗА ДОПРИНОС НА ОБНОВИ МАНАСТИРА
ДОДЕЉУЈЕ ГРАМАТУ

Др Нади Поповић-Перишић, министру за културу Републике Србије
Мр Живадину Јовановићу, пом. министра за иностране послове СР Југославије
Драгану Драгојловићу, министру вера Републике Србије
Радомиру Бегенишићу, помоћнику министра за културу Републике Србије
Николи Лазаревићу, из Бора, директору кланице "Полет"
Др Слободану Унковићу, из Београда, амбасадору СРЈ у НР Кини
Радомиру Ђорђевићу, из Рековца, управнику поште
Божидару Петровићу, из Трстеника, директору Електродистрибуције
Животију Јовановићу, из Јагодине, директору Електродистрибуције
Милану Витићу, директору Пољопривредно-ветеринарске школе у Рековцу
Александру Деспотовићу, помоћнику генералног директора ЈП ПТТ "Србија"
Душану Цветковићу, директору Фабрике каблова "Проводници Рековац"
Љубиши Жуњићу, из Рековца, на привременом раду у Аустралији
Др Томиславу Миловановићу, из Параћина
Мирославу Симићу, из Рековца, службенику Библиотеке у Рековцу
Станимиру Чеперковићу, из Врњачке Бање, власнику СЗР "Интер-клима"
Др Стојану Јевтићу, из Београда, директору Института "Србија"

Слободану Мркићу, из Рабоновца, РЈ "Инос Поморавка" у Рековцу
Миловану Спасићу, из Београда, благајнику Завичајног клуба Левчана у Београду
Зорану Додићу, аутопревознику из Милутовца
Драгославу Николићу, из Калудре, пољопривреднику
Скупштини општине Рековац
"Војвођанској банци" из Новог Сада
ЕПС - ЈП "Електросрбији" Краљево
ЈП "Србија Шуме" Београд
ЈП ПТТ "Србија" Београд
Електродистрибуцији из Јагодине
Електродистрибуцији из Трстеника
Фабрици каблова "Проводници Рековац" из Рековца
Фабрици цемента "Нови Поповац" из Поповца
Завичајном клубу Левчана у Београду
ПП "Бели бор", из Врњачке Бање, власништво Драгоја Радовановића
ДД "Хемпро" из Шида
"Поштанској штедионици" из Београда
СТР "Електра" из Јагодине
Управном одбору за обнову манастира Каленић
Институту за истраживање у пољопривреди "Србија" Београд
Туристичкој организацији општине Рековац
Штампарији "Руипринт" Александровац, власника Радета Величковића
Јавном комуналном предузећу "Мермер" из Рековца
Републичком заводу за заштиту споменика културе - Београд

ЊЕГОВО ПРЕОСВЕШТЕНСТВО ЕПИСКОП ШУМАДИЈСКИ
ГОСПОДИН ДР САВА ЗА ДОПРИНОС НА УРЕЂЕЊУ КАПЕЛЕ
ДОДЕЉУЈЕ ПРИЗНАЊЕ

Зорану Вуловићу из Рековца, власнику предузећа "Дуга" из Рековца
Ксенији Ранковић из Краљева, пом. директора ЕПС-ЈП "Електросрбија"
Мирослави Аврамовић из Деспотовца, власници "Ресавске банке"
Миријани Недельковић из Београда, дипл. инж. хемије
Милашину Павловићу из Секурича
Удружењу Левчана из Аустралије

РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ ДОДЕЉУЈЕ
КЊИГУ ЗА УСПЕШНУ САРАДЊУ НА ОБНОВИ МАНАСТИРА

Радомиру Ђорђевићу, из Рековца
Живојину Ракићу, из Крушевца
Божидару Петровићу, из Трстеника

ИГУМАНИЈА МАРИЈАМИЈА ДАРУЈЕ
ПРИЗНАЊЕ "КРСТ СА ПОЛИЈЕЛЕЈА"

Мирослави Аврамовић, из Деспотовца, власници "Ресавске банке"
Миловану Квргићу, директору "Привредне банке" у Београду
Николи Лазаревићу, из Бора, директору кланице "Полет" у Бору
Драгојлу Бажалцу, из Краљева, дипломираном економисти
Радомиру Ђорђевићу, из Рековца, управнику поште у Рековцу
Животију Јовановићу, из Јагодине, директору Електродистрибуције
Зорану Крстићу, из Јагодине
Небојши Михајловићу, из Јагодине
Божидару Петровићу, из Трстеника, директору Електродистрибуције
Јеврему Поповићу, из Београда, власнику ливнице "Поповић"
Живојину Ракићу, из Крушевца, дипломираном правнику у пензији
Ксенији Ранковић, из Краљева, помоћнику директора ЕПС-ЈП "Електросрбија"
Јовану Стојановићу, из Јагодине, директору Угоститељског предузећа "Палас"
Јовану Цветковићу, из Драгоцвета, директору З.З. "Сава Цветковић"
Синиши Темеринском, архитекти Републичког завода

ИГУМАНИЈА МАРИЈАМИЈА,
У ИМЕ СЕСТРИНСТВА И МОНАХА САВЕ,
ПОКЛАЊА КЊИГУ У ЗНАК ЗАХВАЛНОСТИ

Живораду Вујичићу, из Београда, генералу ВЈ
Живомиру Смиљковићу, из Крагујевца, генералу ВЈ
Др Божину Влашковићу, председнику Извршног одбора СО Рековац
Слободану Милосављевићу, директору Дирекције, "Телеком Србија"

Милану Влаисављевићу, из Београда, "Поштанска штедионица" Београд
Радоју Благојевићу, из Крагујевца, потпуковнику ВЈ
Зорану Митровићу, из Јагодине, директору РЈ ПТТ "Јагодина"
Споменки Шарац, "Хемпро" Шид
Емилији Пејовић, археологу у Републичком заводу за заштиту споменика
Бративоју Марковићу, из Белушића, секретару Културно-просветне заједнице
Радету Величковићу, из Александровца, власнику штампарије "Руипринт"
Вукојици Шмигићу, из Ђуприје, директору Водопривредног предузећа
Марији Радан-Јовин, архитекти Републичког завода
Славомиру Анђелковићу, из Рековца, директору библиотеке "Рибњикар"
Радовану Ђатићу, руководиоцу погона Електродистрибуције у Рековцу
Миловану Петровићу, из Рековца, директору ЈПК "Мермер"
Љљани Антић, из Драгова, власници ТП "Слава"
Миладину Чорбићу, из Крагујевца, власнику СЗР "Керамика"
Мирославу Мојсиловићу, из Драгова
Миладину Пантићу, из Рековца
Лели Јоцић, из Варварина
Милану Пантићу, из Јагодине, новинару
Милораду Мишковићу, из Крушевца, директору "Делта банке" у Крушевцу
Милети Лалевићу, из Варварина, власнику ПТП "Миал" у Варварину
Радоју Поповићу, из Трстеника, инжењеру у Електродистрибуцији Трстеник
Петру Петровићу, из Рековца
Тодору Радовановићу, из Шљивице
Живојину Ђатићу, из Крушевца, власнику ПП "Спектар"
Славољубу Петровићу, из Крушевца
Драгану Тодоровићу, из Шанца
Јелени Станковић, из Крушевца
Радету Алексићу, из Јагодине, власнику "Алекс комерца"
Томиславу Живковићу, из Појата, власнику "Липа сила"
Владиславу Томовићу, из Трстеника, власнику ПП "Нови украс"
Душану Лекићу, из Трмчара
Драгану Обрадовићу, из Каленићког Прњавора
Радомиру Антонијевићу, из Каленићког Прњавора

ИГУМАНИЈА МАРИЈАМИЈА ДАРУЈЕ НА СТАРАЊЕ
ПО ЈЕДНО ПОСАЂЕНО ДРВО У ПОРТИ МАНАСТИРА

Мирослави Аврамовић, из Деспотовца, власници "Ресавске банке"
Божидару Петровићу, из Трстеника, директору Електродистрибуције
Николи Лазаревићу, из Бора, директору кланице "Полет" у Бору
Топлици и Нади Недельковић, из Београда
Др Томиславу Миловановићу, из Параћина
Радомиру Ђорђевићу, из Рековца, управнику поште у Рековцу
Живојину Ракићу, из Крушевца, дипломираном правнику у пензији
Мирославу Симићу, из Рековца, службенику библиотеке "Рибникар"
Милану Родићу, из Београда, генералном директору ЈП "Србија шуме"
Синиши Темеринском, архитекти Републичког завода

ОДБОР ЗА ОБНОВУ МАНАСТИРА
ПОКЛАЊА УМЕТНИЧКУ СЛИКУ

Његовом пресвештенству епископу шумадијском др Сави Вуковићу
Владимиру Јовановићу, из Јагодине, начелнику Поморавског округа
Топлици Недельковићу, из Београда, директору "Енергогаса"
Милану Миленковићу, из Крушевца, директору "Крушевац пута"
Драгану Драгојловићу, министру вера у Влади Републике Србије

СКУПШТИНА ОПШТИНЕ РЕКОВАЦ
ПОКЛАЊА КЊИГУ У ЗНАК ЗАХВАЛНОСТИ

Славомиру Симићу, из Рековца
Боривоју Антонијевићу, из Рековца, власнику ПП "Александарпродукт"
Бранивоју Анђелићу, из Рековца, директору ДД "Левач"
Мирославу Вишњићу, из Рековца, руководиоцу "Југобанке" у Рековцу
Драгославу Мркићу, из Јагодине, правнику у пензији
Малиши Миленковићу, из Јагодине, архитекти
Радославу Јевтићу, из Белушића
Драгиши Милосављевићу, из Белушића, наставнику ОШ "Душан Поповић"

Милоју Митровићу, из Аранђеловца, свештенику
Велибору Васићу, из Превешта
Драгиши Бабићу, из Калсничког Прњавора
Милану Михајловићу, из Шљивице
Драгославу Веселиновићу, из Лепојевећа
Душану Тодосијевићу, из Белушића, директору "Полета"

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА "РИБНИКАР" ИЗ РЕКОВЦА
ЗА ДОПРИНОС НА ОБНОВИ МАНАСТИРСКЕ БИБЛИОТЕКЕ
ДАРУЈЕ КЊИГУ

Момчилу Марковићу, из Драгова
Мирољубу Мојсиловићу, из Драгова
Животи Марковићу, из Крагујевца, свештенику
Драгославу Цветковићу, из Опарића, свештенику
Радосаву Мијатовићу, из Јагодине, свештенику
Проф. Миловану Арсићу, из Београда, академском сликару
Предрагу Галовићу, из Крагујевца, директору "Југобанке"
Живораду Јовановићу, из Крагујевца
Живану Антонијевићу из Деспотовца
Жарку Јовановићу, из Крагујевца

ПРИЛОЖНИЦИ КОЈИ СУ ПОМОГЛИ ОБНОВУ СВЕТИЊЕ,
ЗА УГЛЕД БУДУЋИМ НАРАШТАЈИМА

Адамовић Николина, Београд
Аксентијевић Милан, Нови Београд
Аксентијевић Милован, Нови Београд
Аксентијевић Мира, Нови Београд
Алексић Јован, Секурич (Аустралија)
Алексић М. Небојша, Београд
Алексић Миладин, Секурич (Аустралија)
Алексић Милија, Секурич (Аустралија)
Алексић Мирослав, Јагодина
Алексић Раде, Јагодина
Андрејевић Милан, Београд
Андрејевић Томислав, Крушевац
Андрејић Милибор, Крушевац
Андрејић Милутин, Жупањевац
Андријевић Тома, Крушевац
Антић Љиљана, Драгово
Антић Славомир, Драгово
Антић Зоран, Белушић
Антић Зоран, Београд
Антић Зоран, Доња Омашница
Антонијевић Антоније Тона, Београд
Антонијевић Живан, Јагодина
Антонијевић Боривоје, Рековац
Антонијевић Бошко, Драгово
Антонијевић Драгутин, Каленићки Прњавор
Антонијевић Драган, Нови Београд
Антонијевић Милорад, Лепојевић
Антонијевић Милован, ђакон, Крагујевац
Антонијевић Радомир, Каленићки Прњавор
Анђелић Живота, Рековац
Анђелић Бранивоје, Рековац
Анђелић Делимир, Београд
Анђелић Ненад, Рековац
Анђелковић Милован, Драгово
Анђелковић Славомир, Рековац
Анђелковић Станоје, Драгово

Анђелковић Зорица, Рековац
Арсенијевић М. Сава, свештеник, Крагујевац
Арсид Иван, Београд
Арсид Милован, Београд
Арсид Љуба, Милутовац
Арсид Љубиша, Драгово (Швајцарска)
Арсид В. Милашин, Драгово
Аврамовић Мирослава, Деспотовац
Бабић Драгиша, Каленићки Прњавор
Бажалац Драгојло, Краљево
Бегенишић Радомир, Београд
Беленцан Весна, Београд
Беленцан Владан, Београд
Бетулић Слободан Бетула, Београд
Благојевић Живорад, Главинци
Благојевић Д. Милан, свештеник, Крагујевац
Благојевић Милан, Брајковац код Крагујевца
Благојевић Радоје, Крагујевац
Благојевић Слободан, Нови Београд
Бобетић Владимир, Београд
Бонцић Милослав, Александровац
Борисов В. Драган, Рековац
Божанић Марија, Борча
Божилев Зоран, Рековац
Божид Милан, Медвеђа
Божид Павле, Београд
Брадић Зоран, Пољна
Брајковић Ангелина, Београд
Брајовић Раде, Београд
Брашић Живота, Опарић
Брашић Зоран, Опарић
Брашић Милан, Београд
Брашић Милован, Железник
Брашић Христивоје, Београд
Брковић Радивоје, Краљево
Брновић Саша, Подгорица
Булатовић Анка, Београд
Бура Лазар, Београд
Бушетић Живадин, Рековац

Бушетић Слободан, Рековац
Варагић-Саичић Биљана, Београд
Васиљевић Милорад, Нови Београд
Васић Живадин, Превешт
Васић Драган, Белушић
Васић Драгослав, Београд
Васић Миодраг, Београд
Васић Слободан, Београд
Васић Велибор, Превешт
Васовић Рајко, Крушевац
Величковић Љубиша, Земун
Величковић Раде, Александровац
Вельковић Душан, Доњи Крчин
Вельковић Раде, Сталаћ
Веселиновић Александар, Лепојевић
Веселиновић Драгослав, Лепојевић
Веселиновић Милутин, Лепојевић
Веселиновић Предраг, Београд
Весин Милош, свештеник, Нови Сад
Весић Павле, Нови Београд
Весић Станија, Рековац
Видаковић Љубиша, Београд
Видаковић Срећко, Београд
Вилотијевић Младен, Београд
Вилотијевић Виктор, Београд
Витић Милан, Белушић
Вишњић Мирослав, Рековац
Влаховић Александар, Сопот
Влаховић Ангелина, Београд
Влаисављевић Милан, Београд
Влашковић Аксенија, Трстеник
Влашковић Божин, Рековац
Влашковић Миомир, Земун
Врањанац Радојица, Пепељевац, Крушевац
Вујичић Жарко, Драгово
Вуканац Светлана, Рума
Вујовић Драгица, Нови Београд
Вујичић Живорад, Нови Београд
Вукадиновић Раде, Шанац, Крушевац

Вукашиновић Верољуб, Трстеник
Вукићевић Живан, Опарић
Вукићевић Александар, Опарић
Вукићевић М. Мирослав, Нови Београд
Вукићевић Мирјана, Београд
Вукићевић Веља, Београд
Вукићевић Владан, Опарић
Вукмановић Милан, Рековац
Вукојичић Живадин, Ломница
Вукојичић Милан, Ломница
Вукомановић Милован, Рековац
Вулетих Драгиша, Нови Београд
Вулић Драган, Лоћика
Вуловић Анђелко, Београд
Вуловић Добрица, Београд
Вуловић Евица, Рековац
Вуловић Љубиша, Рековац
Вуловић Србољуб, Мотрић
Вуловић Зоран, Рековац
Вучковић Јелица, Београд
Вучковић Милован, Опарић
Гајић Живко, Београд
Гајић Милан, Превешт
Гајић Миљинка, Комаране
Гајић Љубиша, Опарић (Швајцарска)
Гајић Славко, Превешт
Галовић Предраг, Крагујевац
Ганчић Надежда, Београд
Гаровић Десимир, Крагујевац
Газдић Добрица, Комаране
Глишић Бошко, Жупаневац
Глишић Данило, Прњавор
Глишић Животије, Рековац
Глишић Драгољуб, Рековац
Глишић Љиљана, Рековац
Глишић Ђорђе, Земун
Глишић Славомир, Београд
Глишић Слободан, Превешт
Голубовић Вељко, Смед. Паланка

Грковић Верољуб, Рековац
Дакић Милорад, Београд
Дамњановић Радован, Драгово
Давидов Александра, Београд
Давидовић Драган, Трстеник
Дачић Милутин, Лепојевић
Деспотовић Живота, Рековац
Деспотовић Александар, Београд
Деспотовић Драгослав
Димитријевић Драган, Лепојевић
Димитријевић Драгиша, Лепојевић
Димитријевић Милан, Лепојевић
Димитријевић Милован, Лепојевић
Димитријевић Славомир, Жупањевац
Добрић Милан, Лоћника (Швајцарска)
Додић Зоран, Милутовац
Домановић Зорица, Смед. Паланка
Допсај Дуња, Нови Београд
Допсај-Игњатовић Наталија, Београд
Допсај Миливоје, Нови Београд
Досковић Љиља, Крушевац
Драгојловић Драган, Београд
Дробњак Бранислав, Крушевац
Ђаковић Милица, Нови Београд
Ђорђевић Марина, Калуђерица - Београд
Ђорђевић Божидар, Београд
Ђорђевић Дана, Београд
Ђорђевић Драгица, Калуђерица - Београд
Ђорђевић Душан, Црквенац (Швајцарска)
Ђорђевић Градимир, Београд
Ђорђевић Марија, Калуђерица - Београд
Ђорђевић Милан, Рековац
Ђорђевић Миливоје, Течић
Ђорђевић Милутин, Београд
Ђорђевић Младен, Грабовац
Ђорђевић Никола, Калуђерица - Београд
Ђорђевић Петар, Калуђерица - Београд
Ђорђевић Правдољуб, Рековац
Ђорђевић Радомир, Рековац

Ђорђевић Радослав, Београд
Ђорђевић Радованка, Рековац
Ђорђевић Ружица, Земун
Ђорђевић Славољуб, Београд
Ђорђевић Станимир, Драгово (Швајцарска)
Ђорђевић Томислав, Београд
Ђукић Миодраг, Београд
Ђурић Милан, Крушевац
Ђуров р. Спасић Миланка, Рековац
Ераковић Александар, Крушевац
Евтов Милоица, Ћуприја (Швајцарска)
Живадиновић Владета, Београд
Живановић Миладин, Богалинац
Живковић Александар, Београд
Живковић Д. Зоран, Београд
Живковић Јелена, Београд
Живковић Милан, Београд
Живковић Обрад, Београд
Живковић Радмила, Београд
Живковић Радојка, Београд
Живковић Томислав, Појате
Живковић Ђурица, Београд
Живојиновић Д. Михајло, Крагујевац
Жупањевац Драгослав, Београд
Жупањевац Василије, Београд
Жуњић Герасим, Београд
Жуњић Љубиша, Рековац (Аустралија)
Жуњић Сава, Рековац
Жуњић Василије, Рековац
Зелић Рајх Ксенија, Београд
Игњатовић Ненад, Калудра
Илић Александар, Крушевац
Илић Горан, Лештане
Илић Душан, Доњи Крчин
Илић Јела, Лештане
Илић Миладин, Нови Београд
Илић Миланка, Лоћика (Швајцарска)
Илић Милутин, Нови Београд
Илић Перса, Јагодина

Илић Љубиша, Драгово
Илић С. Зоран, Цикот
Ивановић Борка, Београд
Ивановић Љиљана, Београд
Ивановић Светлана, Варварин
Ивковић Милош, Београд
Ивковић Зорица, Београд
Јаковљевић Жика, Лазаревац
Јаковљевић Драган, Београд
Јаковљевић Милутин, Драгово
Јаковљевић Петар, Ћуприја
Јаковљевић Станоје, Београд
Јаковљевић Тања, Нови Београд
Јаковљевић Зоран, Нови Београд
Јаковљевић Ђорђе, Нови Београд
Јанићијевић Драган, Ћићевац
Јаничић Мирко, Београд
Јанчић Мома, Београд
Јефтић Дејан, Обреж
Јефтић Драган, Опарић
Јелић Милан, Београд
Јелић Борисав, Рсковац
Јеличић Рајна, Калудра
Јеремић Жарко, Опарић (Швајцарска)
Јеремић Божидар, Доброселица
Јеремић Драгослав, Опарић
Јеремић Јеремија, Драгово
Јеремић Јованка, Београд
Јеремић Милован, Лепојевић
Јеремић Милутин, Крушевац
Јеремић Миодраг, Крушевац
Јеремић Раде, Опарић (Швајцарска)
Јеремић Радослав, Београд
Јевремовић Предраг, Трстеник
Јевтић Дејан, Обреж
Јевтић Божидар, Београд
Јевтић Живадин, Каленићки Прњавор
Јевтић Богољуб, Каленићки Прњавор
Јевтић Десимир, Београд

Јевтић Стојан, Београд
Јевтић Драгутин, Букоманово
Јевтић Ивана, Београд
Јевтић Ј. Борисав, Драгово
Јевтић Јелена, Београд
Јевтић Милан, Риљац
Јевтић Милен, Земун
Јевтић Милица, Београд
Јевтић Милован, Течић
Јевтић Мирослав, Врњачка Бања
Јевтић Радослав, Белушић
Јевтић Радован, Драгово
Јевтић Слободанка, Ресковац
Јевтић Владимир, Београд
Јевтић Зоран, Жупањевац
Јевтић Ђорђе, Београд
Јевтић Ђорђе, Каленићки Прњавор
Јевђић Светозар, Топола
Јоцић Лела, Варварин
Јоцић Зоран, Течић
Јојић Росанда, Београд
Јокић Драгиша, Ресковац
Јокић Илија, свештеник, Белушић
Јоксимовић Милица, Београд
Јоксимовић Влајко, Лесковац
Јоксић Богић, Опарић
Јовановић Душан, Београд
Јовановић Жарко, Крагујевац
Јовановић Живадин, Београд
Јовановић Живко, Рибаре
Јовановић Живојин, Београд
Јовановић Живорад, Крагујевац
Јовановић Животије, Јагодина
Јовановић Александар, Нови Београд
Јовановић Ангелина, Београд
Јовановић Биљана, Београд
Јовановић Бранислав, Београд
Јовановић Драган, Јагодина
Јовановић Драган, Лепојевић

Јовановић Драган, Течић
Јовановић Драган, Земун
Јовановић Драгиша, Београд
Јовановић Драгослав, Београд
Јовановић Драгутин, Мала Дренова
Јовановић Јелена, Београд
Јовановић Јелена, Нови Београд
Јовановић Јованча, Калудра
Јовановић Миролуб, Лепојевић
Јовановић Мирослав, Лепојевић
Јовановић Никола, Нови Београд
Јовановић Петар, Драгово
Јовановић Предраг, Београд
Јовановић Љубиша, Нови Београд
Јовановић Љубомир, Драгово
Јовановић Милан, Нови Београд
Јовановић Селинка, Калудра (Швајцарска)
Јовановић Стеван, Београд
Јовановић Видосава, Нови Београд
Јовановић Владимир, Београд
Јовановић Владимир, Јагодина
Јовановић Властимир, Драгово
Јовановић Зоран, Лоћика
Јовановић Зоран, Течић
Јовановић Мирослав, Земун
Јовановић Радослав, Нови Београд
Јовић Драгослав, Београд
Јовић Петар, Нови Београд
Јовић Љубиша, Београд
Јовић Зорица, Нови Београд
Јовичић Добривоје, Секурич (Швајцарска)
Јовичић др Миодраг, Београд
Јовичић Радивоје, Секурич (Швајцарска)
Јус Иван, Рековац
Капаревић Ђорђе, Београд
Карацић Јулијана,
Китановић Мића, Крушевац
Коцић Славољуб, Јагодина
Кока Милка, Нови Београд

Коларевић Душан, Варварин
Косановић Емилија, Београд
Костић Живадинка, Београд
Костић Александар, Нови Београд
Костић Драган, Барајско
Костић Лепомир, Драгово
Костић Здравко, Крушевац
Костић Ђорђе, Нови Београд,
Коваковић Михајло, Шапићи (Швајцарска)
Кривошић Марте, Београд
Кривошић Милица, Београд
Крстић Зоран, Јагодина
Квргић Милован, Београд
Лалевић Милета, Варварин
Лазаревић Гвозден, Београд
Лазаревић Милан, Београд
Лазаревић Миланка, Београд
Лазаревић Миодраг, Јагодина
Лазаревић Никола, Јагодина
Лазаревић Слободан, Београд
Лазаревић Србољуб, Ломница
Лекић Ц. Душан, Трмчаре
Лекић Душан, Крушевац
Леонидов Наталија, Београд
Лукић Јевдока, Нови Београд
Лукић Гордана, Београд
Лукић Првослав, Београд
Лукић Славиша, Планиница
Љиљак Новица, Београд
Љутовац Дејан, Београд
Магдић Братислав, Београд
Магдић Виктор, Београд
Магдић Милутин, Белушић (Немачка)
Магдић Мирослав, Нови Београд
Максимовић Ана, Нови Београд
Максимовић Драгана, Нови Београд
Максимовић Маја, Нови Београд
Максимовић Слободан, Нови Београд
Максић Петар, Пољна

Маринковић Драгана, Београд
Маринковић Јован, Трстеник
Маринковић Богољуб, Трстеник
Маринковић Миливоје, Каленићки Прњавор
Маринковић Милорад, Жарково
Маринковић Живорад, Београд
Марић Нада, Београд
Марковић Жика, Крагујевац
Марковић Живота, свештеник, Крагујевац
Марковић Александар, Јајинци
Марковић Божидар, Карановац
Марковић Бративоје, Белушић
Марковић Драгомир, Јагодина
Марковић Дејан, Крушевац
Марковић Драган, Трстеник
Марковић Драгољуб, Београд
Марковић Јованка, Београд
Марковић Михајло и Будимка, Београд
Марковић Милена, Београд
Марковић Мирјана, Драгово
Марковић Мирослав, Београд
Марковић Момчило, Драгово
Марковић Предраг, Секурич (Швајцарска)
Марковић Радмила, Јајинци
Марковић Љубица, Аранђеловац
Марковић Славица, Италија
Марковић Славољуб, Секурица
Марковић Томислав, Борча
Марковић Владимир, Каленићки Прњавор
Марковић Владимир, Крагујевац
Марковић Ђорђе, Београд
Масларевић Анка, Крагујевац
Матејић Драган, Лоћика
Матејић Мирослав, Драгово
Матејић Љубодраг, Драгово
Матић Добривоје, Лепојевић
Матић Емил, Рековац
Матић Латинка, Београд
Матић Милутин, Каленићки Прњавор

Матовић Миладинка, Нови Београд
Медић Мирослав, Београд
Михајловић Александар, Сибница
Михајловић Ж. Живомир, Жупањевац
Михајловић Живота, Нови Сад
Михајловић Борисав, Београд
Михајловић Драган, Лепојевећ
Михајловић Љубинка, Сибница
Михајловић Милан, Шљивица
Михајловић Небојша, Јагодина
Михајловић Зоран, Трстеник
Мијајловић Драгослав, Брајновац
Мијајловић Радослав, Калудра
Мијатовић Живојин, Београд
Мијатовић Милош, Крагујевац
Мијатовић Радосав, свештеник, Јагодина
Мијушковић Милан, Београд
Миладинов Надежда, Београд
Миладиновић Мирослав, Београд
Милановић Драгољуб, Београд
Милановић Зоран, Београд
Милановић Иван, Драгово
Милановић Загорка, Београд
Милановић Милован, Драгово
Милановић Милован, Крагујевац
Милановић Милош, Драгово
Милановић Мирољуб, Нови Београд
Милановић Млађан, Драгово
Милановић Момир, Београд
Милановић Момир, Нови Београд
Милановић Ненад, Мајур
Миленковић Драган, Рековац
Миленковић Драгослав, Рековац
Миленковић Душко, Драгово
Миленковић Малиша, Јагодина
Миленковић Милан, Крушевац
Миленковић Милутин, Секурич
Миленковић Радослав, Мајур
Милетић Живомир, Београд

Милетић Бранислав, Деспотовац
Милетић Наталија, Београд
Милетић Стефан, Јагодина
Милетић Велисав, Београд
Милетић Зоран, Белушић
Милетић Борђе, Јагодина
Милеуснић Слободан, Београд
Миливојевић Драган, Нови Београд
Милић Бранко, Нови Београд
Милић Добривоје, Рековац
Милић Милан, Краљево
Милић Милета, Београд
Милић Радмила, Борча
Милић Татјана, Нови Београд
Милићевић Добрица, Нови Београд
Милићевић Живорад, Драгово
Милићевић Слободан, Трстеник
Милојевић Живомир, Београд
Милојевић Милисав, Лепојевић
Милојевић Миливоје, Секурич
Милојевић О. Милка, Београд
Милојевић Миодраг, Лепојевић
Милојевић Селимир, Лепојевић
Милојевић Слободан, Београд
Милојевић Станоје, Раковац
Милојевић Томица, Лепојевић
Милојевић В. Миодраг, Лепојевић
Милосављевић Живорад, Јагодина
Милосављевић Живота, Београд
Милосављевић Драгиша, Белушић
Милосављевић Драгољуб, Београд
Милосављевић Душанка, Београд
Милосављевић Душица, Београд
Милосављевић Градимир, Београд
Милосављевић Хранислав, Београд
Милосављевић Љубиша, Јагодина
Милосављевић Милоје, Нови Београд
Милосављевић Радослав, Драгово
Милосављевић Слађан, Деспотовац

Милосављевић Слободан, Београд
Милосављевић Слободан, Крагујевац
Милосављевић Слободан, Земун
Милосављевић Ђорђе, Драгово
Миловановић Томислав, Параћин
Миловановић Драган, Жупањевац
Миловановић Драган, Београд
Миловановић Мирослав, Течић
Миловановић Томислав, Параћин
Миловић Драган, Београд
Милошевић Боривоје, Опарић
Милошевић Борјана, Крушевац
Милошевић Живадин, Опарић
Милошевић Драган, Нови Београд
Милошевић Југослав, Београд
Милошевић Марко, Богалинац
Милошевић Милева, Нови Београд
Милошевић Михајло, Калудра
Милошевић Милоје, Београд
Милошевић Миодраг, Београд
Милошевић Небојша, Јгодина
Милошевић Светислав, Београд
Милутиновић Живомир, Каленићки Прњавор
Милутиновић Драган, Београд
Милутиновић Драган, Каленићки Прњавор
Милутиновић Драгиша, Београд
Милутиновић Мирољуб, Вукмановац (Швајцарска)
Милутиновић Радмил, Каленићки Прњавор
Милутиновић Селимир, Каленићки Прњавор
Минић Петар, Београд
Минић Љубиша, Драгово
Мирковић Бранислав, Нови Пазар
Мирковић Милева, Нови Пазар
Мирковић Тања, Нови Пазар
Мирковић Владимир, Нови Пазар
Митев Драгица, Белушић
Митић Светлана, Београд
Митровић Адам, Нови Београд
Митровић Драгана, Београд

Митровић Милоје, прота, Аранђеловац
Митровић Љубисав, Јагодина
Митровић Радиша, Рековац
Митровић Слободан, Београд
Митровић Зоран, Јагодина
Мишковић Миодраг, Крушевац
Мишовић Миливоје, Нови Београд
Мићић Јована, Београд
Мићић Марија, Београд
Мићић Радован, Београд
Младеновић Душан, Рековац
Младеновић Марко, Београд
Младеновић Петроније, Кавадар
Мојсиловић Миролуб, Драгово
Мојсиловић Мирослав, Драгово
Моравкић Добривоје, Београд
Мркић Драгослав, Јагодина
Мркић Радмила, Смед. Паланка
Мркић Слободан, Рабеновац
Недељковић Драган, Београд
Недељковић Душанка, Београд
Недељковић Мира, Београд
Недељковић Мирјана, Београд
Недељковић Топлица и Нада, Београд
Недељковић Топлица, Београд
Недељковић Чедо, Београд
Нешић Љубомир, Београд
Нешић Радомир, Београд
Николић Бане, Крагујевац
Николић Драган, Љиг
Николић Драган, Ракитово
Николић Драгослав, Калудра
Николић Душан, Београд
Николић Душан, Мионица
Николић Катарина, Драгово
Николић Крсто, Јагодина
Николић Милан, Драгово
Николић Милисав, Нови Београд
Николић Милован, Драгово

Николић Небојша, Параћин
Николић Слободан, Сталаћ
Николић Верољуб, Јагодина
Нићифоровић Живомир, Каленићки Прњавор
Нићифоровић Милица и Радомир, Каленићки Прњавор
Нићифоровић Радован, Прњавор
Нићифоровић Ђорђе, Каленићки Прњавор
Обрадовић Драган, Прњавор
Обрадовић Драгиша, Београд
Опачић Мирјана, Крушевац
Остојић Драган, Рековац
Остојић Драгољуб, Нови Београд
Пајић Бане, Трстеник
Пајић Мидораг, Јагодина
Панковић Љубинко, Велика Плана (Швајцарска)
Пантић Бранивоје, Рековац
Пантић Герасије, Лепојевић
Пантић Миладин, Рековац
Пантић Милан, Јагодина
Пантић Милутин, Калудра
Пантић Ружица
Пауновић Милован, Јагодина
Павловић М. Мирољуб, Београд
Павловић Милашин, Секурич
Павловић Милован, Сибница
Павловић Павле, Београд
Павловић Љубиша, Каленићки Прњавор
Павловић Мирољуб, Београд
Павловић Раде, Крушевац
Павловић Рајна, Београд
Павловић Томислав, Земун
Паштрмац Предраг, Београд
Пејовић Емилија, Београд
Петрићевић Живомир, Београд
Петровић Живота, Нови Београд
Петровић Божидар, Трстеник
Петровић Владан, Београд
Петровић Дејан, Обреж код Крагујевца
Петровић Драгиша, Београд

Петровић Добрица, Скела код Обреновца
Петровић Јован, Београд
Петровић Гордана, Трстеник
Петровић Јулијана, Белушић
Петровић Миливоје, Прњавор
Петровић Милоје, Београд
Петровић Миломир, Белушић
Петровић Милован, Кавадар
Петровић Милован, Рековац
Петровић Милован, Вукмановац
Петровић Петар, Богалинац
Петровић Петар, Рековац
Петровић Предраг, Београд
Петровић Љубивоје, Опарић (Швајцарска)
Петровић Радмило, Крагујевац
Петровић Радован, Белушић
Петровић Светомир, свештеник, Крагујевац
Петровић Славољуб, Крушевац
Петровић Славољуб, Нови Београд
Петровић Слободан, Београд
Петровић Снежана, Крагујевац
Петровић Србољуб, Доња Омашница
Петровић Стојанка, Скела код Обреновца
Петровић Томислав, Нови Београд
Петровић Вељко, Доња Омашница
Петрушић Драгић, Нови Београд
Пеулић Славко, Рековац
Пешић Живорад, Драгово
Пешић Ивана, Београд
Пешић Милан, Драгово
Пешић Љубиша, Драгово
Поповић Живојин, Лесковац
Поповић Алекса, Опарић
Поповић Јеврем, Београд
Поповић Милица, Нови Београд
Поповић Радоје, Трстеник
Поповић Радомир, Краљево
Поповић Зоран, Краљево
Поповић-Перишић Нада, Београд

Пријић Милица, Крушевац
Прокић Добривоје, Нови Београд
Прокић С. Живојин, Београд
Пушоњић Љубиша, Београд
Раичевић Драгољуб, Крушевац
Радан-Јовин Марија, Београд
Радивојевић Милија, Београд
Радивојевић Милован, Београд
Радивојевић Љубиша, Београд
Радивојевић Саша, Милутовац
Радивојевић Милета, Калудра
Радивојевић Радивоје, Београд
Радојевић Дејан, Рековац
Радојевић Лазар, Београд
Радојевић Миодраг, Калудра
Радојловић Љубиша, Ђуприја
Радосављевић Миленија, Јагодина
Радосављевић Зоран, Кавадари
Радовановић Драгоје, Врњачка Бања
Радовановић Лепа, Крушевац
Радовановић Радован, Краљево
Радовановић Тодор, Шљивица
Радовић Горан, Трстеник
Радовић Зорица, Београд
Радосављевић Мирко, Београд
Рајић Животија, Београд
Рајковић Момчило, свештеник, Крагујевац
Ракић Душанка, Београд
Ракић Живојин, Крушевац
Ракић Нада, Крушевац
Ракић Радованка, Београд
Ракић Радомир, свештеник, Јагодина
Ракић Савка, Нови Београд
Ранковић Ксенија, Краљево
Рашић Љубисав, Медвеђа
Рашић Станика, Београд
Рашић Владимир, Београд
Рашковић Милан, Каленићки Прњавор
Рачић Небојша, Нови Београд

Рачић Верослава, Нови Београд
Рачић Зоран, Београд
Реџепагић Милана, Јагодина
Ристивојевић Милан, Рековац
Ристић Благоје, Јагодина
Ристић Ратимир Сеља, Нови Београд
Ристић Милица, Јагодина
Родић Милан, Београд
Роша - Цанић Милица, Нови Београд
Рочканановић Предраг, Београд
Сарић Слободанка, Београд
Савић - Милићевић Мирјана, Нови Београд
Савић Милутин, Избеница
Савић Милутин, Каленићки Прњавор
Савић Весна, Рековац
Саздић Добривоје, Параћин
Семенчић Надежда, Нови Београд
Сеничић Живорад, Краљево
Симијонових (породица), Јагодина
Симић Мирослав, Драгово
Симић Живана, Београд
Симић Зоран, Београд
Симић Драган, Драгово
Симић Горан, Рековац
Симић Миладин, Рековац
Симић Милан, Лепојевић
Симић Милан, Риђица (Сомбор)
Симић Милица, Рековац
Симић Миломир, Опарић
Симић Милорад, Лепојевић
Симић Милутин, Опарић
Симић Мирослав, Рековац
Симић Перић Миодраг, Калудра
Симић Радосав, Драгово
Симић Славомир, Рековац
Симић Томислав, Калудра
Симић-Лазар Драгиња, Париз
Симоновић Петар, Каленићки Прњавор
Симоновић Борђе, Београд

Сковран Аника, Београд
Сковран Маја, Београд
Славковић Даница, Калудра
Славковић Радомир, Краљево
Смиљковић Живомир, Крагујевац
Смиљковић Ивана, Београд
Смиљковић Ђорђе, Београд
Спасић Анђа, Београд
Спасић Марија, Београд
Спасић Милован, Београд
Спасић Милован, Рековац
Спасић Миодраг из Ресковца
Спасић Љиљана, Нови САД
Спасојевић Десимир, Лепојевић
Спасојевић Љубомир, Београд
Спасојевић Велибор, Београд
Спасојевић Зоран, Београд
Спахић Плана, Нови Београд
Срејић Стојадин, Калудра
Сретенковић Влада, Београд
Сретенковић Зоран, Крагујевац
Срећковић Миљана, Јаково
Срећковић Мирољуб, Нови Београд
Станимировић Гордана, Швајцарска
Станковић Душанка, Београд
Станковић Јелена, Крушевац
Станковић Станко, Калудра
Станковић Владица, Рибаре
Станојевић Александра, Панчево
Станојевић Бранислава, Београд
Станојевић Градимир, Панчево
Станојевић Јулка, Панчево
Станојевић Милица, Панчево
Станојевић Радмила, Београд
Ставрић Љубиша, Београд
Стефановић Петар, Нови Београд
Степановић Драгослав, свештеник, Крагујевац
Степановић Илија, Медојевица
Стевановић Добринка, Београд

Стевановић Радич, Сибница
Стевановић Радомир Раде, Трстеник
Стевановић Радослав, Опарић
Стевановић Топлица, Драгово
Стипчевић Никша, Београд
Стојадиновић Добросав, Опарић
Стојановић Бранислав, Мајур
Стојановић Драган, Рсковац
Стојановић Горан, Течић
Стојановић Јован, Јагодина
Стојановић Мирјана, Крагујевац
Стојановић Обрен, Београд
Стојановић Ратомир, Студеница
Стојковић Живота, Београд
Стошић Адам, Крушевац
Стошић Драгица, Београд
Судар Душан, Јагодина
Сузић Ненад, Београд
Тадић Верослава, Београд
Тадић Вук, Београд
Танасијевић Миодраг, Београд
Танасковић Драган, Драгово
Танасковић Милија, Драгово
Тапушковић Василије, Београд
Тарбук Љубомир, Београд
Тасић Миодраг, Београд
Тасковић Добросав, Каленићки Прњавор
Тасковић Ђура, Нови Београд
Тасковић Милан, Нови Београд
Тасковић Милосав, Лепојевић
Тасковић Момчило, Лепојевић
Татић Живојин, Крушевац
Темерински Синиша, Београд
Тефиловић Дивна, Каленићки Прњавор
Тефиловић Миленко, Каленићки Прњавор
Тефиловић Милован, Лепојевић
Тефиловић Светлана, Крагујевац
Терзић Велимир, Београд
Тимотијевић Зоран, Краљево

Тодоровић Драган, Крушевац
Тодоровић Емилија, Рековац
Тодоровић Миролуб, свештеник, Крагујевац
Тодосијевић Душан, Рековац
Токовић Драгица, Београд
Томић Гордана, Београд
Томић Јеврем, Рековац
Томић Драган, Рековац
Томић Љубиша, Течић
Томић Љубомир, Крагујевац
Томић Раде, Вукмановац
Томић Светислав, Рековац
Томовић Владислав, Трстеник
Томовић Зоран, Рековац
Тончев Милан, Краљево
Топаловић Јанко, Београд
Торачки Миланка, Београд
Требињац Стојадин, Рековац (Швајцарска)
Трифунковић Љубивоје, Цикот
Унковић Слободан, Београд
Урошевић Бранка, Београд
Урошевић Марија, Ђићевац
Ужар Десанка, Нови Сад
Филиповић Драган, Јагодина
Филиповић Миладин, Каленићки Прњавор
Филиповић Мирослав, Превешт
Цанић Марко, Београд
Цикота Ратко, Козарац - Република Српска (Аустралија)
Цветиновић Бранка, Београд
Цветковић Боривоје, Крушевац
Цветковић Дејан, Крушевац
Цветковић Драгослав, Каленићки Прњавор
Цветковић Драгослав, Опарић
Цветковић Душан, Јагодина
Цветковић Градимир, Крушевац
Цветковић Јован из Драговцета
Цветковић Миодраг, Крагујевац
Цветковић Милутин, Прњавор
Цветковић Славица, Београд

Цветковић Зоран, Крушевац
Чамагић Драган, Попина
Чатло Радован, Рековац
Чеперковић Станимир, Врњачка Бања
Чеперковић Загорка, Врњачка Бања
Чолић Ненад, Рековац
Чорбић Илија, Београд
Чорбић Миладин, Крагујевац
Чупић Јелисавета, Београд
Чупић Миомир, Београд
Чутурило Владимир, Јагодина
Ћатић Радован, Рековац
Ћирић Миливоје, Варварин
Ћирковић Гордан, Доњи Крчин
Ћосић Светлана, Београд
Ћосић Влада, Београд
Шарац Споменка, Шид
Шмигић Вукојица, Ђуприја
Штављанин Михајло, Београд

ОРГАНИЗАЦИЈЕ И УСТАНОВЕ КОЈЕ СУ ПРУЖИЛЕ ПОМОЋ НА ОБНОВИ
МАНАСТИРА КАЛЕНИЋ, У ПЕРИОДУ ОД 1991. ДО 1997. ГОДИНЕ

Министарство културе у Влади Републике Србије, Београд
Републички завод за заштиту споменика културе, Београд
Министарство вера у Влади Републике Србије, Београд
Скупштина општине Рековац
ЕПС - ЈП "Електросрбија" Краљево
Индустрија каблова, Јагодина
Фабрика каблова "Проводници Рековац", Рековац
Електродистрибуција Јагодина
Електродистрибуција Трстеник
ЈП ПТТ "Србија" Београд
ЈП ПТТ саобраћаја РЈ "Јагодина", Јагодина
ЈП "Србија шуме", Београд
ЈП "Србија шуме" РЈ "Јужни Кучај", Деспотовац
Институт за истраживања у пољопривреди Србије, Београд

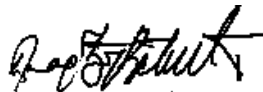
Институт "Земун поље", Земун
Фабрика цемента "Нови Поповац", Поповац
"Ресавска банка", Деспотовац
"Војвођанска банка", Нови Сад
"Југобанка", Крагујевац
"Славија банка", Београд
"Поштанска штедионица", Београд
Тржиште новца Београд
"Комерцијална банка", Београд
Војска Југославије, Војна пошта 5210 Крагујевац
"Руипринт", Александровац
Левачки сабор "Прођох Левач, прођох Шумадију", Каленић
Завичајни клуб Левчана у Београду
Туристичка организација општине Рековац
Погон Електродистрибуције Јагодина Рековац
Пошта Рековац
"Југобанка" - Рековац
Предузеће за путеве "Крушевац пут", Крушевац
Предузеће за путеве "Крагујевац", Крагујевац
"Јагодинаска пивара", Јагодина
"БИП", Београд
ДД "Хемпро", Шид
"Колубара - Струганик", Мионица
"Застава аутоделови Благодин", Белушић
Кланична индустрија "Јухор", Јагодина
"Липа-сил", Ћићевац, власништво Томислава Живковића
Кланица "Полет", Бор
"Инграп", Ћуприја
Водопривредна организација, Ћуприја
ГП "Велика Морава", Ћићевац
НИП "Политика", Београд
Водовод Крушевац
Културно-просветна заједница општине Рековац
Народна библиотека "Рибникар", Рековац
Земљорадничка задруга "Сава Цветковић", Драгоцвет
ПП "Бели бор" Врњачка Бања, власништво Драгоја Радовановића
Ливница "Поповић", Београд,
"Магнохром", Краљево
"Оптина-граф", Београд

"Металка", Мајур
"Инос-Поморавка", Рековац
Графичко предузеће "Нови пут", Јагодина
"КДМ производња", Крагујевац
"Левач", Рековац
"Полет", Белушић
ЈКП "Мермер", Рековац
ТП "Купрес", Рековац
ДП "Шљункара", Варварин
ППП "Дункспорт" Београд, власништво Добросава Љутовца
"Браћа Грујић" д.д.о.о. Течић-Рековац
Фабрика обуће "Вега", Крагујевац
ПП "ММ Милекс" Нови Београд, власништво Момира Милановића
"Марбо продуцент", Београд
ПП "Каленић", Доњи Крчин, власништво Ђирковић Гордана
СТР "Каленић", Ђуприја, власништво Петра Јаковљевића
ТП "Дуга", Рековац, власништво Зорана Вуловића
Аутопревозник Додић Зоран, Милутовац
Циглана "Алекс-комерц", Опарић
СЗР "Керамика", Крагујевац, власника Миладина Чорбића
"Нови украс", Трстеник, власништво Владе Томовића
Српски покрет обнове, Рековац
СТР "Електра", Јагодина, власништво Драгана Јовановића
"Интерклима", Врњачка Бања, власништво Станимира Чеперковића
"Унигал траде", Београд, власништво Владе Ћосића
СТР "Спектар", Рековац, власништво Драгана Остојића
АТС "Слава", Драгово, власништво Љиљане Антић
ППР "Миал", Варварин, власништво Милете Лалевића
"Марбопродукт", Београд
"Дун експорт", Београд
"Електроинтерес", Београд
"Мобекс" ДД "Експорт-импорт", Београд
СУР "Лазар", Рековац, власништво Славољуба Ђурђевића
"Палас", д.п. - Јагодина
Фото-студио Миодрaга Ристића из Крагујевца
"Солид", Београд, власништво Зорана Јовановића
Београдски сајам, Београд
Радио Београд
Фотографска радња "Фокус", Рековац, власништво Радише Митровића

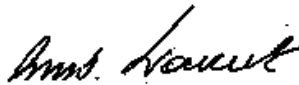
За протеклих шест година много је људи помагало наш рад на обнови манастира. Могуће је да смо некога, ко нам је помагао, неправедно изоставили, али Господ неће, као што неће ни све оне који се помињу у овој књизи. На крају, Одбор изражава посебну захвалност Његовом преосвештенству епископу шумадијском господину др Сави Вуковићу, игуманији манастира Каленић мати Маријамији, сестринству манастира и монаху Сави, на благослову, поверењу и благоразумевању, којима су нас подстицали да започети посао на обнови Каленића успешно завршимо.

УПРАВНИ ОДБОР ЗА ОБНОВУ МАНАСТИРА КАЛЕНИЋ

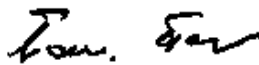
У Каленићу, августа месеца, лета господњег 1997.

Радомир Ђорђевић

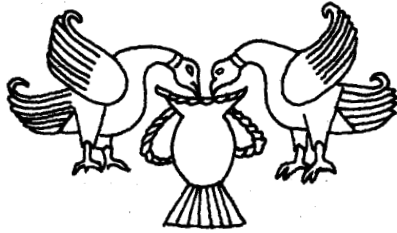
Живојин Ракић

Божидар Петровић

Мирослав Симић

Племени доброчинитељу

Господ рече: "Кад учинисте једном
од ових малених, мени учинисте"

За Ваша учињена добра овој светињи
молимо добродавца свих добара, милостивог Бога,
да Вам узврати ударјем своје милости.
Молимо Га да испуни сваку добру жељу срца Вашег
и да Вашој породици подари мир, здравље и љубав.

Нека Ваше доброчинство постане
небеско, бесмртно и вечно.

Са захвалношћу,
сестринство и старшина
Манастира Каленић

Игуманија Маријамија

Игуманија Маријамија

1991. † 1997.
МИЛОШУ БОЖЈОМ, БЛАГОСЛОВОМ ЕПИ
СКОПА ШУМАДИЈСКОГ ДР САВЕ, ТРУДОМ
СЕСТРИНСТВА, ИГУМАНЈЕ МАРИЈАНИЈЕ
И ЧЛАНОВА ОДБОРА: РАДОМИРА БОРБЕВИ
ЋА, ЖИВОЈИНА РАКИЋА, БОЖИДАРА ПЕТРОВИ
ЋА И МИРОСЛАВА СИМЊА
ОБНОВИШЕ МАНАСТИР КАЛЕНИЋ

